

ISSN: 1015-1818

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

2018 / 1

Sayı 67

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

ANKARA 2018

Tarih dergisi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. -- İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1949-

c.: resim, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1015-1818

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır.

<http://dergipark.gov.tr/iutarih>

1. TARİH - SÜRELİ YAYINLAR

KAPAK RESMİ

Rumeli Hisarı

ADRES

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
34459 Beyazıt, İSTANBUL

Baskı-Cilt:

Hamdioğulları A. Ş.

www.hamdiogullari.com

Sertifika No: 35188

Dergi Sorumlusu

Prof. Dr. Mahmut AK

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Hamdi ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

Baş Editör

Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. İdris BOSTAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul,
Türkiye

Prof. Dr. Sevtap KADIOĞLU

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi
Bölümü, İstanbul, Türkiye

Publisher
İbrahim KARA
Publication Director
Ali ŞAHİN
Finance and Administration
Zeynep YAKIŞIRER
Deputy Publication Director
Gökhan ÇİMEN
Editorial Development
Gizem KAYAN

Publication Coordinators
Betül ÇİMEN
Özlem ÇAKMAK
Okan AYDOĞAN
Merve SAĞLAMER
İrem DELİÇAY
Project Assistants
Büşra PARMAKSIZ
Ecenur ASLIM
Neslihan KÖKSAL

Graphics Department
Ünal ÖZER
Deniz DURAN
Contact:
Address: Büyükdere Cad.
105/9 34394 Mecidiyeköy,
Şişli, İstanbul, TURKEY
Phone: +90 212 217 17 00
Fax: +90 212 217 22 92
E-mail: info@avesyayincilik.com

ULUSLARARASI EDİTÖRYAL KURUL

Prof. Dr. Abdülkadir DONUK

Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya, Türkiye

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Géza DÁVÍD

Eötvös Loránd Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doktora Programı, Budapeşte, Macaristan

Doç. Dr. Giampiero BELLİNGERİ

Venedik Ca' Foscari Üniversitesi Asya, Akdeniz ve Afrika Araştırmaları Bölümü, Venedik, İtalya

Prof. Dr. Gregory C. MCINTOSH

Arader Galleries, San Francisco, ABD

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil Bilimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Hikari EGAWA

Meiji Üniversitesi Tarih Bölümü, Kyoto, Japonya

Emeritus Prof. Dr. Kemal KARPAT

University of Wisconsin-Madison Üniversitesi Tarih Bölümü, Wisconsin, ABD

Doç. Dr. Kenneth WEİSBRODE

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Prof. Dr. Norman STONE

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Koç Üniversitesi Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi Direktörü

Pál FODOR

Macaristan Bilim Akademisi, Beşeri Bilimler Araştırma Merkezi Genel Müdürü, Budapeşte, Macaristan

Doç. Dr. Philipp O. AMOUR

Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, Sakarya, Türkiye

Dr. Rhoads MURPHEY

Birmingham Üniversitesi Tarih Bölümü, Birmingham, İngiltere

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

TARİH DERGİSİ HAKEM KURULU (sayı 67)

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arzu T. TERZİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Casim AVCI	29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. İdris BOSTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN	Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ	Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer İŞBİLİR	Mimar Sinan Üniversitesi
Doç. Dr. Yusuf Alperen AYDIN	İstanbul Üniversitesi

BAŞ EDITÖR
Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ

YAYINA HAZIRLAYAN
Araş. Gör. Sinem SERİN

Tarih Dergisi TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Web of Science-Emerging Sources Citation Index (ESCI) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından indekslenmektedir.

- * Bu dergide yayımlanan makaleler Yayın Kurulu'nun izni olmadan aynen veya kısmen yayımlanamaz ve iktibas edilemez.
- ** Yayımlanan yazı ve makalelerin içeriği ile ilgili tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Mahmut OLGAÇ	<i>Mûsâ b. Ukbe 'ye Atfedilen Kitâbü 'l-Megazî</i> <i>(Kitâb al-Maghâzî Attributed to Mûsâ b. 'Uqba) ..... 1</i>
Ensar KÖSE	<i>İçel'de Bir Celâli: Muslu Çavuş İsyanı</i> <i>(1606-1610)</i> <i>(A Celâli in İçel: Muslu Çavuş Rebellion</i> <i>(1606-1610))..... 23</i>
Ercan ALAN	<i>XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri</i> <i>(Anatolian Judgeships and Their Titles in 17th</i> <i>Century) ..... 59</i>
Hüseyin SARIKAYA Veysel GÖGER	<i>Mora'nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların</i> <i>Hazırladıkları Fetihnâme (1715)</i> <i>(The Fathnama on the Reconquest of Morea</i> <i>Prepared by Ottomans (1715))..... 101</i>
Uğur KOCA	<i>Boğazkesen Kalesi Kalebendleri (XVIII. Yüzyılın</i> <i>İlk Yarısı)</i> <i>(The Kalebends of Boğazkesen Castle during the</i> <i>First Half of 18th Century) ..... 125</i>
Philipp O. AMOUR	<i>Did A Palestine Spring Take Place? The Lost</i> <i>Decade in Palestine..... 151</i>
DEĞERLENDİRME	
Nevzat ARTUÇ	<i>“Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği 1914-1917”</i> <i>Başlıklı Doktora Tezi Üzerine Değerlendirme.... 177</i>
KİTAPİYAT	
Yousef M. ALJAMAL	<i>Book Review: The Last Earth: A Palestinian</i> <i>Story By Ramzy Baroud. Pluto Press, London,</i> <i>15 February 2018. 280 Pages ..... 195</i>

MÛSÂ B. UKBE'YE ATFEDİLEN KİTÂBÜ'L-MEGÂZÎ

Mahmut OLGAC*, Nuh ARSLANTAŞ**

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi
Anabilim Dalı

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi
Anabilim Dalı

Öz

Mûsâ b. Ukbe en erken *megâzî* müelliflerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak günümüze ulaşmadığı düşünülen eseri hakkında pek çok tartışmalı durum söz konusudur. Pek çok kaynak, eserden övgüyle bahsetmektedir. Öte yandan bazı kaynaklar da böyle bir eserin mevcudiyetinden ya bahsetmemekte ya da böyle bir eserin varlığını reddetmektedir. İçeriğinin bir kısmını tespit edebildiğimiz eser hakkında ayrıca bir seçki de yapılmıştır. Biz bu eserin hicri X. asrın başlarına (miladi XV. asrın sonlarına) kadar kullanıldığını tespit ettik. Ayrıca eserin muhtemelen günümüze kadar geldiği kanaatini taşıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Mûsâ b. Ukbe, Megâzî, Siyer, İslam Tarihi, Tarih.

Abstract

Kitâb al-Maghâzî Attributed to Mûsâ b. 'Uqba

Mûsâ b. 'Uqba is believed to be one of the earliest *Maghâzî* chroniclers/authors. However, there is a great deal of controversy about his work, of which many people are unaware. Moreover, although many sources speak of this piece with praise, other sources neither mention its existence nor even accept its existence. A specific anthology was compiled for parts of this piece that the researchers were able to establish as legitimate. Additionally, along with the belief that this work was used until the end of 10th century after Hegira (XVth AD.), the researchers believe that the work still exists.

Keywords: Mûsâ b. 'Uqba, Maghâzî, Sîra (Biography of Islam Prophet), History of Islam, History.

Sorumlu yazar/ Corresponding author: Mahmut OLGAC, mahmut.olgac@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi/Submitted: 03.12.2017 **Kabul Tarihi/Accepted:** 08.05.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.360672

Cite this article as: Mahmut Olgaç-Nuh Arslantaş, “Kitâb al-Maghâzî (v. 141/758) Attributed to Mûsâ b. 'Uqba” *Turkish J Hist* 2018; 67: 1-22.

Giriş

Hz. Peygamber'in hayatını konu alan Siyer-Megâzî türü eserler II./VIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve hızla yaygınlık kazanmıştır. İslam dünyasının hemen her yerinde Hz. Peygamber'in hayatını öğrenmeye duyulan merak bu eserlerin yazılmasında ve yaygınlaşmasında en temel faktör olmuştur. Bu husus İslam tarih yazıcılığının gelişmesinde de başat rol oynamıştır. Siyer-Megâzî alanındaki ilk telifler ise bu alanın, hem konularının hem de kavramlarının şekillenmeye başlamasında oldukça belirleyici olmuşlardır.

Siyer-Megâzî sahasında erken dönemde faaliyet gösterenlerden birisi olan Mûsâ b. Ukbe, kaynakların ifadesine göre aslında bir fakih ve muhaddistir¹. Mûsâ'nın, Şurahbil b. Sa'd'ın (v. 123/740) *Megâzî*'sinde Bedir'e ve Uhud'a katılmayanların katılmış gibi gösterildiği haberini alınca Şurahbil'in tasarrufuna kızıp² Megâzî'ye dair rivayetleri kaydetmeye başladığı rivayet edilir. Öte yandan onun megâzîye yönelme gerekçesi olarak faziletli olmayanların faziletli gösterilmesini engelleme düşüncesi zikredilmektedir. Mûsâ'nın üstünlük (fazilet) algısı Hz. Ömer'in, Beytü'l-mâl'de toplanan gelirleri dağıtırken İslam'da önceliği olanlara daha fazla pay vermesiyle benzer bir düşüncüyü yansıtmaktadır. Bu durumda İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ından çok önce ilmî sahada bu düşünce ve hissiyatın tezahür edip tatbik edildiğini söylemek mümkündür.

1. *Kitâbü'l-Megâzî*'nin Mûsâ b. Ukbe'ye Nispeti ve Şöhreti

Bazı kaynaklar Mûsâ b. Ukbe'nin bir *Megâzî*'si olduğunu açıkça ifade etmektedir. Mûsâ b. Ukbe'nin öğrencisi olan İmam Mâlik (v. 179/795) şunları söylemiştir: “*Sana salih bir kimse olan Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzî'si yeterlidir. Çünkü o megâzîlerin en sağlamıdır.*”³ Bir başka ifadesinde de: “*Size Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzî'si yeterlidir. Çünkü o güvenilir bir adamdır. Resulullah'ı gören kişileri ileri bir yaşta kaydetmeye başladı ve başkalarının yaptığı gibi sözü çoğaltmadı.*”⁴ Yine kendisine “*Megâzîyi kimden yazalım*” diye sorulduğunda onun “*Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzî'si size yeter çünkü o güvenilirdir*”⁵ cevabı verdiği rivayet edilir. Bir defasında da Abdümelik el-Mahzûmî İmam Mâlik'e gelerek “*Ey Abdullah'ın babası falanca sana karşı çıktığını, dedesinin Bedir'e katıldığını söyledi.*” deyince İmam

¹ İbn Sa'd, *Kitâbu'l-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, VII, 519.

² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1996, XXIX, 119.

³ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Ömerî, Beyrut 1995, LX, 465; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 119.

⁴ İbn Asâkir, *Târih*, LX, 465; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 119.

⁵ Zehebî, *Tehzîbü'l-Tehzîbi'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Güneym Abbâs Güneym, Eymen Selâme, Kahire 2004, IX, 150.

Mâlik de “Onların ne söylediklerini bilmiyorum. Mûsâ b. Ukbe'nin kitabında kimin Bedir'e katıldığı söylenmişse o Bedir'e katılmış, kime de yer verilmemişse o Bedir'de bulunmamıştır”⁶ şeklinde cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) de “Size Mûsâ b. Ukbe'nin kitabı yeterlidir çünkü o güvenilirdir”⁷ diyerek onun hem megâzî konusundaki otoritesine hem de bir megâzî sahibi olduğuna işaret etmiştir.

Bir kısım kaynaklar ise Mûsâ b. Ukbe'nin bir Megâzî sahibi olduğunu belirttikten başka Megâzî'den ne şekilde istifade ettiklerine, eserin kendilerine nasıl ulaştığına, eserin şekline ve kıymetine dair önemli bilgiler vermişlerdir. Mesela İbn Abdülber (v. 463/1071), *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*'in girişinde, eserini, diğer başka bazı kaynaklarla birlikte, Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzî'sini de özetleyerek kaleme aldığını ifade etmektedir⁸. İbn Hayr el-İşbilî (v. 575/1179), Endülüs'te Megâzî'nin Muhammed b. Fülehyh ve İsmail b. İbrahim b. Ukbe rivayetiyle gelen iki nüshasının bulunduğunu ve bu nüshalar arasında farklılıklar olduğunu kaydetmiş⁹; ancak bu farklılıkların neler olduğunu belirtmemiştir. İbn Seyyidünnâs (v. 734/1334) Megâzî'nin Muhammed b. Fülehyh rivayeti ile gelen bir nüshasının çoğunu hocasından işittiğini ve hatta onun bir kısmı için icazet aldığını ifade etmiştir¹⁰. Ayrıca Mûsâ b. Ukbe kanalıyla gelen bazı rivayetleri onun Megâzî'sinde görmediğini belirtmiştir¹¹. Alâî (b. Keykeldî) (v. 761/1359), Megâzî'ye nasıl ulaştığına dair bilgi vermiş ve kendisine ulaşan iki nüshadan birinin Muhammed b. Fülehyh, diğerinin ise İsmail b. İbrahim b. Ukbe rivayeti olduğunu ifade etmiştir¹². Öte yandan Alâî kendisine ulaşan bu iki nüshayı kıyaslamış ve bunların yazım tarzının aynı olduğunu, sadece bazı kelimelerin yazılışlarıyla ilgili farklılıklar olduğunu ifade etmiştir¹³. Bu da ilgili iki nüsha arasında istinsah hatası olduğunu düşündürmektedir. Zehebî (v. 748/1348), ilk megâzî tasnifinin Mûsâ b. Ukbe tarafından yapıldığını belirterek eserin bir cilt halinde olduğunu¹⁴ ve onu Mizze'de Ebû Nasr el-Fârisî'nin gözetiminde okuduğunu¹⁵ söylemiştir. O ayrıca bu muhtasar eserin ek bir açıklamaya

⁶ İbn Asâkir, *Târih*, LX, 465; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 119-120.

⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslam*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut 1990, IX, 299.

⁸ İbn Abdülber, *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Kahire 1966, s. 29.

⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, thk. BeşşârAvvâd Ma'rûf, Mahmud Beşşâr Avvâd, Tunus 2009, s. 286.

¹⁰ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Megazi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-Hatrâvî, Muhyiddîn Müstû, Beyrut [t.y.], II, 454.

¹¹ Bkz. İbnSeyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I, 419.

¹² Alâî, *İsâratü'l-Fevâidi'l-Mecmûa fi'l-İşâratı ile'l-Fevâidi'l-Mesmûa*, thk. Merzuk b. Heyas Âli Merzuk ez-Zahrânî, Medine 2004, I, 243-246.

¹³ Alâî, *İsâratü'l-Fevâid*, I, 246.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Beyrut 1982, VI, 114. İbn Tağriberdi eserin bir cilt olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Beyrut [t.y.], I, 437.

¹⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, thk. Heyet, Beyrut [t.y.], I, 148.

ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir¹⁶. Sehâvî (v. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-Lâmi*'de Ali b. Osman b. Ömer'in Kahire'de *Megâzî*'yi okuduğunu ifade etmiştir¹⁷. Eserinde kendi biyografisine de yer veren Sehâvî, okuduğu eserleri zikrettiği kısımda Mûsâ'nın *Megâzî*'sini de zikretmektedir¹⁸. İbn Hacer'in öğrencisi olan Sehâvî¹⁹ eserden büyük ihtimalle hocası kanalıyla haberdar olmuştur. Zira İbn Hacer okuduğu eserler arasında Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sinin hem Muhammed b. Fülejh hem de İsmail b. İbrahim b. Ukbe rivayetleri ile gelen nüshaları olduğunu kaydetmiştir²⁰. İbn Hacer bir diğer eseri *el-İsâbe*'de Bedir'e katılanlardan birinin isminin yazılışı ile ilgili ihtilaf tartışırken "*Bu, Mûsâ b. Ukbe'nin kitabının bazı nüshalarında da böyledir*", diyerek delil göstermiştir²¹. Bundan İbn Hacer'in *Megâzî*'nin üç veya daha fazla nüshasına sahip olduğu ve bu nüshalar arasında farklılıklar bulunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu bilgi, Alâî'nin verdiği bilgi ile birlikte düşünüldüğünde, bu tarz farklılıkların istinsah hataları sonucu meydana geldiği daha açık olarak ortaya çıkmaktadır. İbn Hayr, Alâî ve İbn Hacer, Mûsâ b. Ukbe'den kendilerine kadar *Megâzî*'nin nasıl ulaştığını detaylıca açıkladıkları için, onların verdikleri bilgiler ayrı bir önem arz etmektedir.

Bazı kaynaklar ise ya Mûsâ b. Ukbe'nin bir şekilde megâzî sahibi olduğuna dair herhangi bir kayda yer vermemiş ya da onun herhangi bir eseri olduğunu reddetmişlerdir. Örneğin Ahmed b. Salih, Mûsâ b. Ukbe hakkında şunları söylemiştir: "*Mûsâ b. Ukbe hadisleri bir kitapta yazmış değildi, O "falan bana haber verdi" dediğinde bu onun sözünden ibaretti.*"²² Rivayeteki "*hadisleri*" ifadesini, aslında megâzîye dair rivayetlerinden bağımsız düşünmemek gerekir. Dolayısıyla bu ifade onun bir megâzîsinin de olmadığı anlamına gelebilir. Öte yandan erken dönemde çoğu müellif ya Mûsâ b. Ukbe'den bahsetmiş, *Megâzî*'sinden bahsetmemiş yahut hem Mûsâ b. Ukbe'den hem de *Megâzî*'sinden bahsetmemiştir. Bu da ilk bakışta zımnen böyle bir eserin mevcut olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Nitekim Vâkîdî (v. 207/823), Mûsâ'nın bir fakih olduğunu söylemekle yetinmiş²³ ancak *Megâzî*'sinden bahsetmemiştir. Mûsâ ve kardeşlerinin biyografisine yer veren İbn Sa'd da aynı şekilde *Megâzî*'den hiç söz etmemiştir²⁴. Taberî'nin (v. 310/923) *Târîh*'i ile İbnü'n-Nedîm'in (v. 385/995) *Fihrist*'inde de ne İbn Ukbe'den ne de *Megâzî*'den bahsettiklerine dair herhangi bir kayda rastlayamadığımız belirtilmelidir.

¹⁶ Zehebî, *Siyer*, VI, 116.

¹⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Beyrut [t.y.], V, 259.

¹⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, VIII, 10.

¹⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, VIII, 2.

²⁰ İbn Hacer, *Mucemü'l-Müfrehes ev Tecdî Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra*, thk. Muhammed Şekûr, Mahmud el-Hâcî, Beyrut 1998, s. 74.

²¹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut [t.y.], VI, 315.

²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut 1953, VIII, 154-155.

²³ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 121.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 519-520.

Megâzi' nin Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Mâlik b. Enes gibi Mûsâ'ya yakın tarihlerde yaşamış şahıslar tarafından biliniyor olmasına rağmen, ilgili müelliflerin bundan bahsetmemeleri, görmezden gelme isteği olarak düşünülebilir. Nitekim Vâkıdî, İsmail b. İbrahim b. Ukbe kanalıyla Mûsâ b. Ukbe'den rivayette bulunmuştur²⁵. İsmail'in aynı zamanda *Megâzi'* nin ravisi olduğu düşünüldüğünde, Vâkıdî'nin isim vermeden *Megâzi'* den yararlandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan İbn Sa'd ve Taberî de Mûsâ b. Ukbe'den megâzi'ye dair nakillerde bulunmuşlardır²⁶.

Kitâbü'l-Megâzi' hakkında yukarıda verilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, eserin çok sayıda nüshasının bulunması, bu nüshalardan bir kısmının sadece istinsah hataları sebebiyle birbirinden farklılaşması, Mûsâ'nın rivayetlerinin hepsinin bu eserlerde yer almaması, ayrıca onun bazı kimselere eserini bizzat kendisinin vermesi ve fakat eserin Muhammed b. Fülejh ve İsmail b. İbrahim b. Ukbe nüshalarının yaygınlaşması bu eserin doğrudan Mûsâ b. Ukbe tarafından değil de, iki öğrencisi Muhammed b. Fülejh ve İsmail b. İbrahim b. Ukbe tarafından Mûsâ b. Ukbe'nin derslerinden hareketle yazıldığı kanaatini uyandırmaktadır. Bu yazma eyleminin Mûsâ b. Ukbe tarafından mı dikte edildiği yoksa bu iki öğrencinin kendi inisiyatifleri ile mi gerçekleştiği ise bizce meçhuldür. Ancak Mûsâ'nın konuya dair rivayetlerinin bir kısmının eserde yer almadığı iddiası, öğrencilerin kendi istek ve tercihleri doğrultusunda hocalarının derslerine dair düzenli kayıtlar tuttuğu izlenimi uyandırmaktadır²⁷. Öte yandan Mûsâ'nın *Megâzi'* de geçtiği ifade edilen rivayetlerinin senetlerinin genellikle Zührî'ye dayanarak ondan ileri gitmemesi ancak diğer rivayetlerindeki isnadın Hz. Peygamber'e kadar ulaşması da, eserin Zührî'nin megâzi'ye dair notlarına dayandığı izlenimini vermektedir.

2. Kaynakların *Kitâbü'l-Megâzi'* ye Dayandırdığı Rivayetler ve *Megâzi'* nin Kısmi İçeriği

Günümüzde henüz tam bir nüshasına sahip olmadığımız *Megâzi'* nin içeriğini sonraki kaynaklardan nispeten takip etmek mümkündür. Daha önce yapılan bazı araştırmalarda, kaynaklarda Mûsâ b. Ukbe kanalıyla gelen megâzi'ye dair rivayetler derlenerek²⁸ hem *Megâzi'* nin kaynakları hem de içeriği tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece eserin içeriği hakkında birkaç söz söyleme imkânı doğmuştur. Ancak biz

²⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi'*, thk. Marsden Jones, [y.y.] 1984, I, 144.

²⁶ Bkz. Vâkıdî, *Megâzi'*, (mukaddimetü'l-muhakkik), s. 24.

²⁷ Mûsâ b. Ukbe doğrudan müdahale ederek bazı rivayetleri çıkartmış da olabilir. Ancak onun dersleri nasıl işlediğine dair elimizde herhangi bir bilgi de mevcut değildir. Böyle bir yol takip edilmesi durumunda bunun kayıtlara geçmesi muhtemeldi. Ancak araştırabildiğimiz kadarıyla böyle bir kayıt mevcut olmadığı için, bu ihtimal zayıf durmaktadır.

²⁸ Bu tarz listeler için bkz. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İstanbul 2008, s. 207-210; Abdu Rahimih Baba Braimah, "A Reconstruction of the Lost Kitab al-Maghazi of Musa ibn Uqba with Translation and Critical Commentary", [Tez Türü Belirtilmemiş, American University in Cairo 1968], s.14-16.

daha farklı bir yöntemi takiple sınırları biraz daha daraltarak kaynaklarda sadece *Megāzi*'de geçtiği ifade edilen Mûsâ b. Ukbe rivayetlerini bir araya getireceğiz. Bu şekilde daha sağlıklı bir sonuca ulaşılabileceğini düşünmekteyiz. Böylelikle en azından herhangi bir rivayet *Megāzi*'de olmadığı halde, *Megāzi*'deymiş gibi ifade edilmiş olacaktır²⁹. Öte yandan bu durumun riskli tarafı ise *Megāzi*'ye atıf yapılmadan zikredilen *Megāzi* rivayetlerinin dışarıda kalacak olmasıdır.

Kaynaklarda *Kitâbü'l-Megāzi*'den şu rivayetlerin iktibas edildiği anlaşılmaktadır:

- i. Ümmü Eymen'in adının Bereke bint Salebe değil Bereke bint Yesâr olması³⁰,
- ii. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in putlar adına kesilen kurbanı yememesi³¹,
- iii. Kâbe'nin inşâ tarihi³²,
- iv. İlk vahyin uykuda gelmesi, sonra Hz. Peygamber'in Cebrail'i uyanık olarak görmesi³³,
- v. Ebû Süfyân'ın Şam'da Herakleios ile görüşmesi³⁴,
- vi. Habeşistan hicretine Müslümanları zorlayan sebepler ve hicrete izin verilmiş tarihi³⁵,
- vii. Hz. Peygamber'in Ş'ib-ı Ebû Tâlib'e girmesi ve Habeşistan hicretine izin vermesi³⁶,
- viii. Garanîk olayında Şeytan'ın müşriklerin kalbine bazı şeyler yerleştirmesi ancak Müslümanların bunu duymamaları³⁷,
- ix. Hz. Peygamber'in Tâif yolculuğu³⁸,
- x. Hz. Peygamber'in hicret yolculuğunun gece olması³⁹,
- xi. Hz. Peygamber'in Medine'ye ne zaman ve nasıl girdiği⁴⁰,

²⁹ Nitekim İbn Seyyidünnâs Mûsâ b. Ukbe'den rivayet edilen ama *Megāzi*'de görmediği rivayetlerden bahsetmektedir. Bkz. *Uyûnu'l-Eser*, I, 359; I, 417.

³⁰ İbn Abdülber, *el-İstîâb fî Mârifeti'l-Ashâb*, tsh. Adil Mürşid, Amman 2002, s. 877.

³¹ Âlûsî, *Ruhu'l-Meanî fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm ve ş-Seb'ı'l-Mesânî*, Beyrut [t.y.], XXI, 118.

³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdülbaki, Muhibbuddîn el-Hatîb, [y.y.] [t.y.], III, 442.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Mısır 1998, III, 495.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 478-479.

³⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Marifeti Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, thk. Abdülmu'ti Kal'âcî, Beyrut 1988, II, 285.

³⁶ Irâkî, *el-Muğnâ an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksûd, Riyad 1995, I, 542.

³⁷ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Târîfi Hukûki'l-Mustafâ*, [y.y.] 1894, II, 123; İbn Hacer, *Feth*, VIII, 439; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kurân*, thk. Ali Muhammed Muavviz- Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut 1997, IV, 133.

³⁸ İbn Hacer, *Feth*, VI, 315.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 457.

⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 487.

- xii. Mescid-i Nebevî'nin şeklinin nasıl olduğu ve arazisinin kime ait olduğu⁴¹,
 xiii. Abdullah b. Caş Seriyyesi⁴²,
 xiv. Bedir Gazvesinin hicretin 2. yılı (m. 624) Ramazan ayında vuku bulması, Uhud'un (hicri) üç yılı (m. 625) Şevval ayında ve Hendek'in (hicri) dört yılı (m. 626) Şevval ayında gerçekleşmesi⁴³,
 xv. Bedir Gazvesi⁴⁴,
 xvi. Bedir Gazvesinden önceki mübareze⁴⁵,
 xvii. Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebû Muayt'ın Bedir'de öldürülmesi⁴⁶,
 xviii. Bedir dönüşü müşriklerin ahvali⁴⁷,
 xix. (Abdullah) İbn Mes'ûd'un Bedir'e katılması⁴⁸,
 xx. Şeytanın Sürâka b. Mâlik kılığında müşriklerin yanında saf tutup Benî Kinâne'nin onlara yardım edeceğini söylemesi⁴⁹,
 xxi. Resûlullah'ın Bedir'den sonra savaştığı kabilelerin hangileri olduğu⁵⁰,
 xxii. Resûlullah'ın Müslümanları Bedrû'l-Mev'id'e hazırlaması⁵¹,
 xxiii. Uhud ve Hendek savaşları arasında iki yıllık bir süre olduğu⁵²,
 xxiv. (Hz. Peygamber'in Uhud öncesi) "Peygamber zırhını giydikten sonra savaştan onu çıkarmaz." sözü⁵³,
 xxv. Abdullah b. Übeyy'in Uhud'dan geri dönmesi⁵⁴,
 xxvi. Mus'ab b. Umeyr'i Übey b. Halef'in öldürmesi⁵⁵,
 xxvii. Uhud'da Hz. Peygamber'in bazı müşriklerle karşılaşması⁵⁶,
 xxviii. Übey b. Halef'in Uhud günü Hz. Peygamber'i öldürmeye çalışması⁵⁷,

⁴¹ Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, thk. Kamil Uveyza, Riyad 1999, I, 1226.

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 40.

⁴³ Beyhakî, *Delâil*, III, 393; İbn Hacer, *Feth*, V, 278.

⁴⁴ Zehebî, *Târîh*, I, 103-104.

⁴⁵ İbn Hacer *İsâbe*, IV, 210.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 188.

⁴⁷ İbn Hacer *İsâbe*, V, 36.

⁴⁸ Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Cidde [t.y.], II, 71.

⁴⁹ Makrizî, *İmtâü'l-Esmâ bimâ li'n-Nebiyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedetü ve'l-Metâ*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysi, Beyrut 1999, XII, 147.

⁵⁰ Ebû Avâne, *Müsned*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, Beyrut 1998, IV, 365.

⁵¹ Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr fi'r-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 2003, IV, 137.

⁵² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Dekkan 1928, VI, 56.

⁵³ İbn Hacer, *Telhisu'l-Habîr fi Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfi'l-Kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutup, [y.y.] 1995, III, 273.

⁵⁴ İbn Hacer, *Feth*, VII, 356.

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 367.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 403.

⁵⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fürüsiyyetü'l-Muhammediyye*, thk. Zaid Ahmed en-Neşîrî, Mekke 2007, s. 78-79.

- xxix. Übey b. Halef'in öldürülmesi⁵⁸,
xxx. Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in, eski eşi Ebu'l-Âs'a -Müslüman olmasından sonra- iddet süresi içinde ilk nikâhıyla dönmesi⁵⁹,
xxxi. Zâtürrikâ' gazvesinin tam tarihinin bilinmemesi⁶⁰,
xxxii. Bi'rîmaüne hadisesi ve Münzir b. Amr'ın cesedinin kaybolması⁶¹,
xxxiii. Abdullah b. Übey b. Selül'ün Benî Mustalik Gazvesindeki bozgunculuğunun ortaya çıkması⁶²,
xxxiv. İfk hadisesi⁶³,
xxxv. Hz. Peygamber'in Ebû Cendel'e gönderdiği mektup⁶⁴,
xxxvi. Hz. Peygamber'in Kurayza üzerine yürümesi⁶⁵,
xxxvii. (Benî Kurayza'nın cezalandırıldığı gün) Zübeyr b. Bâtâ'nın öldürülmesi⁶⁶,
xxxviii. Nadîroğullarının Kureyş'i Hz. Peygamber'e karşı kışkırtması⁶⁷,
xxxix. Hz. Peygamber'in Nadîroğulları ile yaptığı anlaşmanın şartları⁶⁸,
xl. Huyey b. Ahtab'ın Nadîroğulları'nın cezalandırılmasından sonra Kureyş'i kışkırtması ve Hendek Savaşı⁶⁹,
xli. Hendek kazımı sırasında bir kayanın mucizevî bir şekilde kırılması⁷⁰,
xlii. Sa'd b. Muaz'ı yaralayan kimsenin Habbân b. Kays olduğu⁷¹,
xliii. Ebû Râfî'nin Hayber'e sürülmesi⁷² ve öldürülmesi⁷³,
xliv. Yahudi Zeyneb bint Hâris'in Hz. Peygamber'i zehirlemeye kalkışması⁷⁴,
xlv. Hâlid b. Süfyân b. Nübeyh el-Hüzelî'nin Abdullah b. Üneys tarafından öldürülmesi üzerine Hz. Peygamber'in Abdullah'a bir asâ vermesi⁷⁵,

⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve dğr., Kahire 2000, III, 221.

⁵⁹ İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîhî Şerhi Câmii's-Sahîh*, thk. Dâru'l-Felâh, Dımaşk 2008, XXV, 351.

⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût- Abdülkâdir el-Arnâvût, Beyrut 1994, III, 254.

⁶¹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd*, thk. İbrahim et-Terzî- Abdülkerim el-Azbâvî, Kahire 1997, VI, 96.

⁶² Beyhakî, *Delâil*, IV, 56.

⁶³ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 250.

⁶⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 213.

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 76.

⁶⁶ Beyhakî, *Mârifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, thrc. Abdülmü'tî Emin Kal'acı, Kahire 1991, XIII, 200.

⁶⁷ İbn Hacer, *Feth*, VII, 332.

⁶⁸ İbn Hacer, *Telhîs*, III, 213.

⁶⁹ İbn Hacer, *Feth*, VII, 393.

⁷⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 26.

⁷¹ Dârekutnî, *el-Mü'elîf ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b Abdullah b. Abdülkâdir, Beyrut 1986, I, 416.

⁷² Zehebî, *Târîh*, I, 345.

⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 134; Zehebî, *Târîh*, I, 345.

⁷⁴ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, [y.y.] 1930, XIV, 179.

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 138.

- xlvi. Hayber gazvesinin hicretin altıncı yılında vuku bulması⁷⁶,
 xvii. Hz. Peygamber'in Hayber'e gidiş zamanı⁷⁷,
 xviii. Hayber ganimetlerinin dağıtımı⁷⁸,
 xlix. Hz. Peygamber'in Hayber hazinelerini araştırması ve bulması⁷⁹,
 l. Haccâc b. Allâd'ın müslüman olup Hayber'in fethine iştirak etmesi ve sonrasında mallarını almak için Mekke'ye gitme konusunda Hz. Peygamber'den izin istemesi⁸⁰,
 li. Muhammed b. Mesleme'nin Hayber fethinde şehit olması⁸¹,
 lii. Cellâs'ın küfür içeren sözler sarf etmesi ve sonra bunları inkâr etmesi üzerine ayet inmesi⁸²,
 liii. Bi'ri Maûne hadisesi⁸³,
 liv. Kaza umresi⁸⁴,
 lv. Abdullah b. Revâha'nın kaza umresinde okuduğu şiiir⁸⁵,
 lvi. Zâtu's-Selâsil Gazvesi⁸⁶,
 lvii. Hz. Peygamber'in müşriklerin hediyesini kabul etmesi⁸⁷,
 lviii. Ukl ve Ureyne kabileleri hakkında bilgi⁸⁸,
 lix. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethine yönelmesi⁸⁹,
 lx. Mekke'nin fethi⁹⁰,
 lxi. Mekke'nin fethinde şehit olanlar⁹¹,
 lxii. Hz. Peygamber'in Mekke'ye⁹² ve Beytü'l-Harâm'a girişi ve orada namaz kılışı⁹³,
 lxiii. Fetih sonrası kimlere eman verilmeyip öldürüleceği⁹⁴,

⁷⁶ Zehebî, *Târîh*, I, 403.

⁷⁷ İbn Hacer, *Feth*, VII, 464.

⁷⁸ İbn Hacer, *Feth*, II, 165.

⁷⁹ Beyhakî, *Delâil*, IV, 233.

⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 349.

⁸¹ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 67.

⁸² İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 15.

⁸³ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 140.

⁸⁴ İbn Hacer, *Feth*, VII, 499-500.

⁸⁵ İbn Hacer, *Feth*, VII, 501.

⁸⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 12.

⁸⁷ İbn Hacer, *Feth*, V, 230.

⁸⁸ İbn Hacer, *Feth*, I, 337.

⁸⁹ İbn Hacer, *Telhîs*, IV, 239.

⁹⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 35.

⁹¹ İbn Hacer, *İsâbe*, V, 296-97.

⁹² İbn Hacer, *Feth*, VIII, 9.

⁹³ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 359.

⁹⁴ İbn Teymiyye, *es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl*, thk. Muhammed Abdullah b. Ömer el-Hulvânî ve dğr., Riyad, 1997, II, 227.

- lxiv. Ümmü Hakîm bint Hâris'in fetih günü Müslüman olması⁹⁵,
 lxv. Mûte Savaşı⁹⁶,
 lxvi. Abdullah b. Revâha'nın Mûte'ye savaşa gitmeye hazırlandığında ağlaması ve ağlayışının gerekçesinin ölüm korkusu olmadığını açıklaması⁹⁷,
 lxvii. Hz. Peygamber'in Mûte'ye katılan komutanların akîbetini, savaşın neticesini haber vermek için yanına gelen Ya'lâ b. Ümeyye'ye söylemesi⁹⁸,
 lxxviii. Hevâzin hadisesi⁹⁹,
 lxxix. Hevâzinlilerin reisi Mâlik'in Tâif'e sığınması¹⁰⁰,
 lxxx. Tâif kuşatması¹⁰¹,
 lxxxi. Tâif kuşatması sırasında Hz. Peygamber'in Sakîf kabilesinin üzüm bağlarını yakması¹⁰²,
 lxxxii. Ci'râne'de ganimetlerin taksimi¹⁰³,
 lxxxiii. Urve b. Mes'ûd ve Abdiyâlîl hakkında bilgi¹⁰⁴,
 lxxxiv. Urve b. Mes'ûd'un Hz. Peygamber'e gelişi¹⁰⁵,
 lxxxv. Kâ'b b. Züheyr'in Müslüman olması¹⁰⁶,
 lxxxvi. Hz. Peygamber'in hastalığı¹⁰⁷,
 lxxxvii. Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in kıldırıldığı namaza uyması ve ikinci rekâtını sonra tamamlaması¹⁰⁸,
 lxxxviii. Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e uyararak kıldığı namazın Pazartesi sabah namazı olduğu¹⁰⁹,
 lxxxix. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi¹¹⁰,
 lxxx. Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesi¹¹¹,

⁹⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, VIII, 225.

⁹⁶ İbn Hacer, *Feth*, I, 307.

⁹⁷ İbn Receb, *Ravâiu't-Tefsîr*, thk. Ebû Muâz Târık b. Avzullah b. Muhammed, Riyad 2001, I, 666.

⁹⁸ İbn Hacer, *Feth*, VII, 513.

⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 25.

¹⁰⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 31-32.

¹⁰¹ İbn Hacer, *Feth*, VIII, 46.

¹⁰² Beyhakî, *Mârifetü's-Sünen*, XIII, 240.

¹⁰³ İbn Hacer, *Feth*, VIII, 51.

¹⁰⁴ İçerik net değil. İlgili kısımda sadece bir kelimenin yazılışı ile ilgili *Megâzî'*ye atıf yapılmıştır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 160.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Feth*, V, 339.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 136.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Feth*, VIII, 131.

¹⁰⁸ Beyhakî, *Delâil*, VII, 197; Ayrıca bkz. Zeylaî, *Ehâdis*, II, 45; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, III, 83.

¹⁰⁹ Beyhakî, *Sünenü's-Sağîr*, thrc. Abdülmu'tî Emin Kal'acı, Karaçi 1979, I, 205.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 417.

¹¹¹ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzu'n-Nadra fî Menâkibi'l-Aşra*, thrc. Abdülmecid Tu'me Halebî, Beyrut 1997, I, 203.

- lxxxı. Hz. Ebû Bekir'in ilk hutbesi¹¹²,
 lxxxii. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Hz. Fatıma'nın vefatından sonra 6 aylık bir gecikmeyle biat etmesi¹¹³,
 lxxxiii. Ecnâdeyn savaşında Nuaym'ın şehid olması¹¹⁴,
 lxxxiv. Kur'an'ın iki kapak arasında toplanmasının Hz. Ebû Bekir'in Yemâme savaşında Müslümanların başına gelenlerden dolayı Kur'an'ın kaybolacağı endişesine kapılması sebebiyle gerçekleşmesi¹¹⁵,

Yukarıdaki bilgilere dikkat edildiğinde *Megâzî*'deki rivayetleri kullanan kaynakların, esasında ilgili hadisenin *Megâzî*'de nasıl geçtiğini aktarmaktan uzak oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumun, gerek tarih kitaplarında gerekse diğer disiplinlere dair kitaplarda bu şekilde olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla biz bu rivayetlerin *Megâzî*'de geçtiğini tespit etsek de bunlardan hareketle *Megâzî*'nin yapısını anlamak imkânına sahip değiliz. Öbür taraftan *Megâzî*'nin, kaynakların ifade ettiğine göre, savaşların tarihi ile ilgili çelişkili bilgiler verdiği de görülmektedir. Bir yandan Uhud'un hicretin 3. yılı (m. 625) Şevval ayında ve Hendek'in hicretin 4. yılı (m. 626) Şevval ayında gerçekleştiği ifade edilirken diğer yandan bu iki savaş arasında iki yıllık bir zaman farkına işaret edilmiştir. Her iki rivayeti, birini *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da diğerini de *Delâilü'n-Nübüvve*'de olmak üzere, *Megâzî*'den nakleden Beyhakî'dir. Ancak Beyhakî, *Megâzî*'de iki farklı rivayet olduğuna dair herhangi bir not da düşmemiştir. Dolayısıyla bu durum *Megâzî*'nin yapısını anlamamızı daha da zorlaştırmaktadır.

3. *Kitâbü'l-Megâzî*'nin Akıbeti

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla oldukça yaygın olan *Kitâbu'l-Megâzî*'nin hangi tarihlere kadar okunmuş olduğu, önemli bir mesele olarak durmaktadır. Eserden en son istifade ettiğini tespit ettiğimiz kişi, Sehâvî'dir (v.902/1497). Bu tespitten hareketle eserin hicri X. asrın başına kadar ulaştığı söylenebilir. Marsden Jones ise Diyarbekrî'nin *Megâzî*'yi kullandığını ileri sürerek eserin h. X./m. XV. asra kadar ulaştığını belirtmektedir¹¹⁶. Ancak Diyarbekrî'nin 990/1582 yılında vefat ettiği düşünüldüğünde, eserin neredeyse h. XI./m. XVI. asra ulaştığı söylenebilir. Ancak Jones'un, Diyarbekrî'nin *Megâzî*'yi kullandığı ile ilgili tespitinin isabetli olmadığı belirtilmelidir. Zira her ne kadar Diyarbekrî, *Megâzî*'den doğrudan yararlandığı izlenimi verecek bir üslup kullanmışsa da¹¹⁷ bir yerde Kastallânî'nin *Mevâ-*

¹¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 417.

¹¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 92.

¹¹⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, VI, 248-49.

¹¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kurân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, Medine 2005, II, 387.

¹¹⁶ Vâkîdî, *Megâzî*, (mukaddimetül muhakkik), s. 24; Ayrıca bkz. Öz, *Siyer*, s.211.

¹¹⁷ Bkz. Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*, Beyrut [t.y.], I, 114.

hibü'l-Ledünniyye'sinden¹¹⁸ bir başka yerde de İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*'sından¹¹⁹ hareketle *Megâzi*'ye ulaştığını açıkça ifade etmiştir. Yine Diyarbekrî'nin durumuna benzer şekilde Şevkânî de *Neylü'l-Evtâr*'da İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinden yararlanarak *Megâzi*'den nakilde bulunmuş; ancak bilgiyi İbn Hacer'den aldığına işaret etmemiştir. Fakat söz konusu eserden bilgiyi aynen aldığı için bu durum kolaylıkla tespit edilebilmektedir¹²⁰. Aslında bu tür alıntılar aynı dönemde yaşamış müelliflerde de mevcuttur. *Fethu'l-Bârî*'den çokça faydalanan Aynî'nin¹²¹, *Megâzi*'ye doğrudan atıf yaptığı noktalarda İbn Hacer'den, üstelik onu zikretmeden iktibas yaptığı, kullandığı ifadelerden anlaşılmalıdır¹²². Ayrıca eser hakkında "*Megâzi'si en güvenilir megâzîdir.*"¹²³ kaydını koyarak kısa bir değerlendirmeye yetinmiş olan Kâtip Çelebi'nin (v. 1067/1657) ifadeleri de kaynaklardaki bilginin tekrarından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Kâtip Çelebi'nin *Megâzi*'yi görmeden, daha önce zikrettiğimiz, *Megâzi* hakkında bilgi veren eserlerden hareketle bu değerlendirmeleri kaleme aldığı anlaşılmalıdır. Öte yandan bu kadar önemli görülen bir eser hakkında iki satırlık bir değerlendirmenin yapılması *Megâzi*'nin Kâtip Çelebi'nin döneminde de tam nüshasının ulaşılabilir durumda olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1920) ise büyük bir hata yaparak eserin matbu olduğunu yazmıştır¹²⁴. Hatası, Eduard Sachau tarafından 1904 yılında yapılmış olan *Megâzi*'nin müntehabının neşrini¹²⁵, *Megâzi*'nin tam neşri zannetmesinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki erken dönemlerden itibaren kaynaklar *Megâzi* hakkında olumlu ifadeler kullandıkları gibi *Megâzi*'den iktibaslar da yapmışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eseri en son kullanan kişi, hicri IX. asır müelliflerinden Sehâvî'dir. Bu tarihten sonra ise eserin akıbeti hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. *Megâzi*'nin çok geç tarihlere kadar okutulduğu, çoğaltıldığı ve hatta İslam coğrafyasının birçok merkezine ulaştığı malumdur. Dolayısıyla bu eserin günümüze ulaşmamış olması zayıf bir ihtimaldir. Zira İslam coğrafyasının en uzak köşesi sayılabilecek Endülüs'te bile bu eserin en az iki farklı nüsha ile okutulmakta olduğunu

¹¹⁸ Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 390.

¹¹⁹ Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 490.

¹²⁰ İlgili kısımların mukayesesi için bkz. Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Mısır [t.y.], I, 62; İbn Hacer, *Feth*, I, 337.

¹²¹ Mücteba Uğur, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 121.

¹²² Hz. Peygamber'in Müşriklerin hediyesini kabul etmenin caiz olduğuna dair İbn Hacer'in naklettiği rivayet İbn Hacer'in ifadeleriyle Aynî tarafından kullanılmıştır. Mukayese için bkz. İbn Hacer, *Feth*, V, 230 ve Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 2001, XIII, 237.

¹²³ Kâtip Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Beyrut [t.y.], II, 1747.

¹²⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Beyrut 1955, II, 477.

¹²⁵ Eduard Sachau, "Das Berliner Fragment des Mûsâ Ibn Ukba", *SPAW* 11 (1904), s. 445-470.

İbn Hayr'ın belirttiğini ifade etmiştik. *Fehrese*'sinde, kitaplarını Endülüslü'ye gördüğü kabule göre sıralayan İbn Hayr¹²⁶, Mûsâ b. Ukbe'ye birinci sırada yer verirken İbn İshak'a daha sonra yer vermiştir. Bu da bir eserin yaygınlık kazanmasında pek çok faktörün rol oynadığını göstermektedir. Ancak bu kadar yaygınlık kazandıktan sonra belli bir dönemden sonra esere ulaşılamamış olması gerçekten de hayret vericidir.

4. *el-Müntehab minMegâzî Mûsâ ibn Ukbe*

Hayatı hakkında çok sınırlı malumata sahip olduğumuz Yusuf b. Muhammed Ömer b. Kâdî Şühbe, *Megâzî*'nin 20 hadisten müteşekkil bir müntehabını hazırlamıştır. Kekeme olduğu detayına dahi değindiği halde önemli çok az bilgi veren İbn Hacer onun bu *Müntehab*'ından ise hiç bahsetmemektedir¹²⁷. *Megâzî*'ye dair elimizde mevcut yegâne eser olma hüviyetini taşıyan bu *Müntehab* 1904 yılında Almanca tercümesi ve bir mukaddimeyle Sachau tarafından neşredilmiştir¹²⁸. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere Bağdatlı İsmail Paşa bu neşri karıştırarak *Megâzî*'nin neşredildiğini zannetmiştir¹²⁹. Bu *Müntehab*'ın hangi kurallar ve gerekçe ile hazırlandığı ise maalesef bilinmemektedir. İçerdiği rivayetler ise şunlardır¹³⁰:

- i. Resûlullah'ın uykuda Kâbe'yi tavaf ederken İbn Meryem'i (Hz. İsa'yı) ve Deccal'i görmesi,
- ii. Resûlullah'ın hicretinden önce Medine'de ilk Cuma namazını kıldırmanın Mus'ab b. Umeyr olması,
- iii. Süraka b. Cu'sum'un hicret yolculuğu sırasında başına konan ödülü almak için Hz. Peygamber'i takip etmeye kalkışması ve başına gelenler,
- iv. Zübeyr'in Şam'a giden bir tüccar kafilesindeyken (muhtemelen hicret yolunda olan) Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir ile karşılaşması ve onlara beyaz bir kıyafet giydirmesi (hediye etmesi),
- v. (Bedir'in ardından ve henüz savaş meydanında iken) Ashaptan bazılarının Resulullah'a "Ölmüş insanlara mı sesleniyorsun?" demeleri ve Hz. Peygamber'in de "Siz benim söylediklerimi onlardan daha iyi duyuyor değilsiniz." demesi,
- vi. Ensar'dan bazılarının Abbâs'ı fidyersiz serbest bırakmak istemelerini Hz. Peygamber'in, "Allah'a yemin olsun ki bir dirhemi bile bağışlanmayacak!" diyerek reddetmesi,

¹²⁶ C. Ersin Adıgüzel, "Endülüslü Bir Muhaddisin İlim Dünyası: İbn Hayr el-İşbîlî ve Fehrese'si", *Milel ve Nihal* 1 (2015), s. 43-44.

¹²⁷ Hayatı hakkında bkz. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi'l-Âyâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut 1993, IV, 472.

¹²⁸ Bkz., Sachau, *Fragment*, s. 445-470.

¹²⁹ Bkz., Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 477.

¹³⁰ Daha iyi bir çalışma olması dolayısıyla biz *Müntehab*'ın rivayetlerini Sachau'dan değil Hasan Selman tahkikinden aldık. İlgili eser için bkz. İbn Kâdî Şühbe, *Ehâdisü Müntehabe minMegâzî Mûsâ b. Ukbe*, thk. Hasan Selman, Beyrut 1991.

- vii. Hz. Peygamber'in Âmir b. Mâlik'in hediyesini kabul etmemesi ve B'ir-i Maûne hadisesi,
- viii. Hz. Peygamber'in Üsame b. Zeyd'i ordu komutanı tayin etmesine yapılan itirazlar karşısında Üsame'yi diğer herkesten çok sevdiğini söylemesi,
- ix. (8. Rivayetin devamı kabul edilerek) Hz. Fatıma'yı bile bundan istisna etmemesi¹³¹,
- x. Zeyd b. Erkam'ın Harre vakasından sonra Enes b. Mâlik'e Hz. Peygamber'in Ensar'ı öven bir sözünü yazıp göndermesi,
- xi. Zeyd b. Erkam hakkında soru sorulduğunda (Enes'in), Resulullah'ın şu sözünü nakletmesi "*O, Allah'ın kendisini kulağı vesilesiyle bağışladığı kişidir*",
- xii. Hz. Peygamber'in Hz. Bilal'den şu sözleri duyurmasını istemesi: "*Kalk! İman etmeyenin cennete giremeyeceğini ve Allah'ın dinini günahkâr kimse ile bile yücelteceğini haber ver.*",
- xiii. Hayber fethedildiğinde Yahudilerin orada kalma taleplerini Hz. Peygamber'e iletmeleri, Hz. Peygamber'in bunu kabul etmesi ve Hz. Ömer döneminde çıkarılmaları,
- xiv. Hz. Ömer'in Yahudilerin, Hristiyanların ve Mecusilerin üç günden fazla Medine'de kalmasını yasaklaması,
- xv. Hevâzin esirlerinin serbest bırakılması,
- xvi. (15. Rivayetin devamı) Hevâzin esirlerinin sayısı ve esirlerle ilgili diğer bazı hususiyetler,
- xvii. Resulullah'ın veda haccının hicretin onuncu yılında olduğu ve Arafat'ta irâd ettiği veda hutbesi,
- xviii. Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde'yi Bahreyn'e cizye memuru (*âmil*) olarak göndermesi
- xix. Hz. Ebu Bekir'in hilafete seçilince irâd ettiği hutbe,
- xx. (Sonuncusu Seyf b. Ömer'in rivayeti) "*Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde*" ayetindeki fethin, hicretin 9. yılında kabilelerin ardı ardına gelip Müslüman olması manasında olduğu.

Bazı rivayetlerin birbirinin devamı mahiyetinde olması; rivayetlerin sayısının kaynaklarda, *Megâzi*'de geçtiğini tespit ettiğimiz rivayetlere göre dahi az sayıda olması; öte yandan hangi prensipler çerçevesinde seçkinin yapıldığı, eserin mevcut yapısından anlaşılamayacağı gibi, buna dair herhangi bir açıklamanın da olmaması; eserde Mûsâ b. Ukbe'ye ait olmayan Seyf b. Ömer'den gelen bir rivayetin yer alması, eseri müphem kılmaktadır. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen J. Schacht, *Müntehab*'ı konu alan makalesine sanki Mûsâ'nın *Megâzi*'si imiş gibi "Mûsâ b.

¹³¹ Aslında bu Hz. Peygamber'in, kendi kızı Fatıma'nın dahi hırsızlık cezasından istisna edilemeyeceği hadisinin bir uzantısı gibi durmaktadır. Bununla ilgili bkz. Gregor Schoeler, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzisi*", çev. Hüseyin Akgün, *KSÜİFD* 18 (2011), s. 112.

Ukbe'nin Megâzî'sine Dair" adını vermiştir. Buradan hareketle de hadislerin isnatlarının hicri ikinci asırdan itibaren ortak hafıza formundan çıkıp sistemli ve kurallı hale getirildiği tezini¹³² desteklemek için çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. Gregor Schoeler de Schacht'ın yaptığı değerlendirmeyi ve itirazları dört noktada toplamış ve bunlara karşı itirazlar geliştirmiştir.

Schacht'ın eleştirilerini "Müntehab'da Zührî'ye dayanmayan Mûsâ hadislerinin sonradan yapılan ilaveler olması, Mûsâ'nın Zührî'yi hocası olarak zikretmesinin her durumda uydurma olması, Müntehab'ın Ali karşıtı bir eğilim göstermesi ve Müntehab'da Abbâsî taraftarlığının görülmesi"¹³³ şeklinde özetlemiştir. Özetlediği bu eleştirileri ise rivayetleri tek tek ele alarak tartışan Schoeler bizzat Megâzî hakkında dahi oldukça güzel tespitler yapmıştır¹³⁴.

Sonuç

Her ne kadar kendisine bir megâzî atfedilse de, Mûsâ b. Ukbe aslında bir fakih ve muhaddis iken sonradan siyere dair kayıtlar tutmaya başlamış, tuttuğu kayıtları ise muhtemelen sistemli bir şekilde iki önemli talebesi İsmail b. İbrahim b. Ukbe'ye ve Muhammed b. Fülehy'e yazdırmıştır. Eser Megâzî olarak anılsa da aslında dört halife devrine dair bilgiler de ihtiva etmektedir. Bu da ilk dönemde aslında bu isimlendirmelerin çok belirgin sınırlara sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Yusuf b. Muhammed Ömer b. Kâdî Şühbe eserdeki bir kısım rivayetleri alarak bir Müntehab (seçki) hazırlamıştır. Ancak bunun Megâzî içerisinde nasıl bir konuma sahip olduğu ise Megâzî'nin elimizde olmayışından kaynaklanan sebepler dolayısıyla, anlaşılammış ayrıca yapılan intihabın (seçkinin) kuralları da belli olmadığı için karışıklığı gidermek mümkün olmamıştır. Örneğin Mûsâ'ya ait olmayan rivayet hangi gerekçe ile buraya dâhil edilmiş sorusuna verilebilecek bir cevap maalesef yoktur. Ancak bütün bu olumsuz durumlara rağmen böyle bir eserin varlığı hiç olmamasından yeğdir. Öte yandan Megâzî'nin İslam dünyasının hemen her tarafına ulaştığı ve ilim adamlarının bundan haberdar olduklarını gerek sonraki dönemde bu eserden yapılan nakiller gerekse de bizzat eserin okunduğunu ifade eden kayıtlar vesilesiyle öğrenmekteyiz. Böylesine yaygınlık kazanmış bu eser muhtemeldir ki şahsi veya umumi kütüphanelerde neşredilmeyi beklemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Teşekkür: Yazarlar bu çalışmadaki yönlendirme ve teşviklerinden dolayı sayın Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA'ya teşekkürlerini sunarlar.

¹³² Joseph Schacht, "On Musa b. Uqba's Kitab Al-Maghazî", *AO* 21 (1953), s. 288.

¹³³ Schoeler, "Megâzî", s. 131-132.

¹³⁴ Schoeler, "Megâzî", s. 108-111. Ayrıca Megâzî konusunda aynı müellifin bir başka makalesinde daha geniş ve faydalı bilgiler mevcuttur. Bkz. Gregor Schoeler, "Mûsâ b. Ukbe'nin Kitâbu'l-Megâzî'si ile İlgili Yeni Bulgular", çev. Hüseyin, Akgün, *İSTEM* 22 (2013), s. 12-19.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Acknowledgements: The authors would like to thank Prof. Ahmet AĞI-RAKÇA for his guidance and encouragement in this study.

Conflict of Interest: Authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Adıgüzel, C. Ersin, “Endüslü Bir Muhaddisin İlim Dünyası: İbn Hayr el-İş-bilî ve Fehrese’si”, *Milel ve Nihal* 1 (2015), s. 43-44.

Alâî, *İsâratü’l-Fevâidi’l-Mecmû’a fi’l-İşâratı ile’l-Fevâidi’l-Mesmû’a*, thk. Merzuk b. Heyas Âli Merzuk ez-Zahrânî, I-II, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem: Medine 2004.

Âlûsî, *Ruhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî: Beyrut [t.y.].

Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, I-XXV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye: Beyrut 2001.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâu’l-Müellifîn ve Âsârü’l-Musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî: Beyrut 1955.

Bakış, Muhammed, “Menhecü’t-Te’lîf fi’s-Sireti’n-Nebeviyye Mûsâ b. Ukbe Nemûzecen”, *Dirâsât*, y.y. (1999), s. 66-78.

_____, *Megâzi li Mûsâ b. Ukbe*, y.y. 1994.

Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, I- X, Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye: Dekkan 1928.

_____, *es-Sünenü’s-Sağîr*, thrc. Abdülmû’tî Emin Kal’acî, I-IV, Câmia-tü’d-Dirâsâti’l-İslamiyye, Karaçi 1979.

_____, *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetü Ahvâli Sâhibi’s-Şerîa*, thk. Abdülmû’tî Emin Kal’acî, I-VII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye: Beyrut 1988.

_____, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âsâr*, thrc. Abdülmû’tî Emin Kalâci, I-XV, Dâru’l-Vefâ li’t-Tibâa ve’n-Neşr: Kahire 1991.

Braimah, Abdu Rahimih Baba, "A Reconstruction of the Lost Kitab al-Maghazi of Musa ibn Uqba with Translation and Critical Commentary", [Tez Türü Belirtilmemiş] American University in Cairo: 1968.

Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, thk. Muvaffak b Abdullah b. Abdülkâdir, I-V, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî: Beyrut 1986.

Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*, I-II, Müessesetü Şaban: Beyrut [t.y.].

Ebû Avâne, *Müsned*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkı, Dâru'l-Marife: Beyrut 1998.

Irâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksûd, I-II, Mektebetü Dâri't-Taberî: Riyad 1995.

İbn Abdülber, *ed-Dürer fî İhtisârî'l-Megâzî ve's-Siyer*, thk. Şevki Dayf, Kahire 1966.

_____, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, tsh. Âdil Mürşid, Dâru'l-Âlâm: Amman 2002.

İbn Asâkîr, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Ğarâme el-Amrî, I-LXXX, Dâru'l-Fikr: Beyrut 1995.

İbn Ebû Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye: Beyrut 1953.

İbn Hacer el-Askalânî, *Mu'cemü'l-Müfehres ev Tecrîdü Esânîdi'l-Kütübi'l-Meşhûra*, thk. Muhammed Şekûr, Mahmud el-Hâcî, Müessesetü'r-Risale: Beyrut 1998.

_____, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdülbâki, Muhibbüddîn el-Hatîb, I-XIII, Mektebetü's-Selefiyye: [y.y.] [t.y.].

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut [t.y.].

_____, *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-Kebîr*, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs b. Kutub, I-IV, Müessesetü Kurtuba: [y.y.] 1995.

_____, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî'l-A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-IV, Beyrut 1993.

İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Mahmud Beşşâr Avvâd, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî: Tunus 2009.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fürûsiyyetü'l-Muhammediyye*, thk. Zâid Ahmed en-Neşîrî, Dâru'l-İlmi'l-Fevâid: Mekke 2007.

_____, *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Abdülkâdir el-Arnâvût, I-VI, Müessesetü'r-Risâle: Beyrut 1994.

İbn Kâdî Şühbe, *Ehâdisü Müntehabe min Megâzî Mûsâ b. Ukbe*, thk. Hasan Selman, Dâru İbn Hazm: Beyrut 1991.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, Mısır 1998.

_____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve dğr., I-XV, Kahire 2000.

İbn Receb, *Ravâiu't-Tefsîr*, thk. Ebû Muâz Târik b. Avzullah b. Muhammed, I-II, Dâru'l-Âsime: Riyad 2001.

İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hancî: Kahire 2001.

İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-Hatrâvî, Muhyiddîn Müstû, I-II, Beyrut [t.y.].

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, I-XVI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut [t.y.].

İbn Teymiyye, *es-Sârimü'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl*, thk. Muhammed Abdullah b. Ömer el-Hulvânî ve dğr., I-III, Riyad, 1997.

İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih li Şerhi Câmii's-Sahîh*, thk. Heyet, I-XXXVI, Dâru'n-Nevâdir: Dimaşk 2008.

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi T'arifi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, Dersaadet Matbaası: [y.y.] 1894.

Katib Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî: Beyrut [t.y.].

Makrizî, *İmtâü'l-Esmâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, I-XV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut 1999.

Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1996.

Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, thk. Kamil Uveyza, I-V, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz: Riyad 1999.

Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzu'n-Nadra fi Menâkibi'l-Aşra*, thk. Abdülmecid Tu'me Halebî, I-IV, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1997.

Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, I-XVIII, [y.y.] 1930.

Olgac, Mahmut, *Musa b. Ukbe'nin (v. 141/758) Siyer'e Dair Rivayetlerinin Değerlendirilmesi (Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Kadar)*, MÜSBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, İSAR Vakfı Yayınları: İstanbul 2008.

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Muhammed b. Âşur, I-X, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî: Beyrut 2002.

Sachau, Eduard, "Das Berliner Fragment des Mûsâ Ibn Ukba", *SPAW* 11 (1904), s. 445-470.

Schacht, Joseph, "On Musa b. Uqba's Kitab Al-Maghazî", *AO* 21 (1953), s. 288-300.

Schoeler, Gregor, "Mûsâ b. Ukbe'nin Megâzîsi", çev. Hüseyin Akgün, *KSÜİFD* 18 (2011), s. 103-136.

_____, "Mûsâ b. Ukbe'nin Kitâbu'l-Megâzî'si ile İlgili Yeni Bulgular", çev. Hüseyin Akgün, *İSTEM* 22 (2013), s. 12-19.

Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Muaviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî: Beyrut 1997.

Sehâvî, ed-*Dav'ü'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut [t.y.].

Suyûtî, ed-*Dürri'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I- XVII, Kahire 2003, IV, 137.

_____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, I-VII, Medine 2005.

Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd*, thk. İbrahim et-Terzî, Abdülkerim el-Azbâvî, I-XII, Kahire 1997.

Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, Mısır [t.y.].

Uğur, Mücteba, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, 114-123.

Vâkıdî, *Kitâbu'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones, I-II, Âlemü'l-Kütüb: [y.y.] 1984.

Zehebî, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Hüseyin el-Esed, I-XXV, Müessesetü'r-Risale: Beyrut 1982, VI.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Ğuneym Abbâs Ğuneym, Eymen Selâme, I-XI, Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâa ve'n-Neşr: Kahire 2004.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, I- LIII (Zeyl ile birlikte), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî: Beyrut 1990.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, tsh. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslamiyye: Cidde [t.y.].

Extended Abstract***Kitāb al-Maghāzī* (v. 141/758) Attributed to Mūsā b. ‘Uqba**

Mūsā b. ‘Uqba, who is known as one of the active people during the Sīra Era, began to record narratives about *Maghāzī* later in his life. However, in sources, there are various approaches whether he has got an individual work of his own or not. On one hand, some sources claim that he indeed has his own *Maghāzī* and add that his work is a reliable source. On the other hand, there are some sources that believe him to simply be an owner of a *Maghāzī* and also state crucial information about how they benefited from it, how it reached them and how valuable it is. For example, they claim that there are two copies of this work and that they are different from each other. In addition, these sources claim that some of the narratives recorded by Mūsā do not even occur in the *Maghāzī*. Upon comparing these copies, a few sources note that they have the same writing style; however, the spellings of certain words differ. However, there are still some other sources that do not mention anything about Mūsā b. ‘Uqba’s ownership of a *Maghāzī* or have rejected the idea as a whole. Therefore, *Maghāzī* not being mentioned by editors in later times can be seen as an oversight since those who lived closer to the time of Mūsā actually acknowledged it. However, some contemporaries transferred information from Mūsā about the *Maghāzī*. When all the data about *Maghāzī* are evaluated together, there is a suggestion that this work was not written by Mūsā himself but rather by two of his students in reference to his lessons. It is unknown whether this writing was done under Mūsā’s supervision or if it came to life on his students’ initiative. But the claim that some of the narratives do not take place in the writing suggests that the students registered their teacher’s lessons based on their own wishes and preferences. It is possible that Mūsā b. ‘Uqba perhaps intervened and wanted some parts removed, but there is no evidence of how he taught his lessons. Still, if this had been the case, it should have been recorded, and since we have not come across such information, we consider this to be a less than likely. Nevertheless, since the notes of the narratives, which are said to take place in the *Maghāzī*, date back to Zuhri but not any further, and since other narratives notes go back as far as Prophet Mohammed’s time, there is a possibility that this work is based on Zuhri’s records about the *Maghāzī*.

Unfortunately, since the entire work does not exist today, it is only possible to analyze its content from text sources. In this work, we only examine the narratives about Mūsā b. ‘Uqba that are believed to be in the *Maghāzī*, and it appears that the sources that use the events in the *Maghāzī* do not convey the information from the *Maghāzī* itself, which is why even though we are able to confirm that these events take place in the *Maghāzī*, we are unable to understand the structure of the *Maghāzī*. Also, as reported by the sources, contradictory information about war dates is found in the *Maghāzī*. Furthermore, Bayhaqī, who conveys two conflicting ends from *Maghāzī*, does not point out that there are two different information.

The question of when the *Kitāb al-Maghāzī* was read maintains its importance. The last person known to utilize the *Maghāzī* is Sakhawi (d.902/1497). With this in mind, it is possible to say that the work existed until the beginning of the tenth century of Hegira (i.e., end of the fifteenth century AD), but according to Marsden Jones, Diyarbakri used the work and therefore the work reached the tenth century AD. However, if Diyarbakri's death is considered (990/1582), it is safe to claim that the work almost made it to the eleventh century of Hegira (i.e., end of the sixteenth century AD). However, Jones' determination of Diyarbakri's use of *Maghāzī* is incorrect. Although Diyarbakri used a writing style that gave the impression that he directly made use of the *Maghāzī*, he expresses in various places that he had reached the *Maghāzī* through different sources. Haji Khalifa's (Katip Celebi) "The *Maghāzī* is the most reliable *Maghāzī*" statement is nothing more than repetition. Hence, it is obvious that Haji Kahlifa reviewed the *Maghāzī* through others without actually seeing it as stated above. The shortness of this review on such a vital book strengthens the idea that the *Maghāzī* is out of reach. Ismail Pasha of Baghdad makes a mistake by saying that the *Maghāzī* was a printed product. The reason behind this is Eduard Sachau's mistaking selected parts of the *Maghāzī* for the entire *Maghāzī* in 1904. Consequently, we can say that sources in early terms, along with speaking highly of the *Maghāzī*, used quotations from it as well. However, we still have no data about the *Maghāzī* from the tenth century of Hegira to date. The *Maghāzī* being read until later times, being augmented, and being sent to Islamic metropolises is a known fact, so the possibility of the work disappearing is quite unlikely from our point of view. In addition, even in the farthest destination of Islamic geography—Andalusia—two copies of this *Maghāzī* are reported to have been studied.

Yūsuf Ibn. Muhammed Ibn Omer Ibn. Kādī Shuhbe, about whose life little is known, made a *Maghāzī* selection that consists of 20 hadīth. Ibn Hadjar, who conveys information about him, does not even mention this selection. *Muntehab* (Selection), which is the sole work connected to the *Maghāzī*, was published in 1904 as a German translation, with an introduction by Schau. Some narratives being continuations of earlier ones, the recorded number of narratives in sources being less than determined in the *Maghāzī*, the ambiguity of how the selection was made and the lack of explanation regarding it, and the existence of a narratives that does not belong to Mūsā b. 'Uqba are all reasons why the *Maghāzī* is a closed box for us. Despite all these issues, it is better for the work to exist than not. Moreover, not only do the quotations made in the later terms, but also the direct notifications about this work being read, confirm that the *Maghāzī* indeed reached all over the Islamic world, and the scholars were aware of it. Still, J. Schacht, in his article on *Muntehab*, ignores all these problems and writes a thesis titled *On Mūsā b. 'Uqba's Kitāb al-maghāzī*, assuming that it was Mūsā's *Maghāzī*. In reference to this, various reviews were done to support the thesis of how the attribution of hadīth became public

knowledge and turned into a systematic order from the second century of Hegira onward Gregor Schoeler classifies the reviews and objections of Schacht into four groups and develops his own objections to them.

In conclusion, the complete loss of such a valuable work, of which selected sections are known and have been utilized, is unlikely. The *Maghāzî* is probably waiting in a library to be published.

İÇEL'DE BİR CELÂLÎ: MUSLU ÇAVUŞ İSYANI (1606-1610)

Ensar KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi

Öz

17. yüzyıl başlarında, Anadolu'daki ciddi güvenlik sorunlarının başında Celâlî isyanları geliyordu. İçel sancağında ise, diğer bölgelerden kaçarak toplanmış medreseli öğrenci (*suhte*) gruplarının 1603'teki büyük isyanı, toplumsal düzeni berbat etmiştir. Her ne kadar *suhte fesâdı*, alınan sert önlemlerle bastırılmış olsa da, akabinde yeni sorunlar doğurmuştur. Zira İçel'e tayin edilen sancak beyinin güvenliği sağlamak için uyguladığı sert tedbirler, halkın tepkisine neden olmuştur. Yerli halktan tipik bir Celâlî lideri olarak sıvrilen Muslu Çavuş, bu kargaşa döneminin ürünüdür. Dağlık alanlara kaçan *suhte* gruplarının yanı sıra, sancak hâricinden gelen Celâlî perakendeleri de Muslu'nun maiyetine gitmiştir. Böylece 1606'dan itibaren isyan bayrağını çekmiş ve takip eden sene itibarıyla, İçel'in neredeyse tüm önemli kaleleri onun eline geçmiştir. Fakat İçel'in zorlu coğrafi yapısından ötürü, bölgeye asker sevk edilememiştir. Bu arada mâruf Celâlîlerden Kalender-oğlu, bir mektup yazarak Muslu Çavuş'a ittifak teklif etmiştir. Buna karşılık Vezîriâzam Kuyucu Murad Paşa, Muslu Çavuş'a önce sancak beyliği vermiş, daha sonra hile yoluyla Konya'da infaz ettirmiştir. İşte bu araştırmanın konusunu, sözü edilen isyan oluşturmaktadır. Çalışmanın asıl kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut *hüküm* suretlerini ihtiva eden *mühimme* ve *mühimme zeyli* defterlerindeki kayıtlardır. Ayrıca Hazan Bey-zâde, Topçular Kâtibi, Vâsıtî, Sâfi, Peçuyulu ve Kâtib Çelebi gibi muasır Osmanlı tarihçilerinin eserleri de, çalışmanın diğer ana kaynaklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Celâlî İsyancılar, İçel Sancağı, Muslu Çavuş, Kuyucu Murad Paşa.

Abstract

A CELÂLÎ IN İÇEL: MUSLU ÇAVUŞ REBELLION (1606-1610)

The Celâlî riots were the most serious security problem in Anatolia in the early 17th century, as a result of which there were no safety in the provinces and sanjacks under the Celâlî attacks. The situation of the İçel was not different from the other sanjacks. At the beginning of the century, the student rebellion (*suhte fesâdı*) that ruined the social order, was suppressed by the hard measures. But the persecution and mismanagement of the sanjack officer, who came to İçel from outside, caused the public's reactions. Muslu Çavuş, who was a typical Celâlî leader from the local people, came to the forefront during this turbulent period. Shortly after his revolt, in 1607, almost all the important castles had passed into his hands in İçel. But the Ottoman soldiers could not be sent to the rebels, because of

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ensar KÖSE, ensarkose@gmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 20.10.2017 **Kabul Tarihi/Accepted:** 08.05.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.338980

Cite this article as: Köse E, "A Celâlî in İçel: Muslu Çavuş Rebellion (1606-1610)", *Turkish J Hist* 2018; 67: 23-58.

the geographical structure of the region was rigid. In the meantime, Kalenderoglu, one of the famous Celâlî leaders, wrote a letter and proposed alliance to Muslu Çavuş. The Grand Vizier Kuyucu Murad Pasha was aware of the danger, and he firstly appointed Muslu Çavuş as governor of the İçel sanjak, then dropped the trap and executed him in Konya city. In this research, as well as all the details of the rebellion, some sociological solutions were made about the rebellion. The main sources of the work are Ottoman authors such as Topçular Kâtibi and Kâtib Çelebi, who wrote in detail the events of the time. In addition, some documents and records (as *mühimme* and *mühimme zeyli*) in the Prime Ministry Ottoman Archives are other sources of this research.

Keywords: Ottoman State, Celâlî Rebellions, İçel Sanjak, Muslu Çavuş, Kuyucu Murad Pasha.

Giriş

*“İçel gibi sengistânda Muslu Çavuş nâm şakînin altı yedi pâre kal’ası vardır. Üzerine asker gönderilse ceng eylemek lâzım değil. Dağdan taş yuvarlamak ile askeri helâk ider.”*¹

17. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nin, daha öncesinde pek rastlanmayacak derecede bir dizi çetin problemle yüzleşmek zorunda kaldığı genel olarak bilinmektedir. Özellikle batıda Avusturya ve doğuda Safevîlere karşı iki cephede yürütülen uzun savaşların, sadece merkezî hazineyi zayıflatmakla kalmayıp, aynı zamanda taşra ve hususiyle Anadolu’da sosyo-ekonomik yapıda ciddi meselelerin ortaya çıkmasına yol açtığı ve “isyanlar çağını” başlattığı konusunda pek çok modern tarihçi hemfikirdir. Bununla birlikte, isyanların hangi zorlayıcı amillerden kaynaklandığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar, coğrafi keşiflerle irtibatlandırılan dış kaynaklı gelişmeler, iklim değişiminin neden olduğu olumsuzluklar, 16. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu’da genel nüfus artışının baskısı gibi tabii ve konjonktürel faktörler ve iç dinamiklerin, merkezî idarede yer alma gayretlerinin sarsıcı etkisi gibi noktalar olarak belirtilir². Kuşkusuz Anadolu’nun birçok bölgesinde görülen isyanların, benzer özelliklerinin yanında, mahallî farklılıklardan kaynaklanan hususî nedenleri ve yönleri de olmalıdır. Bunlar, ancak konu hakkında daha fazla örnek vaka incelemesiyle ortaya konabilir. Mamafih çağdaş Osmanlı kaynaklarında “tagayyür” ve “fesâd” gibi terimlerle

¹ Vezîriâzam Kuyucu Murad Paşa’nın, 1609 yaz aylarında Üsküdar’da, Celâlîlerin durumunu müzakere ettiği sırada Sultan I. Ahmed’e söylediği rivayet edilen söz (Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, Cilt: I, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 421-422).

² Coğrafi keşiflerin Avrupa’ya ve Osmanlı ülkesine etkisiyle alaklı olarak ayrıntı için şuraya bakılabilir: Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt: I, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 311 vd.; İklim değişimleri ve etkileri hakkında şu araştırmaya bakılabilir: Sam White, *Osmanlı’da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013; Anadolu’daki nüfus artışı ve baskısı hakkında: M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, London 1972.

nitelenen bu dönemi anlamaya matuf olarak, modern tarihçilerin alakası yıllardan beri sürmektedir. M. Akdağ'ın, *suhte fesâdı* ve *Celâlî isyanları* hakkındaki öncü çalışmaları, konuya ilgi duyan tarihçilere bir bakıma zemin oluşturmuştur³. Daha sonra W. J. Griswold ve K. Barkey gibi araştırmacılar, Anadolu isyanlarını ve bunlara karşı merkezî idarenin tutumunu çeşitli yönleriyle ele alıp incelemişler ve teorik bazı yaklaşımlar da ileri sürmüşlerdir⁴. H. İnalçık, vefatından bir süre önce neşrettiği *Devlet-i Aliyye* serisinin ikinci cildini bu kaotik döneme ayırmıştır⁵. Anadolu'da yaşanan genel yıkım ve gerilemeyi, Amasya Sancağı bağlamında inceleyen O. Özel ise, *tahrir* ve *avâriz* kayıtlarını kıyaslamak suretiyle demografik ve ekonomik “çöküş” dair dikkat çekici analizler yapmıştır⁶. Bununla birlikte, Celâlî isyanları genel başlığı altında, birçok farklı lider ve grupların ortaya çıkarak kurulu düzeni bozduğu bu kargaşa döneminin daha iyi anlaşılması, şüphesiz mahallî ölçekte derinlemesine yeni çalışmaların yapılmasına muhtaçtır. Nitekim bu araştırmayla, böylesi bir katkı amaçlanmıştır. Bu yönüyle yapılmak istenen, bir bakıma “mikro tarihçilik” olarak da adlandırmak mümkündür. Araştırmada cevabı aranan asıl soru, Muslu Çavuş'u isyana iten sebepler ve mecburiyetlerin neler olabileceği hususudur. Bir yazarın, genel manada söylediğine benzer şekilde o da, diğer başka Celâlî reisleri gibi, hedefi sadece kendisine ve adamlarına Osmanlı düzeni içinde sağlam bir yer edinerek geçimini sağlamak, ganimet almak ve boş kalmamak için uğraşan⁷ bir âsi miydi? Yoksa ayırt edici birtakım hususiyetleri var mıydı? Ayrıca isyana karşı merkezî idarenin nasıl bir siyaset takip ettiği, bu vakanın, genel Celâlî isyanları içinde nasıl bir yere oturtulabileceği gibi sorulara da cevaplar aranacaktır.

Ne var ki, hâlihazırda araştırmaya kaynaklık eden arşiv kayıtları ve dönemin kroniklerindeki mahdut bilgiler, böylesi mahallî bir vakanın tüm seyrini kesintisiz vermekten uzaktır. Kaynaklardaki dağınık bilgi kırıntıları bir araya getirildiğinde, hikâyenin olay örgüsünde kapatılmayan ciddi boşlukların olduğu görülür. Bu durum, yer yer tahminî yorumlar yapmayı zorunlu kılmıştır. Ayrıca çalışmanın ana kaynaklarından olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *Mühimme (MD)* ve *Mühimme*

³ Mustafa Akdağ'ın, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (1500-1610)* genel başlığı altında *Celâlî isyanları* ve *suhte fesâdı* hakkında yazdığı kitap ve makaleler, 2009'da tek bir kitapta toplanarak yeniden neşredilmiştir. Bu kitapta, “Büyük Kaçgunluk Dönemi (1603-1607)” adlı meşhur makalesi de vardır: *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, “Celâlî İsyancıları”*, İstanbul 2009.

⁴ Ayrıntılı bilgi için şu kitaplara müracaat edilebilir: William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, Çeviri: Ülkün Tansel, İstanbul 2002; Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çeviri: Zeynep Altok, İstanbul 1999.

⁵ Dönemin genel bir değerlendirmesi için şu çalışmalara bakılabilir: Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, İstanbul 2014.

⁶ Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia, Amasya 1576-1643*, Brill, Leiden 2016. Anadolu'daki kurulu düzenin çöküşünün, Celâlî gruplarıyla irtibatlı nedenlerinin genel değerlendirmesi için özellikle s. 150 ve devamına bakılabilir.

⁷ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyancı*, s. 173.

Zeyli Defterleri (MZD), tertip şekilleri bakımından bazı zorluklar doğurmuştur. Özellikle Kuyucu Murad Paşa'nın meşhur Celâli seferi sırasında yazılan *hüküm* suretlerini muhtevî 8 numaralı *MZD*, tarih sırası dikkate alınmadan ciltlendiği için, kronolojik takibi zorlaştırmıştır. Sadece oyalamak niyetiyle isyancı Muslu Çavuş'a sancak beyliği verildiğini söyleyip, neredeyse eş zamanlı olarak asıl sancak beyi Mehmed'e hitaben emirler yazılması gibi, Kuyucu'nun karmaşık Celâli stratejisinin defterdeki yansımaları da, söz konusu zorluğu arttırmıştır. Ancak yine de *mühimme* kayıtlarının, hadiselerin seyrinin takibi açısından sağladığı bilgiler eşsizdir⁸. Araştırmanın diğer kaynak grubu ise, dönemin Osmanlı tarihçilerinin eserleridir. Hasan Bey-zâde⁹, Topçular Kâtibi¹⁰, Mustafa Sâfi¹¹, Mehmed b. Mehmed¹² ve Peçuylu İbrahim¹³ gibi kronik yazarları, büyük ölçüde birbirlerini tekrar ederler. Öte yandan Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli seferine katıldığı anlaşılan Vâsîti, verdiği tafsilatlı bilgiler yönüyle diğerlerinden biraz ayrılrsa da eserini, 1608 sonu itibarıyla nihayetlendirdiği için, Muslu'nun idamı safahatı yer almaz¹⁴. Murad Paşa'nın "Üsküdar Seferi" adıyla 1609 yaz aylarında yaşananlar ve bu meydana Muslu Çavuş'un idamına giden sürecin yegâne anlatıcısı ise Kâtib Çelebi'dir¹⁵. Kaynağı meçhul olan Çelebi'nin anlatımını, onun sıkı bir takipçisi olan Vak'anüvis Nâimâ da kroniğine olduğu gibi aktarmıştır¹⁶.

⁸ Bu dönemin *hüküm* kayıtları 75 ve 78 numaralı *Mühimme Defterleri* ile 8 numaralı *Mühimme Zeyli Defteri*'nde toplanmıştır. Söz konusu bu defterler, birkaç farklı lisanüstü teze konu olmuştur ki, bunların listesi şöyledir: *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Seferi Mühimmesi (1607)*, Hazırlayan: Mehmet Şahin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002; *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâli Hareketleri, (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)*, Hazırlayan: Dilek Şahin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003; *75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-171)*, Hazırlayan: Selçuk Demir, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008; *75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)*, Hazırlayan: Adem Keleş, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.

⁹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Cilt: III, Hazırlayan: Şevki Nezih Akyut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

¹⁰ *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, Cilt: I, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

¹¹ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü'l-tevârih'i*, Cilt: II, Hazırlayan: İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

¹² *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü'l-tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı*, Hazırlayan: Abdurrahman Sağırlı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

¹³ Peçuylu İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, Cilt: II, İstanbul 1283.

¹⁴ Vâsîti'nin eserinin bilinen iki nüshası vardır ve bunlar, şu iki ayrı çalışmaya konu edilmiştir: Göknur Çelik, *Vâsîti'nin "Gazavât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Ayşe Pul, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlilerle Mücadelesi, Gazavât-ı Murad Paşa*, CMT Yayıncılık, Samsun 2014.

¹⁵ Kâtib Çelebi, *Fezleke* adlı meşhur eserinde Muslu Çavuş isyanını, "Vak'a-i Muslu Çavuş der-Silifke" başlığı altında anlatmıştır (*Fezleke*, I, s. 385).

¹⁶ Mustafa Nâimâ Efendi, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâkfikeyn)*, Cilt: II, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Modern tarihçilerce Muslu Çavuş isyanı, henüz müstakil bir araştırmaya konu edilmemiştir. Yalnız M. Akdağ'ın Celâlî isyanları hakkındaki kitabında, *suhte fesâdi*yle irtibatlı olarak birkaç yerde zikredilmektedir¹⁷. Griswold ise, Kuyucu Murad Paşa'nın, Celâlî liderlerinin ittifakını önlemek için onlara mansıp dağıtması bağlamında, Muslu'ya İçel sancağının verilmesi ve sonrasında infazı olaylarını, Kâtib Çelebi ve Nâimâ'ya atfen anlatır. Ayrıca bu yıllarda, Fransa'nın İstanbul büyükelçisi olan Gontaut Biron'un tanıklıklarını kaynak göstererek¹⁸, Celâlî liderlerinin Osmanlı idaresine karşı ittifaklarına dikkati çeker¹⁹. Konu hakkında, Çukurova tarihi üzerine araştırmaları bulunan Yılmaz Kurt'un, kişisel akademik sayfasında, kaynağı Nâimâ olan kısa bir derlemesinin olduğu da ilave edilmelidir²⁰.

Bu literatür özeti ardından, asıl mevzuya girmeden önce, araştırmacının mekânını oluşturan İçel sancağının coğrafi-topografik yapısı hakkında birkaç cümle kurup, ardından bölgedeki isyan olgusunun karakterinde 17. yüzyıl başlarına kadarki değişime işaret edilecektir. Osmanlı idarî teşkilatında bir *sancak/liva* olan İçel topraklarında, tarihsel süreç içinde isyan hareketlerine sıkça rastlanmıştır. Bu durumun sebebini anlamak için bölgeyi, merkezî devlet otoritesiyle problemi olan kişi ve gruplar açısından cazip kılan özelliklerin neler olduğuna bakmak gerekir. Her şeyden önce bölge, dağlık ve engebeli topografik yapıya sahiptir. Sancağın doğu sınırlarını oluşturan Lamas çayından, batı ucundaki Selendi kazasına kadarki arazi, yer yer derin vadilerle oyulmuş dağlar, engebeli yamaçlar ve arızalı coğrafyasıyla dikkati çeker. Sahil boyunca sayısız girinti çıkıntılar bu yapıyı denizden tamamlar. Bu haliyle *Taşeli* olarak adlandırılan bölge, isyancı gruplar açısından doğal bir barınak işlevi görmüştür. Keza denizden korsan saldırısına da imkân sağlamıştır. Öbür yandan bu çetin arazi koşulları, devlet açısından bölgeye kalabalık asker sevk etmeyi neredeyse imkânsız kıldığı gibi, sefer güzergâhının da dışında kalmasına sebep olmuştur. Konya'dan itibaren düz ovada ilerleyerek Lârende'ye ulaşan, buradan yine ovayı takiben Ereğli tarafına doğru devam eden geleneksel Osmanlı sefer güzergâhı, İçel arazisine hiç girmemiştir. Günümüzde, Karaman'ı Akdeniz sahillerine bağlayan ve Toroslar'ın engebeli yamaçlarında Mut-Silifke hattını takip eden güzergâha, Osmanlı Devleti idaresinde hiçbir zaman kalabalık ordu sokulmamıştır. Nitekim 17. yüzyılın başlarında, gerek Anadolu'nun güney kısımlarında isyan halinde olan maruf Celâlîler, gerekse İran üzerine sevk

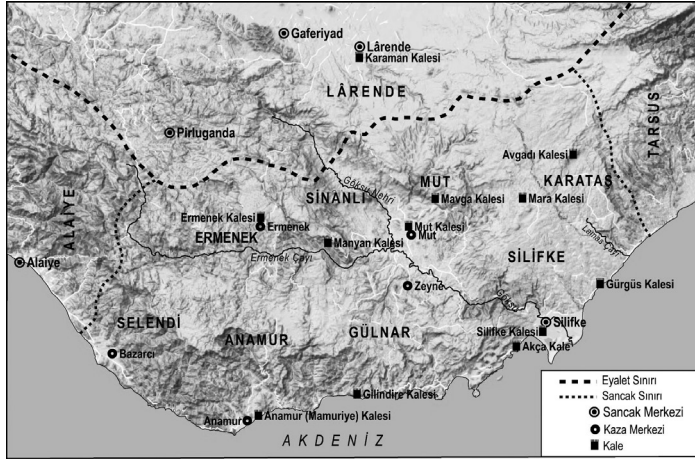
¹⁷ M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 390.

¹⁸ 1605-1610 yılları arasında Fransa'nın, Osmanlı Devleti nezdindeki büyükelçisi olan Jean de Gontaut Biron'un Fransa'ya gönderdiği diplomatik mektuplar, daha sonra Baron de Salignac tarafından yayıma hazırlanarak Paris'te basılmıştır (*Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron*, Paris 1889).

¹⁹ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, s. 97, 157, 165-166.

²⁰ "Çukurova'da Büyük Kaçgun: Silifke'de Muslu Çavuş'un İsyânı (1607)" (Kaynak: <http://ankara.academia.edu/YilmazKurt>).

edilen ordu, İçel sancak sınırlarını hep teğet geçmiştir. Örneğin İran seferine çıkan Çığala-zâde Sinan Paşa, Konya'dan hareketle geldiği Lârende sahrasında Nuh Paşa Çiftliği'ne konmuş, ardından Ayrancı Derbendi'nden geçilip Ereğli'ye doğru hareket etmiştir²¹. Keza Kuyucu Murad Paşa'nın 1607 senesi yazında Canbolat-oğlu üzerine düzenlediği seferde, Konya'dan sonra Lârende yakınlarındaki menzillerde konaklanmış, sonra yine Ereğli yolundan devam edilmiştir²². İçel sancağının coğrafi ve askerî bakımdan bu korunaklı durumunun, isyancı grupları ve âsi liderleri cesaretlendirmiş olduğuna şüphe yoktur. Nitekim dönemin Osmanlı kroniklerinde, arazinin bu çetin şartlarına vurgu yapan ifadelere rastlanmaktadır.

Harita: 17. yüzyıl başlarında İçel sancağının genel görünümü.

Mevcut arşiv kaynakları ve kronikler birlikte değerlendirildiğinde, İçel'de 16. yüzyılın sonlarında başlayan ve tedricen artan kargaşanın, sancağın kurulu düzenini çökerterek bölgeyi kaosa sürüklediğini söylemek mümkündür. Tarihsel süreç olarak, düzeni bozucu grupların şu seyri izlediği görülmektedir: Karışıklık Tarsus-Adana taraflarından gelen *Arap aşiretleri*yle başlamış, *suhte* gruplarının bölgede yığılmasıyla artarak sürmüş ve nihayet bu zemin üzerinde, 1606'dan itibaren *Celâli* karakterindeki Muslu Çavuş isyanı patlak vermiştir. Hadiselerde *sarıca-sekban* ve *levant* denilen başıbozuk silahlı gruplar, daima etkin olmuşlardır²³.

²¹ *Topçular Kâtibi*, I, s. 386-387.

²² *Topçular Kâtibi*, I, s. 467.

²³ Klasik dönem Osmanlı teşkilatına göre, Yeniçeri Ocağı'na dâhil bir askerî birlik olan *sekbanlar*, 16. yüzyılda batıda Avusturya seferlerine yaya ve silahlı olarak katılmışlar, sefer sona erince aylıksız kaldıklarından eşkıyalığa başlamışlardı. 17. yüzyılda bunlardan bazıları Celâli grupları arasına karışmış veya mahallî güç odaklarının silahlı adamları olmuşlar, ayrıca taşrada beylerbeyi

İçel'deki isyanlar sırasında bu grupların adına, belgelerde sıkça rastlanmaktadır. Sancakta diğer bir problem kaynağı da *suhte tâifesi* idi²⁴. Bölgenin korunaklı arazisi, çevredeki sancaklardan kovulan medreseli öğrenci gruplarının İçel'de toplanmalarına ortam hazırlamıştır²⁵. 17. yüzyılın başlarında İçel'de sayıları binleri bulan *suhte* yığını, 1603'te umumî bir ayaklanmaya öncülük edecek ve zaten Muslu Çavuş, bu karmaşa ortamının bir ürünü olarak ortaya çıkacaktır²⁶. *Celâlî isyanları* ise, 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı taşra eyaletlerinde görülen isyan ve eşkıyalık hareketlerine verilen genel bir isim olmuştur. Bu isyanların ortaya çıkış nedenleri, tarihsel gelişim süreci ve sonuçları hakkında, bazılarını yukarıda da işaret edilmiş olan birçok araştırma yapılmıştır²⁷.

1. Kargaşa ve İsyân

Muslu Çavuş'un menşei ve kimliğine dair, mevcut kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. Ama yine de arşiv kayıtlarından bazı karineler çıkarmak mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki Muslu Çavuş, 17. yüzyılın hemen başlarında bölgede kurulu düzene büyük darbe vuran medreseli öğrenci olayları (*suhte fesâdı*) sırasında adından söz ettirmeye başlamıştır. İçel'deki bütün önemli kalelerin *suhtenin* kontrolüne geçmesinin ardından, devlet otoritesini yeniden tesis etme görevi Hasankeyf sancak beyi Mehmed'e verilmiştir. İçel sancak beyinin bu sıralarda nerede olduğuna dair arşiv kayıtlarında herhangi bir bilgi yoktur. Herhalde Avusturya seferinde görevli olmalıdır. Sancak halkının eşkıyalıktan şikâyetine karşılık emirlerin hep kaza kadılarına hitaben yazılması²⁸, ayrıca sâbık İçel sancak beyi Seyyid Ahmed Paşa'nın, *ehl-i fesâdın* bertaraf edilmesi için yardıma çağırılması²⁹, bu tarihlerde sancak beyinin İçel'de olmadığını göstermektedir. 1603'te Mehmed Bey, yanında birkaç yüz atlı ve *sekban* ile birlikte İçel'e gelmiştir. Aslında eşkıya takibi mahiyetindeki olağanüstü görevlerin sancak

---

ve sancakbeylerinin maiyetine girmişlerdi. *Sarıca-sekan* sınıfı için şuraya bakılabilir: Abdülkadir Özcan, "Sekban", *DİA*, Cilt: 36 (Ankara 2009), s. 326-328.

²⁴ Medreseli âsi *suhte* gruplarının ortaya çıkışı ve Anadolu'de sebep oldukları karışıklıklar hakkında tafsilat için şu çalışmalara bakılabilir: M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 145 vd.; Mustafa Alkan, "Softa", *DİA*, Cilt: 37 (Ankara 2009), s. 342-343.

²⁵ *Suhte fesâdının* nedenleri üzerinde uzun uzun duran Mustafa Akdağ, diğer yerlerden kaçan kalabalık grupların, İçel ve çevresindeki sarp bölgeye toplandıklarına dikkati çeker (*Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 153-154).

²⁶ İçel sancağında *suhte tâifesinin* öncülük ettiği isyan ve karışıklık hakkında tafsilat için şu çalışmaya bakılabilir: Ensar Köse, "İçel Sancağında Kargaşa: Suhte Fesadı (1576-1606)", *Çukurova Araştırmaları*, Cilt: 3, Sayı: 1 (Yaz 2017), s. 22-51.

²⁷ Genel bir değerlendirme için şu çalışmalara bakılabilir: Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyânları", *DİA*, Cilt: 7 (Ankara 1993), s. 252-257; Fatma Acun, "Celâlî İsyânları (1591-1611)", *Türkler*, Cilt: 9 (Ankara 2002), s. 695-708.

²⁸ Lârende, Gaferiyad, Aladağ, İçel ve Tarsus sancaklarındaki kadınlara *hüküm*: BOA, *Kâmil Kepeci (KK)*, nr. 70, s. 625 (5 Ekim 1601).

²⁹ Sâbık İçel sancak beyi Seyyid Ahmed Paşa'ya *hüküm*: BOA, *KK*, nr. 70, s. 503 (20 Ocak 1602).

dışından seçilen idarecilere verilmesinin yaygın olduğu düşünüldüğünde, İçel'deki uygulama da normal görünüyordu. Ne var ki bölgede, mahallî güç odaklarının (*âyân-ı vilâyet*) etkin varlığı, sancağa hâriçten gelen idarecilerin daima göz önünde bulundurmaları gereken bir husustu. Onların desteğini almadan, böylesi çetin coğrafyada asayiş sağlamak güçtü. Nitekim Mehmed Bey de başlangıçta, süregelen kargaşadan bezgin oldukları anlaşılan *İçel âyanından* bazılarında destek görmüştür. Ancak *suhte* gruplarını bertaraf etmek bahanesiyle aşırı sert davranmasından ötürü, karşı tepkinin oluşması çok gecikmedi. Nitekim 1604 yılı başlarında Avgadı Kadısı ile Mirliya Kâimmakamı Mahmud, bölgede yaşananlar hakkında ayrı ayrı gönderdikleri mektuplarda Mehmed Bey'in, "ehl-i fesâd ve eşkiyâdan" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine bunların bildirdiğine göre Mehmed Bey, İçel'deki yerli halktan nüfuz sahibi bazı kişilerin desteğini almıştır. İşte bunlar arasında Bozkırlı-oğlu Muslu Çavuş ve amcası Mahmud da vardır³⁰. Hâlihazırda Muslu Çavuş'un adının geçtiği en erken tarihli kayıt budur. M. Akdağ, burada zikredilen Bozkırlı-oğlu'nun, daha sonra İçel sancağını ele geçiren ve Kuyucu Murad Paşa tarafından katledilen Muslu Çavuş olduğunu hatırlatmaktadır³¹. Birkaç yıl sonra İçel'deki kaza kadılarına hitaben yazılan bir *hükümde* ise, Muslu Çavuş'un kimliğine işaret eden şu ifadeler yer verilmiştir: "*Bundan akdem İçel begi olan Muslu isyân edüp fesâd ü şenâ'ata sâlik olmağla yerlî olduğuna binâen livâ-i mezbûrın zu'amâ ve erbâb-ı timârından ba'zıları re'âyâ vü berâyânın dahi nîcesi havflerinden ıztırârî şakî-i mezbûrın hevâsına tâbi' olup...*"³² Bu kayıtlarda dikkati çeken iki ifade vardır ki bunlardan, Muslu Çavuş'un Bozkırlı diye anılan birinin oğlu ve yerli halktan olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde onun, bölgenin insanı ve büyük ihtimalle, kalabalık yörük teşekküllerinden olan Bozkırlı cemaatine mensup³³ olduğunu söylemek mümkündür. 1607 tarihli *hükümde* geçen, sâbık İçel beyi olduğuna dair ibarenin ne anlama geldiği ise, araştırmanın ileriki sayfalarında tartışılacaktır.

Mehmet Bey, mahallî âyanın desteğini alarak icra ettiği sert önlemlerle, İçel'deki *suhte* tâifesini büyük oranda ezmiştir. Ancak sancakta sükûnet sağlanamadığı gibi, yaklaşık beş yıl sürecek yeni bir isyana kapı aralanmıştır. Zira Mehmed Bey'in maiyetindeki *levant* ve *sekbânın*, köylere saldırarak halkın canına, malına ve hayvanlarına kast ettiği bildirilmiştir. Bölgeden merkeze gönderilen kâğıtlarda

³⁰ BOA, MD, nr. 75, s. 207, hkm. 423 (20 Nisan 1604).

³¹ M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 397.

³² BOA, MZD, nr. 8, s. 96, hkm. 463 (25 Ağustos 1607).

³³ *Tahrir Defterleri* üzerine yapılan araştırmalarda, İçel havalisinde 16. yüzyılda kalabalık Bozkırlı cemaatinin yaşadığı ortaya konmuştur. İçel'de Mut, Gülnar, Silifke ve Ermenek kazalarında *zeâmet* ve *timar* tasarruf eden cemaat mensupları da vardır. Kayıtlarda bunların adlarının, mensubu oldukları cemaatin adına izafeten "Mehmed veled-i Bozkırlı" örneğinde olduğu şekilde kaydedildiği görülür. Ayrıntılı bilgi için şu araştırmaya bakılabilir: Doğan Yörük - Onur Kabak, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Bozkırlı Cemaatleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016, Bildiri Kitabı, Konya 2016, s. 791-818.*

yazılanlara bakılırsa halkın evleri yakılmış, 200'den fazla kişi öldürülmüş, çocuklar kaçırılmış, kadın ve kızlar *levent*lere verilmiş, yüzlerce kişi hapsedilip işkenceye maruz bırakılmış, para cezasına çarptırılmış, sayıları binleri bulan koyun, keçi, deve, öküz ve inek sürülüp götürülmüş, halkın ihtiyacı olan buğday, arpa, bal, yağ ve sair yiyecekleri yağmalanmıştır. Ayrıca *suhten*in tasallutunda bulunan Avgadı, Silifke ve Mut kalelerine girilerek, halka türlü zulümler edilmiştir. Bütün bu iddialara, Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve İçel'deki kaza kadılarına yazılan 5 Nisan 1604 tarihli *hükümde* yer verilmiştir³⁴. Bu arada Mehmed Bey ise, halkın *suhte* eşkıyasından çektiklerini merkeze rapor ediyordu. Onun iddiasına göre, korkudan meskun mahallerini bırakan Gülnar kazası halkı dağlara çekilmiş, kaçamayanlar yöredeki metruk bir kaleyi tamir ederek buraya sığınmaya karar vermişlerdi. Bu dramatik hadiseler karşısında merkezden gönderilen mutat emirlere, âsilerin mahkemeye çıkarılması, suçluların cezalandırılması, bu bahaneyle halka zulmedilmemesi, vergi tahsilinde aksama yaşanmaması, kale tamirini ancak kendi imkânlarıyla yapabilecekleri gibi klişe ve umursamaz bir dil hâkimdi³⁵.

Bu tarihlere ait arşiv kayıtları, aslında bölgenin ne derecede büyük bir kargaşaya sürüklendiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin Karaman vilayeti ve İçel sancağının muhafazasıyla görevli olan Nuh Paşa'ya yazılan Eylül 1604 tarihli bir *hükümde* dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Celâlî reislerinden Kalender-oğlu ve Karakaş perakendelerinden ayrılan “eşkıyâ ve ehl-i fesad bir iki bin haramzâde”nin İçel taraflarına varıp Mut, Mara, Mamuriye ve Silifke gibi kalelere sığındıkları, gece gündüz halkın canına ve malına saldırdıkları söylenmektedir³⁶. Aynı senenin sonlarında Karaman Mal Defterdarı'na hitaben yazılan bir *hükümde* ise, aslında İçel'in sadece Celâlîler açısından değil, aynı zamanda *dirlik* tasarruf eden kişiler bakımından da ne derecede kanunsuz bir yer haline geldiği şöyle ifade edilmiştir: “İçel sancağında ze'âmet ve timar tasarruf eden müteferrika ve çavuş ve zu'amâ ve erbâb-ı timar *suhte* ve *levendat* birbirine düşmüştür deyü bahâne edüp Eflak seferinden berü vâkı' olan seferlerin hiç birine varmayup...”. Bahsi geçen zümrelerin, bu sırada devam eden Şark (İran) seferinden kaçtıkları da hatırlatılmaktadır³⁷. Ayrıca yöre halkı, birbirine rakip silâhlı eşkıya grupları arasında sıkışıp kalmıştır. Mut kazası ileri gelenleri, *levent* ile *suhte* tâifesi arasında kalan Mut kasabasının harabeye döndüğünü söylemişler, çevredeki köylerin halkı da kasabaya gelip, bu iki gruptan çektikleri sıkıntıları dile getirmişlerdi. Halkın talebi üzerine, Mut'ta ikamet eden Küçük Hasan, yörede düzeni sağlamakla görevlendirilmiştir. Gerçekten de ciddi manada başarı sağlandığından halk biraz olsun rahata

³⁴ BOA, MD, nr. 75, s. 196, hkm. 396 (5 Nisan 1604).

³⁵ BOA, MD, nr. 75, s. 217, hkm. 448 (20 Nisan 1604).

³⁶ BOA, KK, nr. 70, s. 36.

³⁷ BOA, KK, nr. 70, s. 283 (20 Aralık 1604).

kavuşmuştur³⁸. Bu arada eşkıyalık olayları sırasında harap olan Mut Kalesi'nin tamiri ve yeniden şenlendirilmesi için de teşebbüste bulunulmuştur³⁹. Sonuç olarak, alınan bütün bu tedbirler sayesinde İçel sancağındaki *suhte* grupları dağıtılmış ve sükûnet sağlanmış gibi görünüyordu. Fakat diğer taraftan, *suhte* ile *sipahi* ve *altı bölük halkı* arasında husumetin yaşandığı Anadolu'da, karışıklık ve genel asayiş sorunları devam ediyordu. Nitekim Anadolu'da Celâlî seferinde memur edilen Nasuh Paşa'ya yazılan 10 Mart 1605 tarihli *fermanda*, *altı bölük halkı* ile *suhte* sınıfı arasındaki düşmanlığa özellikle dikkat çekilmiş ve bundan sonra her iki grubun da eşkıyalığı bırakıp kendi işlerinde olmaları istenmişti⁴⁰. Batıda Avusturya ile savaş hali sürdüğünden, sefer hazırlıklarından kaynaklanan sıkıntılar da eksik olmuyordu. Karaman Beylerbeyi Ömer Paşa, eyalet askeriyle beraber 1605 yılı baharında sefere katılmak üzere emir almış⁴¹, İçel sancağı ise, sâbık Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın sorumluluğuna bırakılmıştı. Bu sırada sancak Mehmed Bey'in uhdesinde olup, *altı bölük halkı* üzerine, *sipahi oğullarından* 190. Bölükte günlük 20 akçe ulûfeli Hasan-oğlu Bostan kethüda tayin edilmiştir. Bu hususta İçel kaza kadılarına hitaben yazılan *hükümde*, kimsenin emirlere muhalefet ederek düzeni bozmasına fırsat verilmemesi hususu tembihlenmiştir⁴².

1607 senesi yaz aylarına ait *mühimme* kayıtlarında, Muslu Çavuş'un bir âsi olduğu ifade edilmektedir. Ancak onun nasıl mahallî bir isyancı haline geldiğine dair mevcut kaynaklarda açık işaretler yoktur. Anadolu'daki Celâlî isyanlarının genel seyriyle birlikte düşünüldüğünde, Muslu'nun hikâyesinde 1606 tarihinin bir kırılma yılı olabileceği akla gelmektedir. Çünkü *suhte fesâdı* ve başıboş Celâlîlerin yığılması nedeniyle sosyal dokusu tahrip olan İçel'de, resmen sancak beyliği görevinde bulunan Mehmed Bey'in, bir türlü otorite sağlayamadığı görülüyordu. Bundan ötürü Mart 1605'te sancağın nüfuzlu kişilerinden Mutlu Küçük Hasan, düzeni sağlamakla görevli legal silahlı güçler üzerine "baş ve buğ" tayin edilmişti⁴³. Aynı senenin bahar aylarında ise, sâbık Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, "İçel mutasarrıfı" sıfatıyla sancakta düzeni sağlamakla görevlendirildiğine dair kayıt vardır⁴⁴. 1605 yılına ait bu gibi arşiv kayıtlarında, Muslu Çavuş'un adının hiç geçmemesi dikkat çekicidir. Herhalde onun, henüz resmî bir görev ifa etmediği ve ayrıca cezayı mucip faaliyette de bulunmadığını düşünmek yanlış olmasa gerektir. 1606 senesi ise, sancakta neler olup bittiğine ışık tutacak arşiv kaynakları bakımından neredeyse tamamen karanlıktır.

³⁸ BOA, MD, nr. 75, s. 304, hkm. 637 (6 Şubat 1605).

³⁹ BOA, MD, nr. 75, s. 71, hkm. 114 (4 Mart 1605).

⁴⁰ BOA, MD, nr. 75, s. 113, hkm. 203. Aynı minvalde Anadolu'daki *altı bölük halkı* hitaben yazılan *hüküm*: MD, nr. 75, s. 114, hkm. 207 (10 Mart 1605).

⁴¹ BOA, MD, nr. 75, s. 268, hkm. 560 (3 Nisan 1605).

⁴² BOA, MD, nr. 75, s. 53, hkm. 77 (17 Nisan 1605).

⁴³ BOA, MD, nr. 75, s. 71, hkm. 114 (4 Mart 1605).

⁴⁴ BOA, MD, nr. 75, s. 53, hkm. 77 (17 Nisan 1605).

Oysa 1606, Anadolu'da Celâlî isyanlarının tedricen artış gösterdiği bir yıldır. Celâlî seferine çıkan Ferhad Paşa, ordusunu Eylül 1606 ortalarında Konya'dan Lârende'ye doğru yürüyüşe geçirdiği sıralarda, İçel'de *suhte* ve *levant* gruplarının düzeni bozucu faaliyetleri sürüyordu. Tarsus ve Adana taraflarında ise Cemşid adlı mahallî lider isyan halindeydi. Ancak Ferhad Paşa, Canbolat-oğlu'nu hedefe alarak Lârende'den Ereğli'ye doğru devam ederken, İçel'in düzenini sağlama görevini sâbık Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya havale etti, Cemşid üzerine ise Tırnakçı kardeşi Hüseyin Paşa'yı gönderdi⁴⁵. Dönemin Osmanlı kroniklerinden Topçular Kâtibi, Ferhad Paşa'nın Konya sahrasına konduğu sırada Anadolu'da isyan halinde olan Celâlî liderlerini tek tek saymaktadır. Kara Said, Kalender-oğlu, Tavail ve Canbolat-oğlu gibi isyancılar arasında Muslu Çavuş'un adı geçmez. Buna karşılık "İçel'de *suhte* eşkıyâları tuğyânlarından reâyânın kühîstânlarda tevattun" ettiğini belirtmekte, bu kaotik ortamda eyaletlerdeki mîrimîranın, ancak kendilerini koruyabildikleri, zorbalara ve *sekban*ların köyleri viraneye çevirdiği, halkın ise korunaklı dağlık yerlerde toplandıklarını yazmaktadır⁴⁶. Tasvir edilen bu genel manzara üzerine, Muslu'nun hikâyesini açıklığa kavuşturmayaya yardımcı olacak bazı tahminler yapılabilir. Öncelikle bu sırada İçel sancagında, adından söz ettirecek bir âsi liderin henüz olmadığı dikkati çeker. Nitekim 1603'te, sancakta neredeyse bütün kalelerin *suhte* gruplarının eline geçmesi sırasında ve akabinde de, dağınık isyancı grupları etrafında toplayacak bir liderin olmadığı görülmüştü. Bu durum, Muslu Çavuş'un parlamasına kadar sürmüştür. Öte yandan, bölgede düzeni bozucu asıl unsur olarak, *suhte* ve *levantin* yanı sıra, yukarıda da işaret edilen Celâlî perakendelerinin adı geçmektedir. İçel'de yığılan silahlı gruplardan önemli miktarının Muslu'nun maiyetine girdiği, başka bir deyişle Muslu'nun onlara liderlik yaptığı tahmin edilebilir. Böylesi kalabalık gruplar karşısında, mahallî idarecilerin etkin bir varlık gösteremedikleri, hatta Topçular Kâtibi'nin ifadesiyle güçlerinin, ancak kendilerini korumaya yettiği anlaşılmaktadır. İşte Muslu Çavuş, İçel sancagının karmaşaya teslim olmuş görünen böylesi bir atmosferde ortaya çıkmıştır.

Serdar Ferhad Paşa'nın Celâlî seferinden beklenen yarar sağlanmayınca, sadaret mührü 11 Aralık 1606 tarihinde, yaşlı ve tecrübeli devlet adamı (Kuyucu) Murad Paşa'ya verildi⁴⁷. Kuyucu'nun öncelikli hedefinde, Anadolu'da dışli iki âsi lider vardı ki, bunlardan ilki Halep'te isyan eden Canbolat-oğlu Ali Paşa, diğeri ise Kalender-oğlu idi. Serdarın, Muslu Çavuş ve Cemşid Bey misali ufak Celâlîler içinse, mansıp tevecihiyle oyalamak ve fırsat yakalandığında "sühûletle" ortadan kaldırmak gibi daha esaslı planları vardı. İşte Muslu Çavuş'a İçel sancak beyliği görevi, Celâlî seferine çıkmadan hemen önce, yapılan hazırlıklar kapsamında

⁴⁵ Tafsilat için bakılabilir: *Topçular Kâtibi*, I, s. 465-467; *Zübdetü't-tevârîh*, s. 49; *Fezleke*, I, s. 371.

⁴⁶ *Topçular Kâtibi*, I, s. 465.

⁴⁷ Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *DİA*, Cilt: 26 (Ankara 2002), s. 507; Kâtib Çelebi ayrıca, Murad Paşa'nın hayatını kısa olarak vermektedir (*Fezleke*, I, s. 446-447).

Kuyucu Murad Paşa tarafından verilmiş olmalıdır. Mevcut *hüküm* suretlerinin kronolojisine bakılırsa, Muslu'nun sancak beyi olduğu belirtilen 6 Temmuz 1607 tarihli ilk kayıt şudur: “İçel sancağı begi olan Muslu hevâsına tâbi‘ ba‘zı eşkiyâ ile varup Lârende nâm kasabayı muhâsara eylediği i‘lâm olunmağın...⁴⁸.” Muslu Çavuş’un, burada sözü edilen Lârende’ye saldırı hadisesi Haziran 1607’de meydana geldiğine göre, sancak beyliği görevi bu tarihte veya birkaç ay öncesinde tevcih edilmiş olmalıdır. Celâlî seferine katılmaları hususunda gevşek davranan Anadolu’daki vilayet idarecilerine, bir an önce adamlarıyla birlikte gelip Serdar Murad Paşa’nın emrine girmeleri hususunda yazılan, 9 Temmuz 1607 tarihli umumî *ferman*ın bir sureti de, “İçel sancağı begi Muslu Bey’e vech-i meşruh üzere” ibaresiyle Muslu Çavuş’a gönderilmiştir⁴⁹. Bu minvalde başka bir kayıt yoktur. Zaten aynı tarihlerde, bu defa Muslu’nun görevden alındığını gösteren açık işaretler vardır. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Mutlu Küçük Hasan’a hitaben yazılan 6 Temmuz 1607 tarihli *hüküm*deki şu ifadeler dikkat çekicidir: “Sâbikâ İçel sancağı beyi olup emr-i şerîfe itâ‘at etmeyüp fesâd ü şenâ‘at üzere olan Muslu⁵⁰.” Bunun hemen ardından bu defa 10 Temmuz’da, “İçel sancağı begi Mehmed Bey’e hüküm ki” hitabıyla yazılan emirde ise, Muslu’nun şekavetine vurgu yapılarak, sancak beyliğinin yeniden Mehmed Bey’e tevcih edildiği belirtilmektedir⁵¹. Muslu Çavuş’a aslında bir nevi “yem” olarak verilmiş olan kâğıt üzerindeki İçel sancak beyliği görevinin, onun bu tuzağı fark ederek orduya gitmemesi üzerine, Temmuz 1607 başlarında tekrar geri alındığı anlaşılmaktadır. Şu halde, Kuyucu Murad Paşa tarafından İçel’in idaresinin Muslu Çavuş’a, Celâlî seferine katılması şartıyla verilmesinin, zamanın şartları dikkate alındığında mantıklı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sancakta nüfuzu tedricen arttığı hissedilen Muslu Çavuş’un etrafında, yukarıda sözü edilen Kalender-oğlu ve Karakaş perakendelerinden İçel’e kaçmış ve sayıları iki bin civarında olduğu belirtilen gayri nizami silahlı adamlardan önemli bir kalabalığın toplanmış olması kuvvetle muhtemeldir. İşte Muslu’nun bunlar ve kuşkusuz sancağın “legal” kuvvetleriyle sefere katılması halinde, bir yandan merkezî orduya asker sağlanırken, öte yandan düzeni bozan silâhlı grupların bölgeden dağıtılması, bu arada ordugâha gelen Muslu Çavuş’un ise kolaylıkla ortadan kaldırılması amaçlanmış olmalıdır. Ne var ki, yukarıdaki *mühimme* kayıtlarında da açıkça belirtildiği üzere Muslu Çavuş, emre itaat etmeyerek tam bir isyancı durumuna düşmüş, üstelik bir de Lârende şehrine saldırmış, bunun üzerine İçel sancağı, en geç 10 Temmuz 1607 tarihi itibariyle yeniden Mehmed Bey’e verilmiştir.

⁴⁸ Karaman Beylerbeyi’ne *hüküm*: BOA, *MZD*, nr. 8, s. 78, hkm. 373 (6 Temmuz 1607).

⁴⁹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 106, hkm. 509-510 (9 Temmuz 1607).

⁵⁰ Mut Kalesi’nde sâkin olan Küçük Hasan’a *hüküm*: BOA, *MZD*, nr. 8, s. 76, hkm. 361 (6 Temmuz 1607).

⁵¹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 107, hkm. 517 (10 Temmuz 1607).

1607 senesi yaz aylarına girilirken, İçel sancağının önemli kasaba ve kaleleri çoktan Muslu Çavuş'un tahakkümüne girmiş bulunuyordu. Hatta maiyetindeki eşkiya gruplarıyla beraber, muhtemelen Haziran 1607'de Lârende şehrine de saldırdığı haber verildi. Bölgeden merkeze ulaşan şikâyetlerde, Muslu'nun İbrala köyüne varıp, halka 2.200 kuruş ceza kestiği, muhalefet edenleri tutarak hapse attırıp İçel'e götürdüğü, bu kişileri ancak, kefaletle tüccardan kendisi için 1.100 kuruş borç aldandıktan sonra saldırdığı söyleniyordu⁵². Muslu Çavuş'un Lârende'ye niye saldırdığı hususu açık değildir. Anadolu'nun diğer başka yerleri gibi İçel bölgesinde de, moral ve askerî üstünlük henüz Celâlîlerde olduğundan, bu atmosferde Muslu Çavuş da önce İçel'in önemli kalelerini zapt etmiş, sonra da nüfuz alanını genişletmek, adam ve para toplamak ve belki de muhaliflerini cezalandırmak düşüncesiyle Lârende'ye saldırmış olabilir. Vâsıtî, Muslu Çavuş'un isyan etmesi ve Lârende'ye saldırısı hakkında şu satırları yazmaktadır: “İçel tarafında Muslu Bey dedikleri seg dahi izhâr-ı isyân ve isrâr-ı tuğyân edüp, taht-ı Yunan olan Karaman -ki enâm beyninde Lârende dimekle ma'rûfdur- zikr olan şehri-uzmâ nâr-ı gâret ve bâd-ı hasâret ile yakup yıkup harâb eyleyüp, isyân ü tuğyânı hadd-i tevâtüre ermişdir⁵³.”

Buna karşılık Sancakbeyi Mehmed'in âsiler karşısındaki aczi ortaya çıkınca, Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa isyanı bastırma ve Muslu'yu ele geçirmekle görevlendirildi. Bu hususta Mehmed Paşa'ya hitaben yazılan 6 Temmuz 1607 tarihli *fermanda*, emri aldığı gibi tüm kuvvetini toplayarak isyancılar üzerine hareket edip, kaçmaya fırsat vermeden ele geçirdiği âsilerin işlerini bitirmesi, böylece isyan niyetinde olan başkalarına ibret olması istendi⁵⁴. Bu arada Muslu, gücünü mümkün olduğunca arttırmak ve adam toplamak için boş durmuyordu. Mut Kalesi'nde ikamet eden Küçük Hasan'a haber göndererek, maiyetine katılması için tehdit etti. Zira Küçük Hasan sıradan bir kişi değildi. Birkaç yıl önce *suhte tâifesinin* bertaraf edilmesinde ve Mut şehir merkezinde düzenin yeniden tesisinde önemli hizmetleri olmuştu. Celâlî tehdidine karşı koyamayan Hasan, önce Muslu'nun emrine girdiyse de, daha sonra tekrar Mut'a geri döndü. Buna karşılık hükümet, sancakta Muslu'ya karşı birlik oluşturmaya çalışıyordu. Bu meyanda Küçük Hasan'a hitaben yazılan 6 Temmuz 1607 tarihli *hükümde*, daha önce Muslu'nun yanına gitmesi korkmuş olmasına hamledilerek, şayet Mehmed Paşa'nın maiyetine girerek yardım ederse affedileceği hatırlatıldı⁵⁵. Ama üstünlüğün isyancılarda olduğuna hiç şüphe yoktu. Zira İçel'deki bütün önemli kaleler, çoktan Muslu Çavuş'un eline geçmişti. Muslu'yla mücadele etmesi hususunda *ferman* yazılan İçel Beyi Mehmed ise, nafîle şekilde direniyordu. İstanbul'a gönderdiği raporda, önce Mara Kalesi üzerine yürüyerek

⁵² BOA, *MZD*, nr. 8, s. 95, hkm. 461 (25 Ağustos 1607).

⁵³ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 59.

⁵⁴ Karaman Beylerbeyi'ne *hüküm*: BOA, *MZD*, nr. 8, s. 78, hkm. 373 (6 Temmuz 1607).

⁵⁵ Mut Kalesi'nde sâkin olan Küçük Hasan'a hitaben yazılan *hüküm*: BOA, *MZD*, nr. 8, s. 76, hkm. 361 (6 Temmuz 1607).

âsilerden kurtardığını, bu kalenin muhafazasında kalması için Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa'dan emir aldığını; fakat yeterli zahire ve cephaneye olmadığından burada kalmanın imkânı bulunmadığını ifade etti. Ardından da, hâlâ Muslu'nun tahakkümünde bulunan Mut ve Silifke kaleleri üzerine harekete geçmek için müsaade istedi. Mehmed Bey'in planı, geri almayı umduğu bu kalelere yerleşerek sancağın muhafazasını sağlamaktı. Merkezden ona yazılan 10 Temmuz 1607 tarihli *hükümde*, Mara Kalesi'nin muhafazası için dizdar ve işe yarar adamlar koyması, kendisinin ise maiyetindeki askerle beraber Muslu üzerine yürümesi emredildi⁵⁶. Ancak tuhaf bir şekilde, Mehmed Bey'e yazılan aynı tarihli başka bir *hükümde* ise, Kuyucu Murad Paşa'nın ordusuna katılması hususunda acele etmesi isteniyordu⁵⁷.

Celâlî seferi seraskeri Kuyucu Murad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 18 Ağustos 1607 tarihinde Konya'ya geldiği tarihlerde⁵⁸ İçel sancağı, büyük ölçüde Muslu Çavuş'un liderliğindeki isyancıların kontrolü altındaydı. Bu arada Muslu'nun, çevredeki diğer Celâlî liderleriyle herhangi bir irtibatının olup olmadığı belli değildir. Osmanlı ordusu karşısında tutunamayan Kalender-oğlu'nun Bursa taraflarına çekildiği düşünülürse⁵⁹, bu safhada onunla bir temasının olması ihtimal dışıdır. Ancak Tarsus'ta kendisine sancakbeyliği tevcih edilmesine rağmen isyan halini sürdüren Cemşid'le aralarında, en azından haber akışının bulunması tabiidir. Serdar Kuyucu Murad Paşa'nın ısrarlı emirlerine rağmen Cemşid'in, Konya'ya vararak orduya katılmaktan imtina etmesinin⁶⁰, Muslu Çavuş'un hareketiyle benzerlik taşıması da, isyancı liderlerin muhtemelen merkezî idareye güvensizliklerini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur. Murad Paşa'nın, isyancılara karşı icra ettiği şiddet dozu hakikaten yüksek ezme hareketi de⁶¹, söz konusu güvensizliği beslemiş olabilir. Öte yandan bu tedbirlerin, en azından İçel sancağı bağlamında âsilerin gözünü korkuttuğu ise şüphelidir. Hatta Kuyucu'nun Konya'dan hareketinden kısa süre önce, sefer güzergâhı üzerinde bulunan Gaferiyad (günümüzde Karaman'a bağlı Kazımkarabekir) ve Lârende taraflarında, bazı eşkıyalık hareketleri kayıtlara geçmiştir. Lârende şehir merkezinde *silâhdar* ve *sipâhi* sınıfından kişilerin, eşkıya ile ittifak yaptıkları ve ayrıca *ulufeciyan-ı yeminden* İbrahim'in evini bastıkları, üzerlerine asker gönderilince firar ettikleri haber verilmiştir⁶². Öte yandan mahallî idarecilerin bazı uygulamaları da şikâyet konusu edilmiştir. Gaferiyad ahalisinin,

⁵⁶ İçel Sancak beyi Mehmed'e yazılan *hüküm*: BOA, MZD, nr. 8, s. 107, hkm. 517 (10 Temmuz 1607).

⁵⁷ BOA, MZD, nr. 8, s. 206, hkm. 510 (9 Temmuz 1607).

⁵⁸ Tafsilat için: *Topçular Kâtibi*, I, s. 492-493; *Fezleke*, I, s. 382.

⁵⁹ Kendisine sancak beyliği verilen Kalender-oğlu'nun, Ankara'ya varması ve onu şehre sokmayan Ankara Kadısı ile aralarındaki mülakat hakkında: *Zübdetü'l-tevârih*, s. 60-62; *Fezleke*, I, s. 383-384.

⁶⁰ BOA, MZD, nr. 8, s. 30, hkm. 119 (11 Ağustos 1607).

⁶¹ Serdar Kuyucu Murad Paşa'nın Konya'da icra ettiği idamlar hakkında: *Topçular Kâtibi*, I, s. 493.

⁶² BOA, MZD, nr. 8, s. 86, 90, hkm. 430, 446 (4 Ağustos 1607).

hükümete sundukları bir *mahzardaki* iddialarına göre beylerbeyi, voyvoda, sancakbeyi ve diğer *ehl-i örf* kesimi, ziyade atlı ile kasabaya gelip halkın evlerine konarak, bedava yem ve yiyecek talebiyle onları tacizden geri durmuyorlardı⁶³. Yine Gaferiyad halkının diğer bir şikâyetinde, Muslu isyanını bastırmak için kazalarında silahlı *sekban* olduğu ve bunlar arasından adam toplamak bahanesiyle üzerlerine baskı uygulandığından yakınılmıştır⁶⁴.

Şayet halkın iddiaları doğruysa bu durum, aynı zamanda Muslu Çavuş isyanını bastırmak için silâhlı adam toplamada karşılaşılan zorluğu da gösteriyordu. İçel sancağında Muslu ile baş edecek silahlı bir gücün olmadığı açıktır. Nitekim Muslu'ya katılanların sadece başıboş gruplar değil, aynı zamanda *dirlik* tasarruf edenlerin de olduğuna dair kayıtlar, bunun bir delilidir. İçel'deki *dirlik* sahipleri ve halktan âsilere katılanlar olması hükümet tarafından, Muslu'nun “yerli” bir kişi olmasına bağlanmış, sancaktaki *zeâmet* ve *timar* erbabından bazıları ve halktan nicesinin, korkularından ötürü mecburen ona katıldıkları şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle, mecburi olarak âsilere katılanların affedilmesi düşünülmüştür. Nitekim daha sonra Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa isyanı bastırmakla görevlendirilince, İçel'den bu şekilde Muslu'ya katılmış olanlar şayet gelip Paşa'nın maiyetine girerlerse, bunların suçlarının affedileceği, aksi takdirde söz dinlemeyerek eşkıyanın yanında kalanların ise, daha sonra hiçbir şekilde özürlerinin dikkate alınmayacağı ve cezaya çarptırılacakları ilan edilmiştir⁶⁵. Bu arada âsilerle çıkan çatışmada ölenlerin yanı sıra, kargaşadan ve korkudan dolayı İçel sancağını terk ederek başka yerlere göçenlerin *dirlikleri* boşta (*mahlûl*) kalmıştı. Mehmed Paşa hükümete sunduğu raporda, sahiplerinin ölümü veya firarı sebebiyle boşalan *timarların*, 5'te 1 eksikle, muharebede yoldaşlık edenlere verilmesini önermiştir. 25 Ağustos 1607 tarihli iki ayrı *fermanla* buna müsaade edildi⁶⁶. Diğer yandan kendisiyle beraber Muslu üzerine gelmeyip de Karaman'da kalan *zeâmet* ve *timar* erbabının *dirliklerini* de iptal ederek, müstahak olanlara dağıtmasına da izin verildi⁶⁷. Bu tedbirlere rağmen Mehmed Paşa'nın, asker toplama hususunda sıkıntılar yaşadığı anlaşılmaktadır. Büyük oranda Karaman eyaletinden yazacağı askere ve İçel âyanına bel bağlamıştı. Bu düşüncelerle, Lârende ve çevresindeki kazalarda mevcut olan *bölük* halkından 200 kadar asker yazılması hususundaki talebi, 25 Ağustos 1607 tarihli cevabî yazıyla merkez tarafından da uygun görüldü⁶⁸. Aynı tarihte, İçel sancağındaki nüfuzlu kişilerin de yardımına başvuruldu. Bunlardan birisi, Selendi kazasının köklü hânedanından

⁶³ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 91, hkm. 450 (25 Ağustos 1607).

⁶⁴ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 152, hkm. 891 (16 Eylül 1607).

⁶⁵ İçel sancağındaki kaza kadılarına *hüküm*: BOA, *MZD*, nr. 8, s. 96, hkm. 463 (25 Ağustos 1607).

⁶⁶ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 96, hkm. 464 (25 Ağustos 1607).

⁶⁷ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 96, hkm. 465 (25 Ağustos 1607).

⁶⁸ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 96, hkm. 466 (25 Ağustos 1607).

Arslan Gâzi-oğulları'ndan Ali Çavuş'tu. Ona hitaben yazılan *hükümde*, 200 kadar işe yarar ve silahlı adamla beraber Mehmed Paşa'nın hizmetine girmesi, uygun göreceği işleri yapması ve bu şekildeki hizmetinin mükâfatsız kalmayacağı ifade edilmişti. Aynı şekilde yardıma çağrılanlar arasında, İçel'de Yıva-oğlu Osman Çavuş da vardı⁶⁹. Yine bu minvalde Lârende, Gaferiyad, Belviran, Eskiil, Aladağ, Pirluganda (günümüzde Taşkent) ve Kırış kadılarına da emirler yazılmıştır. Bu kâğıtlarda, önce birkaç defa orduya katılması hususunda Muslu Çavuş'a *ahkâm-ı şerîfe* gönderildiği halde itaat etmediği, kendisine bağlı nice eşkıya ile fesat ve kötülüklerini sürdürdüğü, bu sebeple hakkından gelinmesinin önemli olduğu hatırlatılmış, sonra da Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın maiyetine girmeleri istenmiştir⁷⁰. Yardım talep edilenler arasında Alaiye sancak beyi Behram Bey ile Beyşehir sancak beyi Emirşah Bey de vardı⁷¹. Behram Bey'in yanı sıra Anadolu'daki birçok sancak beyine hitaben yazılan 27 Ağustos 1607 tarihli *hükümde* şöyle denilmektedir:

“*Bundan akdem İçel sancağı beyi olan Muslu ordu-yı hümayûnuma gelüp serdâr-ı âlî-mikdârıma mülâkâtı olasin deyü defeâtle evâmîr-i şerîfe gönderilmiş iken itâ'at-ı emr etmeyüp hevâsına tâbî' nice eşkıyâyı yanına cem' edüp memâlik-i mahrûsemde vâki' kasabât ve kurâyı ihrak ve re'âyâ vü berâyânın emvâl ü erzâkların gâret ü hasârat ve katl-i nüfus etmekden hâlî olmadıkları ecilden bi-inâyetillâhi te'âlâ ele getirülüp def'-i mazarratları mühimmât-ı dîn ü devletden olmağla emîrü'l-ümerâi'l-kirâm Karaman Beylerbeyisi olan Mehmed dâme ikbâlühû baş [ve] buğ ta 'yin olunmağın sen dahi sancağına tâbî' alaybeyi ve zu'amâ ve erbâb-ı timar ve çeribaşı ve çeri sürücüleriyile mu'accelen kalkup müşârün-ileyhin yanına varup vech ü münâsib gördüğü üzere hizmetde ve yoldaşlıkta bulunman bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur buyurdum ki.*”⁷²

Emre itaat etmeyen *zeâmet* ve *timar* sahiplerinin *dirliklerinin* mîrî için ellerinden alınıp, kendilerinin cezalandırılacağı da hatırlatılan bu *fermanın* birer sureti İçel Beyi Mehmed Bey'e, Beyşehir Beyi Emirşah Bey'e, Aksaray Beyi Hasan Bey'e, sâbık Alaiye Beyi Mahmud Bey'e -yarar ve silahlı adamları ve yerli *sekbân* ile varıp hizmet etmesi halinde âlâ bir mansıpla ödüllendirileceği hatırlatılarak-, Konya ve Beyşehir alaybeylerine -livada bulunan *zuamâ*, *timar erbabı*, *çeribaşı*, *çeri sürücüler* ve yarar adamlarıyla mükemmel silahlanmış olarak-, Akşehir, Kırşehir ve Niğde beylerine, Himis sancak beyi olan Nurullah'a, Çankırı sancak beyi Ömer Bey'e yazılmıştır⁷³.

⁶⁹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 97, hkm. 469-470 (25 Ağustos 1607).

⁷⁰ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 23, hkm. 96 (26 Ağustos 1607).

⁷¹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 26, hkm. 106-107 (26 Ağustos 1607).

⁷² BOA, *MZD*, nr. 8, s. 183, hkm. 1020-1021 (27 Ağustos 1607).

⁷³ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 183, hkm. 1021-1029 (27 Ağustos 1607).

Sefer güzergâhı boyunca âsileri temizleyerek ilerleyen Kuyucu Murad Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu, 2 Temmuz 1607 tarihinde Konya'ya ulaştı. Burada da isyancı elebaşlarından birçoğu katledildi. Seferin bundan sonraki hedefinin kim olacağı hususundaki müzakerede, Kalender-oğlu işinin sonraya bırakılmasına ve Canbolat-oğlu üzerine yürünmesine karar verildi. Bu sefere bizzat katıldığı anlaşılan Vâsıtî'nin ifadelerine bakılırsa, böyle bir karar alınmasının nedeni, Celâlî liderlerinin ittifakını önlemektir⁷⁴. Ordu Ağustos 1607 sonlarında Lârende'ye ulaştığında⁷⁵, İçel ve Tarsus taraflarında üstünlük, genel olarak isyancıların tarafında görünüyordu. Tasallutu altındaki bazı kaleleri kaybetmekle birlikte, İçel'de Muslu Çavuş'un durumunda henüz belirgin bir gerileme yoktu. Tarsus sancağında ise Cemşid Bey'den mütevellit sıkıntılar gün geçtikçe artıyordu. Konya'da orduya katılması hususunda gönderilen emirlere kulak asmayan Cemşid vazifeden azledilerek, 25 Ağustos 1607 tarihinde sancağının idaresi Mirza Bey'e verildi⁷⁶. Cemşid ise, kendine uydurduğu bölükbaşılarda birlikte Namrun Kalesi'ni⁷⁷ muhasara ederek, içine *sekbân* yerleştirdi. Bunların yakalanması ve sancakta düzenin sağlanması hususunda 12 Eylül'de Tarsus Kalesi Dizdarı Durak'a emir yazıldı⁷⁸. Tarsus'ta başka bir arıza kaynağı da, "ser-eşkiya" olduğu gerekçesiyle *zeâmeti* elinden alınca firar eden, Alaybeyi Arslan idi⁷⁹.

Tekrar Muslu Çavuş'un hikâyesine dönersek, Kuyucu Murad Paşa'nın Lârende'ye gelmesiyle beraber, isyancılar aleyhine birtakım gelişmelerin olduğu görülür. Zira dönemin tarihçilerinin anlatımına bakılırsa, İçel halkından bazı "feryâdcılar" Lârende'de orduya vararak, bölgedeki mevcut durumu şu sözlerle ifade etmişlerdir: "*Livâ-i İçel'de ve Adalya'da ve Silifke'de eşkiyâlar ve suhte zalemesi, tîr ü kemanları ve tüfengli hâyinler peydâ olup, Silifke boğazlarından palankalar icâd edüp bir alay adîv kavimdir*"⁸⁰. Buna karşı asıl hedefi Canbolat-oğlu olan Murad Paşa'nın, aslında fazla oyalanmaya niyeti yoktur. Ancak Rumeli tarafından gelen askerin orduya Lârende'de henüz dâhil olması nedeniyle, bir müddet konaklama ihtiyacı doğmuştur⁸¹. Nitekim burada 16 Eylül'e kadar kalınacaktır. Bu süreden istifade edilerek, İçel'deki isyancılar üzerine sınırlı sayıda kuvvet göndermeye karar verildi. Topçular Kâtibi'ne göre Serdar Murada Paşa, *ulûfeciyan-ı yemin* ağası Gedizli Ali Ağa'yı, *silâhdardan* ve *süvari yeniçerilerden* ve Niğde, Kayseri ve Aksaray sancaklarının mirlivaları ve *tüfekli cebecilerini*; Mustafa

⁷⁴ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 58-59.

⁷⁵ *Topçular Kâtibi*, I, s. 494.

⁷⁶ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 146, hkm. 850; s. 98, hkm. 472-473.

⁷⁷ Namrun Kalesi, günümüzde Mersin'in kuzey-doğusunda Çamlıyayla ilçe merkezinin kuzeyinde bulunmaktadır.

⁷⁸ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 176, hkm. 997 (12 Eylül 1607).

⁷⁹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 158, hkm. 922 (18 Eylül 1607).

⁸⁰ *Topçular Kâtibi*, I, s. 494.

⁸¹ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 60.

Sâfi'ye göre *sipah* ve *silâhdâr* zümreleriyle ağaları ve yeniçeri askerinden bir grubu; Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle *sipah* ve *silâhdâr* zümreleri ile Yeniçeri Kethüdâsı'nı; Nâimâ'nın naklettiğine göreyse “kızıl bayrak ve sarı bayrak bölüklerin ağalarıyla ve Yeniçeri” taifesinden bir güruhu kethüdâsıyla, Muslu Çavuş'u ele geçirmek ve İçel sancağında düzenli sağlamakla görevlendirdi⁸². Böylece Muslu Çavuş ve adamları, ilk ciddi darbeye karşılaştılar. Kroniklerin anlatımına göre, askere karşı koyamayan âsiler dağlara kaçtılar. İçel kalelerinin bazıları ele geçirilerek içindekiler katledildi, Muslu Çavuş ve adamları ise sancağın dağlık sarp yamaçlarındaki korunaklı kalelere doğru kaçtılar. Mustafa Sâfi, arazinin çetin durumuna ve dar geçitlerin olduğuna işaret eder. Buna rağmen ele geçirilen kalelerde katl edilen isyancılar arasında iki de bölükbaşının olduğunu, Muslu Çavuş'un ise, ettiği kötü işlerden pişman bir şekilde inleyerek kaçtığını belirtmektedir⁸³. Kuyucu Murad Paşa'nın “gazavatını” kaleme alan Vâsitî'nin verdiği kıymetli bilgiler de, kronik yazarlarının anlatımıyla mutabıktır. Yazarın anlatımına göre İçel'de toplanan eşkiya, Lârende'den gönderilen askere mukavemet edemeyerek, sağlamlığıyla meşhur olan Mara Kalesi'nde toplanmışlardır. Kale muhasara edilerek, âsilerden geri alınmış, eşkiyanın tamamı kılıçtan geçirilmiştir. Ancak Muslu Bey, yazarın ifadesiyle “tebdil-i şekille nâbud olup ele girmek müyesser olmadı.” Yani kıyafet değiştirerek kaçtığından ele geçirilememiştir. Ancak Muslu'nun adamlarından *sekban*lara “baş ve buğ” olan Hacı Bölükbaşı ve *atlı-başısı* olan Kara Himmet Bölükbaşı ele geçirilmiştir. Bunlar Ordu-yı Hümayun'a götürülerek, “siyaset meydanında” kurşuna dizilmişlerdir⁸⁴.

Kronik yazarlarının ifadelerinden, Muslu Çavuş üzerine gönderilen askerî birliklerin, âsilerin yanı sıra zorlu coğrafi şartlarla da mücadele etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Topçular Kâtibi, bu duruma özellikle vurgu yapar. Alaiye ve Silifke sancaklarının sengistân (dağlık) olduğunu, derbent yerlerde askerin zahmet ve meşakkat çektiğini söyler. Hatta atların turnaklarının sert kayalarla kesildiğini yazar. Buna rağmen âsilerle, buldukları yerlerde muharebe edilmiştir. Sonra Silifke Kalesi muhasaraya alınıp, on gün cenk ve harp olmuştur. Adalya (Antalya) tarafından getirilen toplar Silifke'ye kurulup kale dövülmüş, *suhte* elebaşları ile *sekban* sınıfından birçoğu esir edilmiştir. Ayrıca bunlardan 400'ünün başları alınmış, çatışmada *bölük* halkından niceleri yaralanmıştır. Neticede Silifke ele geçirilmiş ve buradaki *suhte tâifesi* kaçmıştır. Osmanlı birliği, yakaladığı isyancı *sekban*lar ile beraber Lârende'ye dönmüş ve âsilerin cezaları burada infaz edilmiştir⁸⁵. Bu hareket sırasında İçel'de öldürülen kişilerle alakalı olarak Topçular Kâtibi'nin verdiği, abartılı gibi görünen rakama, başka kaynaklarda rastlanmaz.

⁸² *Topçular Kâtibi*, I, s. 494; *Zübdetü't-tevârih*, s. 63; *Fezleke*, I, s. 385; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 334.

⁸³ *Zübdetü't-tevârih*, s. 63; Kâtib Çelebi ve Nâimâ'nın benzer nakilleri: *Fezleke*, I, s. 385; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 334.

⁸⁴ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 60.

⁸⁵ *Topçular Kâtibi*, I, s. 494-495.

Şu halde Kuyucu Murad Paşa, Lârende’de 17 gün kaldıktan sonra 16 Eylül 1607 tarihinde orduyu Ereğli’ye doğru harekete geçirdiğinde⁸⁶, Muslu Çavuş’un işinin henüz bitirilemediği anlaşılıyordu. Her ne kadar Vâsîfî, isyan ve tuğyan üzere olan eşkıyanın adı ve sanının kalmadığını, Muslu Bey’den de bir iz görülmediğini, vilayetin muhafazası için sancakbeyi nasb olunduğunu, kalelere de muhafaza için asker ve dizdar tayin edildiğini aktardıktan sonra, “ve’l-hâsil ol vilâyet yeniden feth olup kabza-i tasarrufa dâhil oldu” diyerek sözünü bağlamış olsa da⁸⁷, işin hakikatinin böyle olmadığı çok geçmeden anlaşılacaktır.

Serdar Kuyucu Murad Paşa, İçel sancağındaki âsilere ilk ciddi darbeyi vurmasının ardından yürüdüğü İskenderun taraflarında, 1607 sonbaharında isyancı Canbolat-oğlu’yla uğraşırken⁸⁸, canını kurtaran Muslu Çavuş için bu safhada tehlike geçmiş görünüyordu. Güya Celâlîleri bertaraf ederek asayişî sağlamak için sancağa gönderilen kuvvetlerin birtakım nâhoş icraatları, halkın şikâyetine neden olurken, muhtemelen mahallî isyancıların elini güçlendirmiştir. Ermenek halkından İstanbul’a ulaşan şikâyetlerde, ortaya çıkan fesat ehli ve eşkıyanın hakkından gelmek üzere sevk edilen askerî güçler tarafından, suça karışmamış kişilerin de bu bahaneyle haksız yere cezalandırıldığı söylenmişti. Bunun üzerine İçel Beyi’ne yazılan emirde, fesat ve şekavet halinde olan kişilerin güzel tedbirlerle ele geçirilmesi, fakat eşkıyadan olmayanların rencide edilmemesi hususu hatırlatılmıştı⁸⁹. Bu sırada İçel’in batı ucundaki Selendi kazası sahilleri ise, *korsan* saldırısının tehdidi altındaydı. Denizden gelen küffar korsanlarının, kazaya bağlı Bazarcı köyünü basarak cana ve mala kast ettikleri, evleri ve harmanları yaktıkları; ayrıca *levant* ve *suhte* adındaki eşkıya gruplarının da ortaya çıkararak aynı şekilde ahaliye tecavüzden geri kalmadıkları; bu durumda halkın, köyün yakınlarında eski harabe bir kaleyi tamir ederek buraya girip kendilerini korumaya çalıştıkları haber verilmişti⁹⁰. İçel’in doğu sınırındaki Tarsus sancağında ise, yine bu tarihlerde, Küçük Muslu adında bir eşkıya liderinden söz ediliyordu. Yazışmalardan anlaşıldığına göre bu kişi, muhtemelen İçel’deki kargaşadan istifadeyle, ahalden gasp ettiği davar, koyun, sığır ve diğer başka eşyayı yanına alarak Tarsus tarafına kaçmıştı⁹¹. Zaten bu sırada Adana ve Tarsus taraflarında, *suhte tâifesinden* bazı kişilerin isyan halinde buldukları da biliniyordu⁹².

Eylül 1607 tarihli resmî yazışmalar, bölgeden gelen karamsar haberleri yansıtmaktadır. İçel’de düzeni sağlamak için uğraşan Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa, erzak sıkıntısı çektiği için Niğde sancak beyi Mehmed’in, İçel’e

⁸⁶ *Topçular Kâtibi*, I, s. 495.

⁸⁷ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 60-61.

⁸⁸ Tafsilat için bakılabilir: *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 62 vd; Ö. İşbilir, “Kuyucu Murad Paşa”, s. 507.

⁸⁹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 156, hkm. 913 (18 Eylül 1607).

⁹⁰ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 156, hkm. 914 (18 Eylül 1607).

⁹¹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 162, hkm. 938 (28 Eylül 1607).

⁹² BOA, *MZD*, nr. 8, s. 167, hkm. 956; s. 169, hkm. 970 (28 Eylül 1607).

zahire göndermesi istenmişti⁹³. Bu sırada İçel Beyi Mehmed'in, asker toplamada zorluklarla karşılaştığı, isyancı Muslu Çavuş'un ise Lârende taraflarına saldırmak niyetinde olduğuna dair haberler alınmıştı. Mehmed Bey'in bütün çabasına rağmen, *zeâmet* ve *timar* sahiplerinden beklenen fayda sağlanmayınca, yazılan bir *ferman*la sert biçimde uyarıldı. Sancaktaki *dirlik* sahiplerini yanına çağırarak, *bayrakları* ellerinde olduğu halde münasip gördüğü şekilde lazım olan yerlerde istihdam etmesi, hizmete gelmeyenlerin dirliklerini ellerinden alarak yarar kişilere vermesi ve durumu merkeze bildirmesi istendi⁹⁴. Muslu Çavuş'un Lârende tarafına saldıracağına dair alınan haberlerin doğru olması halinde, o taraflara zarar vermesinin önlenmesi için Lârende, Belviran, Gaferiyad, Aladağ, Eskiil ve Pirluganda kazalarında savaşmaya gücü yeten ne kadar tüfekli adam varsa toplayarak İçel Beyi Mehmed'e göndermeleri hususunda bölgedeki idareciler uyarıldı⁹⁵. Aynı tarihte Karaman Mütesellimi Pîrî Çavuş'a hitaben yazılan bir *hükümde*, hâlâ isyan halinde olan Muslu'nun, kendisine tâbi fesat ehliyle beraber Lârende ve o taraftaki diğer yerlere zarar vermek kastında olduğuna dair kaza kadılarında *ilâmlar* geldiği, saldırması halinde adama ihtiyaç olursa, işe yarar tüfekli adamlarla beraber harekete geçip, İçel Beyi Mehmed ile temasta bulunarak hareket etmesi istendi⁹⁶. Yine bu hususta İçel Mutasarrıfı Mehmed'e yazılan *hükümde* ise, Muslu Çavuş'un Lârende tarafına saldırması durumuna karşılık Mehmed'in adamlarıyla o tarafları muhafaza ettiği, şayet yine saldırı olursa Lârende, Gaferiyad, Belviran, Aladağ, Pirluganda ve Eskiil kazalarından savaşmaya gücü yeten silahlı adamların maiyetine verileceği hususu hatırlatılıp, adamlar göndererek bunları yanına çağırması tavsiye edildi. Böylece ittifak halinde Muslu Çavuş'un üzerine varılması, yapılacak hizmetlerinin mükafatsız kalmayacağı da hatırlatıldı⁹⁷. Bununla da yetinilmeyerek Yenişehir, Aksaray ve Niğde sancakları mütesellimleri de yardıma çağrıldı. Bu hususta kendilerine gönderilen 28 Eylül 1607 tarihli *hükümde* şöyle denilmektedir:

“Hâliyâ şekâvet üzere olan Muslu ve yanında olan ehl-i fesâd ile Lârende ve ol etrâf ü eknâfa zarar kasdında olduğu i 'lâm olunmağın imdi şakî-i mezbur hareket edüp ol câniblere varup üzerine âdem lâzım geldükde siz dahi yanunuzda olan yarar ve müsellah âdemlerin ve tüfenk-endaz sekbanlarınız ile mu'accelen kalkup bi'l-fi'l İçel sancağı begi olan Mehmed dâme izzühûnun yanuna varup vech ü münâsib gördüğü [üzere] hüsn-i ittifak ü ittihad üzere hizmetde bulunmanız bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuşdur buyurdum ki,

⁹³ BOA, MZD, nr. 8, s. 178, hkm. 1003 (12 Eylül 1607).

⁹⁴ BOA, MZD, nr. 8, s. 166, hkm. 951 (28 Eylül 1607).

⁹⁵ Lârende, Belviran, Gaferiyad, Aladağ, Eskiil ve Pirluganda kaza kadılarına yazılan *hüküm*: BOA, MZD, nr. 8, s. 165, hkm. 947 (28 Eylül 1607).

⁹⁶ BOA, MZD, nr. 8, s. 165, hkm. 948 (28 Eylül 1607).

⁹⁷ BOA, MZD, nr. 8, s. 165, hkm. 949 (28 Eylül 1607).

Vusul buldukda bu bâbda sâdır olan emrüm üzere amel edüp dahi anın gibi şakî-i mezbur ol câniblere varup zarar kasdında olursa siz dahi bir an te'hir ü âram eylemeyüp yanunuzda olan yarar ve müsellaâ âdemleriniz ve tüfenk-endaz sekbanlarınız ve darb ü harbe kâdir yarar yiğitler ile mu'accelen kalkup müşârün-ileyhin yanuna varup hüsn-i ittîfak ü ittîhad ile vech ü münâsib gördüğü üzere şakî-i mezburun bi-inâyetillâhi te'âlâ haklarından gelüp mazarratların def' ü ref' eylemek bâbında ikdam ü ihtîmam eyleyesiz."⁹⁸

Görüleceği üzere, Muslu Çavuş gairesini bertaraf etmek için İçel'e yakın yerlerden olabildiğince kalabalık asker toplanmaya çalışılmıştır. Oluşturulacak kuvvetlere, 10 Ekim 1607 tarihinde Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa *baş* ve *buğ* tayin edildi. Bu hususta kendisine yazılan *fermanda*, halen İçel taraflarında Muslu Çavuş'un isyan halinde bulunduğu hatırlatıldıktan sonra, âsilere karşı takip edilecek siyaset şöyle özetlendi: Bölgede emrine verilen tüm askerî birliklerle beraber İçel'e gitmesi, her ne yolla olursa olsun Muslu Çavuş ve taraftarlarını ele geçirip haklarından gelmesi, bu uğurda gece ve gündüz hizmette kusur etmemesi, yapacağı hizmetin karşılığını daha öncekilerde olduğu gibi yine fazlasıyla alacağını bilmesi⁹⁹. Bu *fermandan* anlaşıldığına göre, daha önce isyanı bastırma görevi tevdi edilen Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın beklentileri boşa çıkarması üzerine, bu defa göreve Hüseyin Paşa tayin edilmiş olmalıdır. Aynı tarihte Karaman Beylerbeyi ile beraber, isyanının bastırılmasında görevlendirilen sancak beyleri ve bölük ağalarına hitaben de emir yazılmıştır. Burada, Muslu Çavuş'un tasallutunda olan Mut Kalesi'nin geri alındığı hatırlatıldıktan sonra, gailenin tam olarak bertaraf edilmesi için Hüseyin Paşa'nın hizmetine girmeleri, emrine muhalefet etmemeleri, ittîfak halinde âsileri ele geçirmeleri, bu hususta ifa edecekleri hizmetin mükâfatsız kalmayacağını bilmeleri, ona göre boşa bir dakika geçirmeden hemen harekete geçmeleri istenmiştir¹⁰⁰. Açığı ki tecrübeli Vezîriâzam Murad Paşa, 1608 yaz aylarında Kalender-oğlu üzerine yürümeden evvel, Muslu Çavuş'un işini bitirmek istiyordu. Ne var ki, bunca çabaya rağmen umulan netice yine alınamayacaktır.

2. Taltif ve İnfaz

Kuyucu Murad Paşa'nın şiddet dozu hakikaten yüksek askerî harekâtı boyunca, Anadolu'daki Celâlî liderlerinin birçoğu temizlenmiş ve böylece kısmî bir düzen sağlanmış olsa da, İçel sancağında Muslu Çavuş'un durumunda henüz bir değişiklik yoktu. Eylül 1607'de üzerine gönderilen kuvvetten, adamlarından bazılarını kaybetse de, kurtulmayı başarmıştı. Asıl önceliği Canbolat-oğlu ve Kalender-oğlu gibi dışı Celâlîler olan Murad Paşa da, bu safhada Muslu'nun işini çatışmasız şekilde "müdârâ" usulüyle yumuşaklıkla bitirmek istiyordu. Nitekim

⁹⁸ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 166, hkm. 950 (28 Eylül 1607).

⁹⁹ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 172, hkm. 979 (10 Ekim 1607).

¹⁰⁰ BOA, *MZD*, nr. 8, s. 172, hkm. 980 (10 Ekim 1607).

Kuyucu'nun bu siyaseti, Muslu Çavuş'un infaz edildiği Ekim 1609 tarihine kadar ustalıklıca icra edilecektir. Yaklaşık iki yıllık bu süre müddetince Muslu Çavuş'un İcel'deki faaliyetlerine dair arşiv kayıtlarında, birkaç *hüküm* dışında neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmaz. Dönemin belli başlı kronikleri de sessizdir. Şayet kayıtlar eksik değilse, muhtemelen bu süre boyunca Muslu Çavuş, halkın şikâyetini mucip hareketlerden bir süre geri durmuş olabilir. Böylece belki de, yediği sert darbenin yaralarını sararak gücünü tahkim ederek, bu arada Kuyucu'nun hedefindeki maruf Celâlî reislerinin akıbetini bekleyerek ve belki de, daha önceki kanunsuz faaliyetlerinin affedilmesini umarak vakit geçirmiş olması muhtemeldir. Mamafih "Sicili" böylesine kabarmışken, yeniden sancak beyliği gibi bir mansıp beklentisinde olduğunu düşünmek ise güçtür. Aslında dönemin kronikleri, ileri sürülen bu varsayımları destekleyecek mahiyette sarıh bilgiler vermezler. Ancak biraz daha geç dönem tarihçisi Kâtib Çelebi, kaynağını belirtmeksizin, Muslu Çavuş'un serencamı hakkında ilginç bazı hikâyeler anlatır ve bunlar, Vak'anüvis Nâimâ tarafından da olduğu gibi tekrar edilir. Öte yandan, Kuyucu'nun 1608 ve takip eden yıldaki genel stratejisinin seyri ve buna karşı Celâlî reislerinin pozisyonları hakkında dikkat çekici bilgiler verilir. Bu kaynaklar birlikte okunduğunda, bu iki yıllık süre müddetince, Muslu Çavuş isyanıyla da irtibatlandırılabilir şu üç hususun öne çıktığı görülür: Celâlî liderleri arasında ittifak arayışı, buna karşılık Kuyucu tarafından mansıp tevcihiyle bunların kontrol altında tutulmak istenmesi ve nihayet bir şekilde tuzağa düşürülerek infaz siyasetinin sürdürülmesi. İşte araştırmanın bu kısmında, sözü edilen bu genel çerçevede, Muslu Çavuş'un idamına giden süreç gözden geçirilecektir.

Kuyucu Murad Paşa'nın, 1607 yazındaki sefer sırasında Celâlî liderlerinden Kalender-oğlu'nu mansıp vererek oyalayıp, ardından Canbolat-oğlu üzerine yürümesi, bunların muhtemel bir ittifakını önlemeye matuf bir siyasetti. Nitekim Vâsîfî, askerî seferin hedefi konusunda Konya'da yapılan müzakerede, isyancı liderlerin muhtemel ittifakı hususunun da konuşulduğunu yazmaktadır¹⁰¹. Gerçekten de bu safhada Kuyucu'nun stratejisi, kısmen başarılı olmuştur. Canbolat-oğlu, 1607 sonbaharında Halep'te Murad Paşa karşısına yalnız çıkmak zorunda kaldığı gibi, mağlubiyetinin ardından af dilemek maksadıyla İstanbul'a doğru giderken, bu sırada Bursa havalisinde bulunan Kalender-oğlu'nun ittifak teklifini de reddetmiştir.¹⁰² Böylece Kalender-oğlu, bir bakıma gelecek seneki harekâtın tek ciddi hedefi olarak kalmıştır. Canbolat-oğlu operasyonunun ardından orduyu dağıtan tecrübeli Sadrazam Murad Paşa, 1608 kışını Halep'te geçirirken, o sene için başlıca gündemi Kalender-oğlu'dur. Yaz mevsimi girmeden işinin bitirilmesi için Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'yı görevlendirdi. 14 Şubat 1608 tarihli

¹⁰¹ *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 59.

¹⁰² *Nuhbetü't-tevârih*, s. 607-608; *Zübdetü't-tevârih*, C. II, s. 70-71; *Târih-i Peçevî*, II, s. 333; *Fezleke*, I, s. 389.

fermanla Aksaray, Niğde, Kayseri, Akşehir, Beyşehir ve Kırşehir sancak beylerinin, askerleriyle beraber Zülfikar Paşa'nın maiyetine girmeleri emredildi. Keza İçel sancak beyi Mehmed Bey ve Tarsus sancak beyi Mirza Bey'e de aynı minvalde emirler yazıldı¹⁰³.

1608 yaz mevsimine girilirken, İçel'de Muslu Çavuş'un durumunda müspet veya menfi yönde değişiklik olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Kalender-oğlu'nun durumu ise umutsuzdur. Mustafa Sâfi, Haziran 1608 tarihi itibarıyla Halep taraflarına çekilmiş olan Kalender-oğlu'nun yanında Kara Said, Kepenekli Halil, Kürd Haydar, Çıplak Meymun ve Ağaçtan Piri gibi Celâlî elebaşlarının bulunduğunu ve durumlarının perişan olduğunu yazar. Ancak Muslu Çavuş ile ittifak arayışına dair bir şey söylemez¹⁰⁴. Başta Kuyucu'nun seferinin yakın şahidi Vâsıtı olmak üzere, dönemin diğer Osmanlı kaynaklarında da bu yönde bir malumata rastlanmaz. Öte yandan Kâtib Çelebi, kaynağını belirtmeksizin, tam da Haziran 1608 tarihinde Kalender-oğlu'nun Muslu'ya mektup yazarak ittifak önerdiğini nakleder. Hadiselerin gelişim seyri ve Kalender'in sıkışık durumu göz önüne alındığında, Çelebi'nin yazdıklarının doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu gelişmelerin ardından Kuyucu Murad Paşa'nın, esas itibarıyla Celâlî reisleri arasında bu neviden ittifakları kırmaya matuf genel stratejiye mutabık şekilde Muslu Çavuş'a ikinci defa İçel beyliğini teklif etmesi de, bu iki lider arasındaki irtibatın bir yansıması olabilir. Kâtib Çelebi'nin, Kalender-oğlu ile Muslu Çavuş arasındaki ittifak arayışına dair nakillerine dönersek; “seninle gel el bir idelim, koca serdârın üzerine gidelim” diyen Kalender-oğlu, Çelebi'nin tam metnini verdiği söz konusu mektupta, unvan kısmını takiben aynen şöyle demektedir:

“Ser-güzeştimiz âleme ma'lûmdur. Fitne-engîz ve ahid-şiken-i Osmâniyân mütegalibe olmağla gurûrları kemâle iriüp âleme cevr ü cefâyı pîşe kılmağla tâ'atlerinden yüz çevirüp izhâr-ı hulûsu terk eyledikten sonra pâ-yi tahtları olan Bursa'da kışladık. Mukâbelemize gelen vükelâ münhezim ve pâymâl oldukdan sonra Mihaliç ve Aydın ve Saruhan illerini yağma vü tâlân eyleyüp ganâ'im-i bî-şümâr ile döndük. Cem'iyetimiz yevmen fe-yevmen ziyâde olup Konya şehrine geldiğimizde Karaman Beylerbeyisi Deli Zülfikar Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı. Üzerine varılıp etrâf u eknâf yağma vü gâret olundu. Ba'dehû göçüp Karaman'a nüzûl eyledik. Bu âna gelince Âl-i Osmân tarafından min-vechin kat'-ı ümîd eylemeyip serkeşlik olunmazdı. Canpolad-oğlu vak'asından sonra min-ba'd Osmânlu tarafından kat'-ı ümîd idüp cân tende oldukça ser-fürû eylemek yokdur. Hak te'âlâ mu'in olursa yanumuzda olan bî-şümâr kâr-güzâr dilâverler ile ol Koca fertûtu ber-taraf idüp Üsküdar'dan berüsünü Osmânlu'ya ferâgat itdirmek

¹⁰³ BOA, MZD, nr. 8, s. 122-125, hkm. 619-625. İçel Sancak beyi Mehmed'e ve Tarsus Sancakbeyi Mirza'ya hüküm: BOA, MZD, nr. 8, s. 120, hkm. 603-604 (14 Şubat 1608).

¹⁰⁴ Zübdetü't-tevârih, s. 78 vd.

vardır. Eğer fırsat Koca'nın olursa hod bizim itdiğimiz işler dillerde dâsitân olduğu hemân bize kâfidir."¹⁰⁵

Yine Kâtib Çelebi'ye kulak verilirse, bu sırada Halep'te bulunan Serdar Kuyucu Murad Paşa, Kalender-oğlu ile Muslu Çavuş arasındaki haberleşmeyi öğrenince, bu iki Celâlî liderini bir yere getirmemek için Muslu Çavuş'a (muhtemelen Haziran 1608'de) İçel sancağını, bir müddet sonra ise ilaveten Karaman eyaletini önermiştir. Muslu, sefere gitmek şartıyla teklifi kabul etmiştir. Ardından Serdar, 15 Haziran 1608 tarihinde Halep'ten çıkıp Maraş tarafına doğru harekete geçmiştir¹⁰⁶. Kuyucu Murad Paşa, 7 Ağustos 1608 tarihinde Maraş eyaletinde Göksun Yaylası Alaçayır mevkiinde yapılan savaşta, Celâlîleri yenilgiye uğrattı. Kalender-oğlu doğuya İran tarafına kaçtı¹⁰⁷. Her ne kadar ele geçirilememiş olsa da, böylece maruf bir Celâlî daha etkisiz hale getirilmiş oluyordu. Binaenaleyh, Muslu ile söz konusu edilen ittifakın artık hiçbir anlamı yoktu. Kâtib Çelebi'nin naklettiği olay örgüsünde, doğuda Celâlîlerin peşine düşen Kuyucu için, Anadolu'da işi bitirilmesi gereken iki âsi lider kalmıştı; İçel'de Muslu Çavuş, Aydın ve Saruhan taraflarında Yusuf Paşa. Bundan ötürü Murad Paşa, Erzurum'da kışlaması ve gelecek yaz mevsiminde Safevîler üzerine sefere çıkması hususunda 1608 sonbaharında merkezden aldığı ısrarlı emirleri, söz konusu iki Celâlî liderini gerekçe göstererek reddetmiştir¹⁰⁸. Sonrasında Adana, Tarsus, İçel, Alaiye ve Antalya sancaklarında kışlamak üzere orduyu dağıtıp, İstanbul'a doğru yola çıktı. 17 Aralık 1608 tarihinde Üsküdar'a ulaştı ve ertesi günü muazzam bir alayla İstanbul'a geçti¹⁰⁹. Şu halde yaşlı Sadrazam'ın üç aşamalı Celâlî stratejisinin, ilk iki safhası büyük ölçüde başarıyla icra edilmiş görünüyordu. Nihayet 1609 senesi planında ise, hayatta kalan Celâlî liderlerinin "müdârâ" ile ele geçirilerek ortadan kaldırılması aşamasına sıra gelmişti.

Yeniden İçel sancağı ve Muslu Çavuş'un durumuna dönersek, 1609 senesine ait mahdut kaynaklar, kesin yargılara varmayı zorlaştırdığı gibi, çelişkili manzaralar sunar. Örneğin, yılın hemen başlarında, Karaman Beylerbeyi'ne yazılan 1 Şubat 1609 tarihli bir *hükümde* şu ifadeler rastlanır: "Kıdvetü'l-ümerâi'l-kiram İçel sancağı begi olan Mehmed dâme izzuhû mektub gönderüp ol cânibde zuhûr edüp fesâd ü şekâvet üzere olan Çulcu (?) Hızır ve Suhte Ali nâm kimesnenin ahâlî-i memleket ile üzerine varıldıkda..."¹¹⁰ Keza 16 Mart ve 10 Haziran 1609 tarihlerine ait iki kayıta da, İçel sancak beyliği görevinde Mehmed Bey'in bulunduğu açıkça

¹⁰⁵ *Fezleke*, I, s. 398-399; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 344.

¹⁰⁶ *Fezleke*, I, s. 399.

¹⁰⁷ Kuyucu Murad Paşa'nın Kalender-oğlu ile savaşı ve seferin tafsilatı için bakılabilir: *Gazavât-ı Murad Paşa*, s. 78 vd.; *Zübdetü't-tevârih*, II, s. 78 vd.; *Târih-i Peçevi*, II, s. 335-336.

¹⁰⁸ *Fezleke*, I, s. 410-411.

¹⁰⁹ *Topçular Kâtibi*, I, s. 584; *Zübdetü't-tevârih*, II, s. 86.

¹¹⁰ BOA, KK, nr. 71, s. 117.

belirtilmiştir¹¹¹. Ayrıca bu ayların kayıtlarında Muslu Çavuş'un adı, sadece eşkıya olarak zikredilmektedir. Şu halde, yukarıdaki satırlarda kroniklere istinaden, Kuyucu Murad Paşa'nın Haziran 1608'de Muslu'ya İçel beyliği teklif ettiğine dair haberleri nasıl yorumlamalı? Öyle anlaşılıyor ki, şayet Kuyucu tarafından Muslu Çavuş'a sancak beyliği görevi tevcih edildiyse bile, bu muhtemelen hiçbir zaman hakiki bir mahiyet kazanmamıştır. Döneme ait arşiv kayıtlarında, Muslu Çavuş'un İçel beyi olduğuna işaret eden tek bir ibarenin bile bulunmaması da, ileri sürülen argümanı destekleyen bir durumdur. Öte yandan sancak beyliği görevi resmen Mehmed Bey'de olsa da, Muslu'nun fiilî olarak güçlü nüfuzunu sürdürdüğü bellidir. Nitekim yine Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya 16 Mart 1609'da yazılan *hükümde*, Muslu Çavuş'un faaliyetleri hakkında dikkat çekici bilgiler verilmiştir. İçel Beyi Mehmed'in merkeze gönderdiği mektuba atfen, Muslu Çavuş'un eski alışkanlığı ve üslubuna uygun şekilde sancakta fesat ve tuğyandan geri kalmadığı, bu düşüncelerle İçel halkından zahire toplayarak kalelerde depoladığı söylenmiştir. Buna karşılık merkezin Mehmed Bey'den beklentisi, Muslu'nun üzerine giderek ele geçirip hakkından gelmesidir¹¹². Açıktır ki Muslu Çavuş sancak beyliği bir yana, hakkında idam fermanı çıkmış bir kişidir. Elbette o da bu duruma uygun şekilde hazırlık yapmaktadır. Elinde tuttuğu İçel kalelerine zahire yığması, yaz mevsimindeki muhtemel isyan ve çatışma durumu için hazırlık yaptığına hamledilebilir. Çünkü Kalender-oğlu'nun bertaraf edilmesinin ardından, en nihayetinde sıranın kendisine geleceğini düşünmesi doğaldır. 10 Haziran 1609 tarihinde de sancak beyliği görevinde bulunan Mehmed Bey, *suhte* ve *levant* eşkıyasından bazı kişilerin hakkından gelmesi için emre muhatap olmuştur¹¹³. Toparlarsak, Muslu Çavuş muhtemelen Ekim 1609 ortalarında idam edildiğine göre, Kuyucu Murad Paşa'nın ona İçel sancağını tevcih etmesi ve üstelik Karaman eyaletini de vadetmesi, sadece lafta kalmış bir mansıp tevcihinden öte bir şey olmasa gerekir.

Muslu Çavuş isyanının son safhası ve Konya Meram bağlarında, bir hamam sefasında infazına kadar giden süreçte yaşananlara dair, birkaç *mühimme* kaydı hariç, elimizdeki yegâne kaynak Kâtib Çelebi'nin anlatımından ibarettir. Kuyucu Murad Paşa'nın, İran seferi bahanesiyle 1609 senesi yaz ayları boyunca Üsküdar'a geçerek Söğütlü Çeşme yakınlarına otağını kurması ve Ekim 1609 sonlarına kadar burada kalıp, Anadolu'daki Celâlî operasyonunu idare etmesi hadisesini ve bu meyanda Yusuf Paşa'yla beraber Muslu Çavuş'un infazını, Kâtib Çelebi kaynak göstermeksizin "Sefer-i Üsküdar" başlığıyla tafsilatlı şekilde anlatmıştır¹¹⁴. Çelebi'nin kaynaklarından olan ve aynı zamanda maktul Yusuf Paşa'nın muhalefatının kaydını gerçekleştiren Hasan Bey-zâde'nin, yalnızca

¹¹¹ BOA, KK, nr. 71, s. 232; MD, nr. 78, s. 609, hkm. 1018.

¹¹² BOA, KK, nr. 71, s. 232 (16 Mart 1609).

¹¹³ BOA, MD, nr. 78, s. 609, hkm. 1572.

¹¹⁴ *Fezleke*, I, s. 419 vd.

mezkûr Paşa'nın idamını vermesi, buna karşılık Muslu'dan hiç söz etmemesi ilginçtir¹¹⁵. Dönemin tarihçilerinden Mustafa Sâfi, Mehmed bin Mehmed ve Peçuylu da, benzer şekilde sadece Yusuf Paşa hadisesini vermekle iktifa ederler¹¹⁶. Şu halde bahse konu hadiseler, hâlihazırda yegâne kaynak olan Kâtib Çelebi'den nakledilecektir.

Sureta İran üzerine sefer hazırlığına başlanmışken, Çelebi'nin bildirdiğine göre Anadolu'daki diğer beylerin yanı sıra İçel Beyi Muslu Çavuş'a şöyle emir yazılmıştır: “*Evvel-baharda Acem seferine hâzır olup Karaman Beylerbeyisi Zülfikar Paşa'yla ordu-yı hümâyuna gelesin.*” Bu *ferman*, Zülfikar Paşa'ya Anadolu eyaleti ve Muslu Çavuş'a Karaman eyaletinin verileceği vadini hâvî Serdar Murad Paşa'nın *istimâlet-nâmesi*yle beraber yollanmıştır. Bu arada Vezîriâzam tarafından Zülfikar Paşa'ya gizlice bir mektup gönderilmiş ki, bu mektupta şöyle denilmektedir:

“*İçel eyâleti virilen Muslu Çavuş'u ele getirmekte ne denli ihtimâm itdim, müfid olmadı. Sengistân yerde olup asker gönderilmek münâsib olmamağla müdârâ için İçel mansıbı virildi. Ve sefer teklîf olunmayup bu def'a Acem seferine gelesin diyü Karaman beylerbeyiliği va'd olundu. Senin tarafından dahi dürrûğ-ı maslahat-âmizânla aldayup ola ki ele getiresin, mansıb sevâtıyla gele ve temâm ri'âyet idüp kendiyü inandırasin. Şöyle ki, sana i'timâd eyleyüp yalnız gelmeğe başlaya, fursatı bulcacak emân vormeyüp başın kesesin ve Âsitâne'ye gönderesin. Ve bu hizmeti edâ idersen mukâbelesinde sana Anadolu eyâleti vezâretle virilmek mukarrerdir. Pâdişâha bir hizmet itmiş olursun. Ve oğlun Mehmed Bey'e İçel eyâleti verilür. Er gibi olasin. Bu hizmetin itmâmı senin tedârüküne merbûtdur*¹¹⁷.”

Hemen fark edileceği üzere bu mektupta anlatılanlar, Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli stratejisine ve geçmiş yıllardaki seferlerde yaşanan ve yukarıdaki sayfalarda nakledilen hadiselerin gelişim seyrine mutabıktır. Hiç şüphe yok ki, Kalender-oğlu üzerine yürüdüğü sırada Kuyucu, Muslu Çavuş'un tahakkümündeki İçel sancağına kalabalık asker sevk etmeyi hiç düşünmemiştir. Bunun yerine Muslu'ya “müdârâ” için sancağın yönetimini vermiştir. Bu arada bir plan da, Saruhan ve Menteşe taraflarında 3-4 binden fazla silahlı adamıyla isyan halinde olan Üveys Paşa Kethüdâsı Yusuf Paşa için hazırlamıştır. Ona gönderdiği nasihat-âmiz *fermanda*, isyanı bırakıp itaat etmesini ve Acem seferine katılmak üzere Üsküdar'a gelmesini istemiştir. Adamlarıyla durumu müzakere eden Yusuf Paşa teklifi kabul etmiştir¹¹⁸. 10 Mayıs 1609 tarihinde Üsküdar'a geçerek otağını kuran Kuyucu Murad Paşa, yine Kâtib Çelebi'nin naklettiğine göre Sultan I. Ahmed'e, gizli bir görüşmede asıl niyetini şu şekilde açıklamıştır:

¹¹⁵ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 877-879.

¹¹⁶ *Zübdetü'l-tevârih*, II, s. 123; *Nuhbetü'l-tevârih*, s. 614-615; *Târîh-i Peçevî*, II, s. 338.

¹¹⁷ *Fezleke*, I, s. 419; *Târîh-i Na'imâ*, II, s. 367.

¹¹⁸ *Fezleke*, I, s. 420.

“Pâdişâhım, ma lûmun olsun ki, bu seferin adını Kızılbaşa diyü ta ‘yîn eyledik, ammâ değildir. Acem’den kavî düşmanımız vardır. Evvelâ İçel gibi sengistânda Muslu Çavuş nâm şakînin altı yedi pâre kal‘ası vardır. Üzerine asker gönderilse ceng eylemek lâzım değil. Dağdan taş yuvarlamak ile askeri helâk ider. Vâfir yemîn ile İçel sancağın virdiğim ve Kalender-oğlu seferine gelme didiğim iki Celâlî bir yere karışmamak için idi. Hâlâ Karaman Beylerbeyisi Zülfikar Paşa ‘yla gelesin ve Üsküdar ‘da asker-i İslâma mülhak olasin, sana Karaman eyâletini viririm dedim. Ve yine hufyeten Zülfikar Paşa ‘ya hakkından gelmek için tenbîh eyledim. Bu tedârük ile müyesser olursa işimiz râstdır¹¹⁹.”

Kuyucu Murad Paşa, bir yandan Üsküdar’da Yusuf Paşa’yı oyalarken, öte yandan Muslu hakkında gelecek haberleri beklemektedir. Nihayet kısa süre sonra Zülfikar Paşa’nın, Muslu Çavuş’u avucuna aldığına dair mektubu ordugâha ulaşmıştır. Ancak bu, bir infaz haberi değildi. Bundan ötürü, yine Kâtib Çelebi’nin naklettiğine göre Muslu’nun idam haberini alıncaya kadar Yusuf Paşa’yı oyalamayı sürdürmüştür. Sefere çıkması hususunda kendisini sıkıştıran Sultan I. Ahmed’e ise, bir sır olarak şunları söylemiştir: “Maslahat tamam görülmeden niye ‘kalk git’ dersiz. İşte Yusuf Paşa elimizde, şimdi katl itsek, Muslu Çavuş Zülfikar Paşa yanından kaçır gider, kavî Celâlî olur. Biz kızılbaşa gitsek ol Üsküdar’a gelür. Lutf eyle hünkârım, kadı efendiler ahvâli bilmezler. Sonra duyarlar. İş ıssı işini bilür, beni kendi hâlime kon¹²⁰.”

Bu sırada İçel sancak genelinde, Muslu’nun haricindeki Celâlîlere karşı da mücadele sürdürülüyordu. 1609 senesi yazında ciddi başarılar elde edilmişti. İçel Kadısı’na yazılan 30 Ağustos 1609 tarihli hükümde, sancaktaki eşkıya elebaşlarından bazılarının haklarından gelindiği ve eşkıya grupların Ermenek Kalesi’nde kılıçtan geçirildiği haber verilmiştir. Keza Anamur’da bulunan Mennan adlı şakiye bağı olan Ermenekî Hazar Bölükbaşı, Selendi’de sâkin Hamid Paşa-oğlu Mehmed ve Gezer Bölükbaşı adlı şakilerin kesik başları gönderilmiştir. Söz konusu emirde, diğer eşkıya taifesinin haklarından gelinmesi hususunda da gayret edilmesi istenmektedir¹²¹. Öte yandan üzerindeki sefer baskısı artan Kuyucu Murad Paşa, Muslu’nun işini bitirmekle görevli mahallî idarecileri sıkıştırıyordu. 8 Eylül 1609 tarihinde Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa’ya yazılan hükümde, Muslu Çavuş’un her ne şekilde mümkün olursa öylece ele geçirilip hakkından gelinmesi bir kez daha istendi¹²². Meselenin kolaylıkla halledilememesi ihtimaline karşı Alaiye Beyi ve Adana Hâkimi’nin yanı sıra Niğde, Tarsus, Sis, Akşehir, Aksaray, İçel, Kayseri, Beyşehir ve Kırşehir beylerine de gereği gibi emirler yazıldı¹²³. Fakat kısa süre sonra, askerî güç kullanmaya ihtiyaç kalmayacağı ortaya çıkmıştır.

¹¹⁹ Fezleke, I, s. 421-422.

¹²⁰ Fezleke, I, s. 421-423.

¹²¹ BOA, MD, nr. 78, s. 17, hkm. 43 (30 Ağustos 1609).

¹²² BOA, MD, nr. 78, s. 265, hkm. 700 (8 Eylül 1609).

¹²³ BOA, MD, nr. 78, s. 265, hkm. 701 (8 Eylül 1609).

Yeniden Kâtib Çelebi'nin anlatımına kulak verilirse, Zülfikar Paşa icra ettiği kurnazca siyaset sayesinde, Muslu Çavuş'u "sühûletle" avucuna alarak tamamen kendine bağlamıştır. Hatta Muslu Çavuş, "kendi eyâletinizdir, gelin birkaç gün anda zevk idelüm" diyerek Paşa'yı İçel'e davet etmiştir. Bu daveti karşılıksız bırakmayan Zülfikar Paşa, İçel'e vardığında Muslu Çavuş, sancağın sarp yamaçlarda kurulu müstahkem kalelerini gezdirmiştir. Kâtib Çelebi bu kaleler hakkında, "her biri bir sengistânda ki, Âl-i Osmân askeri varsa giremez" demektedir. Bölgenin topografik şartları dikkate alındığında bunun, abartılı bir betimleme olmadığı söylenebilir. Yirmi gün kadar İçel'de kaldıktan sonra, Muslu'yu da yanına alarak Konya'ya dönen Zülfikar Paşa, Muslu Çavuş'a "birkaç gün de Meram¹²⁴ seyrine gidelim" diye teklif etmiş, bu arada gizli suikast planını açıkladığı güvenilir adamları tarafından tertibat alınmıştır. Muslu Çavuş'un, Meram bağlarına varmasının ardından katliyle neticelenecek olan hadiseyi Kâtib Çelebi şöyle anlatmaktadır: "*Muslu Paşa dahi birkaç âdem ile Meram'a gelüp oturdular. Zâhir seyirdir, iki sâhib-i devlet dakk u lakda, tevâbi' herkes başlı başına kimi hammâmda kimi seyrânda iken Zülfikar Paşa fırsat bulup işâret eyledi. Muslu Çavuş kelle-pûş ile otururken bu hizmete ta'yîn olunan âdemlerden biri ardından kemend atup 'hay' diyince bir eliyle hançere yapışup bir eliyle boğazı altından kemende el sokmuş iken bâkileri dahi üzerine düşüp boğdular. Başın ayırıp aldıktan sonra mirî tarafından yanında olan eşyâ zabtına Zülfikar Paşa kethüdâsı Ahmed Ağa ta'yîn olundu.*"¹²⁵

Çelebi'nin anlatımına göre Muslu Çavuş, Zülfikar Paşa ve birkaç adamıyla hamamda çalıp oynayarak eğlenirken, başında takkesiyle ve tedbirsiz olarak yakalanmış, önce boğularak öldürülmüş ve sonra başı kesilmiştir. Böylece katledildikten sonra Zülfikar Paşa, maktulün yanında olan kıymetli eşyasını mirî için zapt etmek üzere kethüdâsı Ahmed Ağa'yı görevlendirmiştir. Muslu'nun, İçel'de olan kale ve başka yerlerde sakladığı mallarına el koymaya ise Karaman Defterdarı Yunus Efendi'yle beraber bizzat kendisi gitmiştir. Muslu Çavuş'un kesik başı, on nefer adamla Kuyucu Murad Paşa'ya gönderilmiştir. Bunlar beş günlük yolculuktan sonra, daha önce kendilerine tembih edildiği şekilde gizlice Üsküdar'a gelip Serdar'la buluşmuşlardır. Durum anlaşılınca Murad Paşa, "berhûrdâr olun, ikinci günü başı nîzeyeye diküp âşikâre ordu içinden geçüp otağ önünde dikesiz"

¹²⁴ Günümüzde Konya şehrinin müstesna mesire yerlerinden olan Meram'ın, 17. yüzyıldaki durumu hakkında Kâtib Çelbi şunları yazmaktadır: "Meram, Konya'ya karîb bir yerdir. Âb u hevâsı lafîf bir tuhfê hammâmı vardır. İçinde bir azîm şadırvan, etrâfı bağçe ve seyrângâh ve bir bağçe vardır ki, hâlâ Aristatalis seyrângâhı dirlir." (*Fezleke*, I, s. 423).

¹²⁵ *Fezleke*, I, s. 423-424. Nâîmâ, "Muslu Çavuş kelle-pûş ile oturup emîrâne zevk ederken bu hizmete ta'yîn olunan bir kaç yarar ve kâr-güzâr şahbâzlar ki dâimâ müterakkib-ı fırsat ve müntazır-ı işâret idiler. Anlardan biri ardından kemend atup 'hây' deyince bir eliyle hançere yapışup bir eliyle boğazı altından kemende sarılıp sıçrayım derken bâkileri üşüp üzerine düşüp boğdular" diye yazar (*Târih-i Na'îmâ*, II, s. 371).

diyerek adamları geri yollamıştır. Ardından Sultan I. Ahmed'in yanına varan Kuyucu, "devletinde bir kavî düşmanın başı geldi, ba'dehû bunda olanın hizmeti görüle" diyerek haber vermiştir. Bunun üzerine Pâdişah, yine kaynağımız Kâtib Çelebi'nin naklettiğine göre, sevincinden ona "lala" demeyip, "benim babacığım, senin bana eylediğin hizmetin Hak te'âlâ mükâfâtın ide, sen bilürsün" diyerek hayır duayla göndermiştir¹²⁶. Buraya kadar anlatılan hikâyeye, dönemin diğer kaynaklarında yer almaz. Ancak Muslu'nun işinin bitirilmesinin ardından, Kuyucu Murad Paşa tarafından otağına davet edilen Yusuf Paşa'nın sofrada başında infazı hadisesi, Hasan Bey-zâde ve diğer birkaç kaynaktan da nakledilir¹²⁷. Kâtib Çelebi, Yusuf Paşa'nın işinin bitirildiği günün ikindisinde, Maltepe yolundan on kadar atlının, Muslu Çavuş'un mızrak ucuna takılmış başını getirip Serdar'ın otağı önüne diktiklerini, maktul Yusuf Paşa'nın cesedi ve Muslu Çavuş'un başının, iki gün orada kaldığını yazmakta; bu arada İçel sancağının, daha önceki söze mutabık olarak Zülfikar Paşa'nın oğlu Mehmed Bey'e verildiğini de ilave etmektedir¹²⁸.

Muslu Çavuş'un hikâyesi de, dönemin diğer Celâlî reislerinin gibi dramatik şekilde sonlanmıştır. Tecrübeli Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın, asker ve hazine sarf etmeden işi "sühûletle" halletmesi, onun Celâlîlerle mücadele stratejisine uygun bir başarıydı. Ancak gözlerden irak Anadolu vilâyetlerinin, yaşlı Serdar'ın Pâdişah'a söylediği rivayet edildiği gibi, gerçekten de "âsûde" (huzurlu) kaldığına¹²⁹, en azından İçel sancağı için inanmak güçtür. Zira daha Muslu Çavuş'un katlinin üzerinden birkaç ay geçmişken, yeniden eşkıyalık haberleri duyulmaya başlamıştır. *Suhte tâifesinden* Gözü Akça adlı kişinin, Lârende ile Mut arasında yol güzergâhı üzerindeki Malye köyü yakınlarında kale bina ederek, etraftaki köylülerin evlerini ateşe verdiği, mallarını sürüp götürdüğü, yoldan geçenleri soyduğu ve bazılarını da öldürdüğü haber verilmiştir. Bu hadiseleri İçel'de görev yapan Yeniçeri Musa, ancak Alaiye Beyi Ömer'e gidip anlatarak onun vasıtasıyla merkeze duyurabildiğine bakılırsa, Muslu'nun ölümünden sonra sancağa tam bir kargaşanın hâkim olduğu söylenebilir¹³⁰. 1610 senesine ait resmî yazışmalardan da, Muslu Çavuş'un idamının İçel sancağındaki artçı sarsıntıları sadedinde bazı gelişmelerin olduğu anlaşılmaktadır. Muslu Çavuş'un sancaktaki adamları, çeşitli vesilelerle kendilerine yapılan baskılara direnmeye çalışırken, merkezle taşra arasındaki yazışmalara konu olan asıl öncelikli hususun, *muhallefat* meselesi olduğu gözükmektedir. Mamafih Muslu Çavuş'un infazının hemen ardından, Zülfikar Paşa bizzat İçel sancağına giderek maktulün mallarını kabz etmiş, hatta Kâtib Çelebi'nin, abartılı gözükten

¹²⁶ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 877-879; *Fezleke*, I, s. 424.

¹²⁷ *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, s. 877-879; , II, s. 123; *Fezleke*, I, s. 424.

¹²⁸ *Fezleke*, I, s. 425.

¹²⁹ *Fezleke*, I, s. 425.

¹³⁰ İçel'de düzenin sağlanması hususunda Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya yazılan *hüküm*: BOA, MD, nr. 78, s. 477, hkm. 1225 (13 Aralık 1609).

ifadeleriyle bunlar İçel'den 700 katar deveyle İstanbul'a taşınmıştı¹³¹. Ancak Muslu Çavuş ve adamlarının mallarının tam olarak ele geçirildiğine dair merkezin şüphelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya yazılan 13 Mayıs 1610 tarihli *hükümde*, Silifke Kalesi âyanı ve kaledeki zâbitlerden Mustafa adlı *sekbanın*, maktul Muslu Çavuş'un geride bıraktığı mallarını teslim hususunda söz verdikleri halde sözlerinde durmadıkları söylenip, Muslu'nun ne kadar emlak ve erzakı varsa hepsini ortaya çıkarması ve el koyması emredilmiştir¹³². 23 Haziran 1610'da İçel Beyi'ne yazılan emirde ise, sözü edilen kişinin, Muslu Çavuş'un bölük-başısı Arab Mustafa olduğu ifade edilmektedir. Yine burada söylendiğine göre Arab Mustafa, Muslu'nun idamından sonra geride kalan *sekban* ve *suhte* gruplarını başına toplamıştır. Bunlar arasında Deli Bayram ve Abdülkadir adlı âsiler de vardır. İçel Beyi Mehmed, bunlar üzerine asker sevk edince çatışma çıkmış ve âsi elebaşları yaralanmıştır¹³³. Ayrıca yine Silifke Kalesi'ne girmiş olan isyancılardan Kara Said, Kara İdris, Kara İbrahim ve daha başkaları ele geçirilerek başları kesilmiştir¹³⁴. Böylece İçel'in, Silifke ve Mut gibi şehir merkezlerinde Muslu Çavuş'un kılıç artıkları, şiddet yoluyla temizlenmiş gibi görünmektedir. Fakat bölgede tam anlamıyla sükûnetin sağlanması neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden 1611 yılı belgelerinde, sancağın dağlık kesiminde yer alan ve isyan sırasında harap olan Mara Kalesi'nin yeniden tamirine çalışıldığı¹³⁵, ayrıca Muslu Çavuş isyanıyla irtibatlı olan kişilerin takibi ve cezalandırılmaları için uğraşıldığının¹³⁶ görülmesi, hiç de şaşırtıcı değildir.

Netice

17. yüzyılın hemen başında İçel sancağında patlak veren Muslu Çavuş isyanının, tam da “dönemin ruhuna” uygun bir kalkışma olduğunu söylemek mümkündür. Muslu Çavuş'un 1606'dan itibaren merkezî idareye kafa tutmaya başladığı tahmin edilmektedir. 1607 senesi yaz aylarında ise artık o, Celâlî seferine hazırlanan Kuyucu Murad Paşa'nın temizlenecekler listesindeki bir âsidir. Şu halde dönemin arşiv kayıtları ve kroniklerindeki bilgiler bir araya getirildiğinde, Muslu Çavuş isyanının genel karakteri hakkında özetle şu neticelere ulaşılabilir:

Her şeyden önce isyanın, sancakta 1603'te zirve noktasına ulaşan *suhte fesadının* tahrip ettiği sosyo-politik zemin üzerinde çıktığına, bir başka deyişle bunun bir sonucu olduğuna hiç şüphe yoktur. Çünkü *suhte* gruplarını ezmek ve

¹³¹ *Fezleke*, I, s. 429.

¹³² BOA, MD, nr. 79, s. 61, hkm. 520.

¹³³ İçel Beyi'ne yazılan *hüküm*: BOA, MD, nr. 79, s. 333, hkm. 838 (23 Haziran 1610).

¹³⁴ BOA, MD, nr. 79, s. 333, hkm. 839 (23 Haziran 1610).

¹³⁵ İçel Beyi'ne ve Mara Kadısı'na yazılan *hüküm*: BOA, MD, nr. 79, s. 326, hkm. 823 (28 Şubat 1611).

¹³⁶ BOA, MD, nr. 79, s. 326, hkm. 822.

düzeni yeniden tesis etmek göreviyle 1603'te İçel'e gelen Hasankeyf sancak beyi Mehmed'in, bu bahaneyle emri altındaki *sekban* ve *levant* askeriyle orantsız güç kullanması, kaçınılmaz olarak tepki doğurmuştur. Her ne kadar başlarda, *suhte* zulmünden bezmiş ve kaostan bıkmış İçel *âyânı* ve yerli halk ona destek vermiş olsa, hatta bunlar arasında Muslu bile bulunsa da, bir süre sonra işin şekli değişmiştir. Dağıtılan *suhte* gruplarının tedricen temizlendiği birkaç yıl süresince, Muslu Çavuş'un adından hiç söz ettirmemesi ilginçtir. 1606'ya kadarki bu sürede, Mehmed Bey'in "zulmünden" kaçan *suhte* ve halkın, Muslu'nun etrafında toplanmış olduklarını düşünmek mümkündür. Nihayet Serdar Kuyucu Murad Paşa 1607 yaz mevsiminde Celâlî seferine çıktığında, Anadolu'daki diğer birçokları gibi Muslu Çavuş da, infaz edilecek isyancılar listesine dâhil edilmiş bulunuyordu. Aynı yılın bahar aylarından itibaren sefer hazırlığı yapılırken, Kuyucu'nun Muslu Çavuş'a İçel sancak beyliğini vermesi ve orduya katılmak üzere çağrı yapması, tecrübeli devlet adamının Celâlî stratejisinin bir parçasıydı. Bu arada Muslu Çavuş'un, sancak beyliği görevini talep ettiğine dair kaynaklara yansıyan herhangi bir şeye rastlanmaz. Belki de Muslu Çavuş'u, yukarıda sözü edilen hadiselerin tabii seyri, kaçınılmaz biçimde önce çıkarmış da olabilir. Her nasılsa kesin olan husus, feodal eğilimlerin güçlü olduğu İçel gibi bir Anadolu sancağında, mahallî bir Celâlî reisinin, sancak beyliği tevcih edilecek duruma gelmiş olduğu keyfiyettir. Ancak Muslu Çavuş, sureta tevcih edilen bu mansıbın, aslında düzmece bir plan olduğunun da herhalde farkındadır. Nitekim Celâlî seferine katılma davetini reddetmiştir. Komşu Tarsus sancak beyi Cemşid'in de benzer şekilde davranması, Kuyucu'ya karşı mahallî liderler arasında genel bir güvensizliğin bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, isyancı liderleri tedbirli olmaya sevk etmiştir. Kuyucu'nun hedefindeki Muslu Çavuş'un ise, infaz edildiği Ekim 1609 tarihinde kadar hayatta kalabilmesi, şüphesiz İçel sancağının kendine özgü dağlık ve korunaklı coğrafi şartlarıyla mümkün olmuştur. Ne var ki Murad Paşa'nın, üç aşamalı Celâlî stratejisi, en nihayetinde Muslu Çavuş için de işletilmiştir. Kâğıt üzerinde kalan mansıp tevcihleriyle oyalanmış, dönemin Kalender-oğlu ve Canbolat-oğlu gibi diğer isyancı liderleriyle ittifak kurmalarına mâni olunmuş ve nihayet, "müdârâ" suretiyle Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa tarafından gönüllü çelinerek götürüldüğü Konya Meram bağlarında infaz edilmiştir.

Son tahlilde bu araştırmada, Anadolu'nun tipik bir sancağında ortaya çıkan mahallî bir Celâlî liderinin isyanı anlatılmıştır. Mesele hakkında yeni bir teorik yaklaşım iddiası olmayan bu araştırmadan beklenen yarar, Celâlî isyanları hakkında daha önce yapılan çalışmalara ufak bir katkıdan ibarettir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (MD).

Mühimme Zeyli Defteri (MZD).

Kâmil Kepeci (KK).

Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607), Hazırlayan: Mehmet Şahin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri, (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre), Hazırlayan: Dilek Şahin, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 1-171), Hazırlayan: Selçuk Demir, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2008.

75 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 172-331), Hazırlayan: Adem Keleş, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.

Temel Kaynaklar

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Cilt: III, Hazırlayan: Şevki Nezihî Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Kâtib Çelbi, *Fezleke, [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, Cilt: I, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yayım, İstanbul 2016.

Mehmed b. Mehmed er-Rûmî(Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı, Hazırlayan: Abdurrahman Sağrılı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Mustafa Nâimâ Efendi, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâkîkeyn)*, Cilt: II, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârih'i, Cilt: II, Hazırlayan: İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Peçuylu İbrahim, *Târîh-i Peçevî*, Cilt: II, İstanbul 1283.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), Cilt: I, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Çelik, Göknur, *Vâsıtı'nın "Gazavât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Bu eserin Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi nüshasının neşri: Ayşe Pul, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlîlerle Mücadelesi, Gazavât-ı Murad Paşa*, CMT Yayıncılık, Samsun 2014.

Modern Kaynaklar

Acun, Fatma, "Celâlî İsyancıları (1591-1611)" *Türkler*, Cilt: 9 (Ankara 2002), s. 695-708.

Akdağ, Mustafa, *Celâlî İsyancıları, 1550-1603*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, "Celâlî İsyancıları"*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Alkan, Mustafa, "Softa", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 37 (Ankara 2009), s. 342-343.

Barkey, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çeviri: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt: I, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları, İstanbul 1989.

Cook, M. A., *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, London 1972.

Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyancı, 1591-1611*, Çeviri: Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002.

İlgürel, Mücteba, "Celâlî İsyancıları", *DİA*, Cilt: 7 (Ankara 1993), s. 252-257.

İşbilir, Ömer, "Kuyucu Murad Paşa", *DİA*, Cilt: 26 (Ankara 2002), s. 507-508.

Köse, Ensar, "İçel Sancağında Kargaşa: Suhte Fesadı (1576-1606)", *Çukurova Araştırmaları*, Cilt: 3, Sayı: 1 (Yaz 2017), s. 22-51.

Özcan, Abdülkadir, "Sekban", *DİA*, Cilt: 36 (Ankara 2009), s. 326-328.

Özel, Oktay, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia, Amasya 1576-1643*, Brill, Leiden 2016.

White, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2013.

Yörük, Doğan - Onur Kabak, "XVI. Yüzyıl Anadolusunda Bozkır/lı Cemaatleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016, Bildiri Kitabı)*, Konya 2016, s. 791-818.

Extended Abstract

The Celâlî riots were the most serious security problem in Anatolia in the early 17th century. As a result, there was no safety in the provinces and *sanjaks* (administrative divisions) during these attacks. In 1603, the great rebellion of Medrese students (*suhtes*), who escaped from other regions and gathered in the *sanjak* of İçel, disrupted the social order in this *sanjak*. Although the rebellion (*suhte fesâdi*) was suppressed by hard measures, it caused new problems regarding the future. This is because the harsh measures – put into practice to ensure safety by the *sanjak* officers who came to İçel from outside – caused the local people to react. Muslu Çavuş, who was a typical Celâlî leader from the local area, came to the forefront of the rebellion during this turbulent period. In addition to student groups who escaped to the mountain areas, scattered Celalîs (*perâkende*) from outside the *sanjak* also took side with Muslu. Thus, he began the rebellion in 1606, and from the following year onwards, almost all of İçel's important castles came under his control. However, the Ottoman soldiers could not be sent against the rebels, for the geography of the region was rugged. In the meantime, Kalenderoğlu, one of the famous Celâlî leaders, wrote a letter and proposed an alliance to Muslu. Whereas the Grand Vizier Kuyucu Murad Pasha firstly appointed Muslu Çavuş as governor of the İçel *sanjak*, he then suddenly executed him by trickery in the city. This research provides detailed sociological analyses of the rebellion and the event that followed.

The primary sources employed in this study are famous Ottoman authors, such as Hazan Bey-zâde, Topçular Kâtibi, Vâsîfî, Sâfî, Peçuyulu, and Kâtib Çelebi, who all wrote about these events in great detail. In addition, some documents and records, such as *mühimme* and *mühimme zeyli* in the Prime Ministry Ottoman Archives, are used as secondary sources in this research.

It seems relevant to argue that the event of Muslu Çavuş, which broke out in the İçel *sanjak* in the beginning of the 17th century, was an uprising that reflected the *Zeitgeist*. In this period, also referred to as "the age of rebellions" by some historians, various rebellions appeared under the name "Celâlî" in many parts of

Anatolia. While it is not correct to think that the events in İçel were any different than the rebellions, it could also estimate that Muslu Çavuş had begun to challenge the central government from 1606 onwards. In the summer of 1607, he was a rebel in the blacklist of Kuyucu Murad Pasha, who prepared for the Celâlî campaign.

As a result, the general characteristics of the Muslu Çavuş revolt can be summarized as follows. Above all, the rebellion took place as the region's socio-political ground was destroyed by the *suhte fesâdı* that in turn had reached its peak in İçel in 1603. In other words, there is no doubt that the Muslu rebellion was a result of the Medrese student events. This is because in 1603 the disproportionate use of force by the *sekban* and *levant* – under the command of Mehmed Bey, who had come to İçel from Hasankeyf *sanjak* with the task of crushing the *suhte* groups and thus aimed at restoring the social order – caused an inevitable reaction. Although in the beginning, the İçel's *âyans*, the people, and even Muslu Çavuş, who were fed up with the student revolt and the rage, supported him, the situation changed after a while. It is interesting to note that Muslu Çavuş did not appear for a few years during which the *suhte* groups had been cleaned up. From this period until 1606, it is possible to think that the *suhte* and people (who escaped from the “persecution” of the Mehmed Bey) gathered around Muslu Çavuş. Finally, in the summer of 1607 – when Serasker Kuyucu Murad Pasha began his campaign for Celâlî – Muslu Çavuş was also one of his targets like many other rebel leaders in Anatolia. While preparing for the military expedition from the spring of this year, Kuyucu appointed Muslu Çavuş as the governor of the İçel *sanjak*, and sent orders to join the army. In fact, it was part of the Celâlî strategy of the experienced statesman. In the meantime, there is no information on whether Muslu Çavuş had been asked to be appointed as a governor or not. Presumably, during the events mentioned above, his leadership emerged naturally. What is certain is that in an Anatolian province like İçel, where the feudal tendencies were strong, a local Celâlî leader reached a position to be appointed as a governor. However, Muslu Çavuş was probably aware that this so-called assignment was, in fact, a careful plot. Therefore, he refused the invitation to join the Celâlî campaign. The governor of Tarsus, İçel's neighboring *sanjak*, Cemşid, did not join the army in a similar way. This situation can be interpreted as a general lack of confidence among the local leaders against Murad Pasha. Despite everything, it became possible that Muslu Çavuş succeeded in surviving for two years until he was executed in November 1609, thanks to the unique mountainous and sheltered topography of the İçel *sanjak*.

Ottoman historian Kâtib Çelebi argues that the famous Celâlî leader Kalenderoğlu sent a letter and offered an alliance to Muslu Çavuş during this period. However, this information is not confirmed by other historians. On the other hand, it could be argued that an alliance between these two leaders was never a possibility. This

is because the Kalender, who was defeated by Murad Pasha, escaped to Iran, and Muslu Çavuş was caught up in the trap (*müdârâ*) by Karaman Governor Zülfikar Pasha. Finally, in Konya, Pasha carried out the punishment for Muslu Çavuş in October 1609, i.e. he was executed, and his cut head was sent to Istanbul. His money and property, in turn, were confiscated by the state treasury.

In brief, this research examines the rebellion of a local Celalî leader who appeared in a typical province of Anatolia. The benefit expected from this research, which does not claim to offer a new theoretical approach regarding the issue, is a small contribution to the earlier works on the subject of Celâlî rebellions.

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

Ercan ALAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öz

Osmanlı ilmiye ve taşra teşkilatı açısından çok önemli bir kurum olan kadılık müessesesinin yapısını ve işleyişini açıklayan alternatif kaynaklardan biri; bizzat görev başındaki kadılar tarafından tutulmuş notlardır. Kısaca “mecmua” diye adlandırılan bu kayıtlar, kadılık mesleği ve kazalar hakkında, başka kaynaklarda bulunamayacak çok önemli ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. İncelememize konu olan bu mecmuada hem Anadolu hem de Rumeli kadılıklarının XVII. yüzyıla ait rütbeleri yer almaktadır. Rumeli kadılıklarının XVII. yüzyıla ait rütbeleri hakkında bazı kayıtlar yayınlanmış olmasına rağmen; aynı dönemde Anadolu kadılık rütbelerinin ne olduğu bilinmemektedir. Elimizdeki bu belge ise XVII. yüzyıl Anadolu kadılık rütbelerini de içermesi hasebiyle, Anadolu kadılık rütbeleri hakkında tespit edilen ilk ve en erken tarihli belgedir. Burada; hem Anadolu kadılık rütbelerinin XVII. yüzyıldaki durumu ve ileriki dönemlerde göstereceği değişim hem de ilmiye teşkilatı araştırmaları için alternatif bir kaynak grubunu teşkil eden kadı mecmularının değeri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: XVII. Yüzyıl, Anadolu, Kadı, Kadılık Rütbeleri, Kaza, Mecmua.

Abstract

ANATOLIAN JUDGESHIPS AND THEIR TITLES IN 17th CENTURY

Notes held by *qâdis* (magistrates) on duty are alternative historical sources explaining the structure and functioning of the judgeship institution, which, in turn, was a very important establishment in terms of the Ottoman *ilmiye* (learned group) and its provincial organization. These records, called *mecmua*, provide important and detailed information about the judgeship profession and towns, called *qadâ* that cannot be found in other sources. In this manuscript from the 17th century, which is the subject of our study here, there are both Anatolian and Rumelian judgeships. Although some records have been published earlier regarding the titles of the Rumelian judges, it has remained unknown what the titles of the Anatolian judges were in the same time period. Thus, this document is the first and earliest document regarding these titles, because it also includes the titles of the Anatolian judges of the 17th century. This study examines both, the situation of the titles of the Anatolian judges, and the changes to be made in the future, as well as the value of *qâdi* manuscripts, which constitute alternative historical sources for researchers interested in the *ilmiye* organization.

Keywords: 17th Century, Anatolia, Qâdi, Manuscript (with mixed contents), Titles of Judgeship, Town (Qadâ).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ercan ALAN, alanercan@gmail.com

Geliş Tarihi Submitted: 28.12.2017 **Kabul Tarihi/Accepted:** 16.05.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.372290

Cite this article as: Ercan Alan, “XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri”, *Turkish J Hist* (2018), 59-100.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilmiye ve taşra teşkilatının en önemli yürütücülerinden olan kadılar; tamamen kendilerinin yetki ve sorumluluklarında olan ve “kazâ” diye adlandırılan idari ve adli bir birimde görev yaparlardı. Taşrada kurulan bu birimlerin durumları; nüfuslarına ve büyüklüklerine göre değişmekteydi. Özellikle “hâne” diye tabir edilen vergiye tâbi nüfusun miktarı kazaların teşekkül ve sınıflandırılmasında temel faktördü. Çünkü kadılar; bazı istisnalar dışında, genellikle maaş şeklinde bir muayyen gelire sahip olmayıp yaptığı işlerden aldıkları harç ve ücretlerle geçinirlerdi. Kadılıklar, her kademedeki vazife için belirlenmiş sabit bir günlük ücrete göre sınıflandırılmıştı. Kadıların bu günlük ücretleri kadiaskerlerin kendi ofislerinde tuttıkları “ruzname”lerde “yevmi” ya da “yevmiye” şeklinde ifade edilmektedir. Celal-zâde Kanunnamesi'nde de bu tespit teyit edilmekte ve “Bir kadılık hâsılı her bin hânedede on akçe tahmîn olunup anun üzerine hâsıl bağlanır¹.” ifadesi ile kadılık gelirlerinin tahmini bir değer üzerinden itibari olarak hesaplandığını göstermektedir. Kazanın büyüklüğüne göre kadının alacağı yevmiye miktarı değişmekteydi. Kadıların, kazaların büyüklüğüne göre elde ettikleri bu yevmiyelere ise “mahsûl-i kazâ” denmekteydi. Bu terimin, ilk ruznamçeden itibaren kullanıldığını görmekteyiz. 7 Zilhicce 989 (2 Ocak 1582) tarihli bir kayda göre; Yenibazar kadısı Mahmud arzuhal göndermiş ve bu arzuhalinde, kendi kazasına bağlı köylerin İstar-ı Eflak kazasına bağlanması sonucu mahsûl-i kazâsının azaldığını ve kazasının 130 akçelik bir yer olmaktan çıkıp 50-60 akçelik bir kazaya dönüştüğünü belirtmektedir. Bu sebeple kadı, etrafındaki kadıların mübaşeretinde altında bu köylerin eşit bir şekilde taksim olunmasını istemektedir². Buradan hem mahsûl-i kazâ tabirinin işaret ettiği anlamı hem de kadıların gelirlerinin tespit şeklini bir ruzname kaydı aracılığı ile açık bir şekilde anlamak mümkün olmaktadır. Bu şekilde nüfus ve ekonomi şartlarını sağlayan yerlerin kaza olarak sisteme dahil edilmesi sağlanırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılıklar ve genel olarak ilmiye sınıfı, temelde iki sınıfa ayrılırdı. Birincisi “mevleviyet” diye tabir edilen yüksek makamlarda görev yapan üst düzey ulema; diğeri ise atanma yetkisi kadiaskerlerin elinde olan ulema idi. Kadılıklarda da, sağladığı imkanlara göre bu şekilde bir düzenlemeye gidilmiş ve büyük ve önemli kent merkezleri mevleviyet statüsünde yapılandırılarak daha çok Sahn-ı Seman ve Süleymaniye gibi yüksek dereceli medreselerde görev yapan ulemaya tevcih edilmiştir. Bu nedenle mevleviyet derecesindeki kadılıkların sayısının da sınırlı olduğunu görmekteyiz. XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadiaskerlerin yetkisinde olan mevleviyetlerin, Ebussuud Efendi'nin şeyhülislamlığı ile beraber şeyhülislamların yetki alanına girdiğini söyleyebiliriz.

¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VII, İstanbul, 1994, s. 250.

² Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Rumeli Kadiaskerliği Ruzname'si (RKR), Yeni Kayıt: 4569/2, Eski Kayıt: 5193/2, Vr. 27a.

Ancak Osmanlı kadılık müessesinin ve kaza teşkilatının asıl nüvesini kadıaskerlerin yetkisinde olanlar oluşturmaktaydı. Bunlar da genel olarak ikiye ayrılmıştı. Avrupa kıtasındaki ve Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar ile Ege ve Akdeniz adaları Rumeli kadıaskerliğinin; Anadolu, Arap yarımadası ve Mısır, Anadolu kadıaskerliğinin yetki alanındaydı. Kadılıkların rütbelere ayrılması da, esasen, kadıaskerlerin yetkisindeki kadılıkların derecelendirilmesi ile alakalı bir durumdu. Kadıların ve görev bölgelerini gösteren kazaların durumu kadıaskerlerin kendi bürolarında tuttıkları "rûznâme" ya da "rûznâmçe" defterlerinden takip edilebilmektedir. Kadıasker ruznamçelerinde kadılıkların kaç akçe yevmiye ile tevcih edildikleri gösterilmekle beraber; XVII. yüzyılın son çeyreğine ait Rumeli kadıaskerliği ruznamçelerinin günümüze ulaşmamış olması ve kadılık rütbeleriyle alakalı bilgilerin XVIII. yüzyılın başlarına kadar ruznamçelerde yer almaması, konu hakkında bilgi veren alternatif kaynakların ne kadar değerli olduklarını göstermektedir. Bu alternatif kaynaklardan biri de, hiç şüphesiz, bizzat kadıların kendi notlarından oluşan ve kısaca "mecmua" diye adlandırılan eserlerdir. Bu nedenle, bu kaynaklar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Kadı Mecmuları

Kadı mecmuları, görev başındaki kadıların aldıkları kişisel notlardan oluşan ve içinde değişik konularda bilgi veren eserlerdir. Mecmularda çeşitli konular hakkında notlar yer almasına rağmen, asıl olarak kadılık mesleğini ilgilendiren mevzular bulunmaktadır. Özellikle kazaların durumu, rütbesi, bağlı olduğu sancak, civarındaki kazalar, İstanbul'a kaç konak uzaklıkta oldukları gibi doğrudan kazalarla alakalı çok ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Kadıların meslek hayatları boyunca görev yapacakları kazalar hakkında bilgi sahibi olma isteği, ayrıca kadılık kariyerinin kademeli olarak ilerlemesinden ötürü hangi rütbede hangi kazaların bulunduğuun bilinmesi gerekliliği gibi sebepler bu tipteki mecmuların varlığını açıklamaktadır.

İncelememize konu olan mecmua Ankara Milli Kütüphane'de "Memâlik-i Os-mânîye'de Rumeli Kazâları" başlığı altında 06 Hk 1984 numara ile kayıtlıdır. Mecmuanın ilk sayfalarında muhtelif notlar yer almaktadır. Mesela bunlardan birinde "Defter oldur ki rûznâmeci İsmail Efendi'de olan kitâbları beyân ider" diyerek bazı kitap isimleri ve fiyatları verilmiştir. Buna benzer kitaplara ilişkin notlar mecmuanın muhtelif sayfalarında yer almıştır. Mecmuanın ileriki bir sayfasında "Defter oldur ki alınan kitâblar beyân ider." diye birtakım kitap isimleri verilirken; mecmuanın sonlarına doğru "Defter oldur ki Süleymânîye'de müderris Mustafa'da olan kitâblar" başlığı altında şahıs belirtilerek kitapların adları not edilmiştir. Ayrıca mecmuanın muhtelif sayfalarında çeşitli şiirler, çeşitli sayılar ve açıklama yapılmaksızın bazı isimler yer almaktadır. Ancak mecmuanın asıl kısmını Rumeli kazalarının, eski harflere göre alfabetik olarak tasviri oluşturmaktadır. Bu kısım "Memâlik-i Rumeli'de Olan Kazâlar-dır" başlığı altında not edilmiş ve bu ad da kütüphane kayıtlarına mecmuanın künyesi olarak geçirilmiştir. Burada kazanın hangi sancakta yer aldığı, etrafındaki diğer kaza-

ların ne olduğu, İstanbul'a kaç günlük mesafede olduğu gibi bilgiler sunulmaktadır. Mesela Üsküb kazası için "Üsküb: Kendi sancağıdır. Vardar nehri içinden cereyân ider. Cevânibi Kalkandelen ve Kaçanık kazâlardır. İstanbul'dan yirmi günde varılır." şeklinde bir açıklama yapılmak suretiyle Rumeli kazaları hakkında buna benzer; kısa ama çok önemli bilgiler verilmiştir. Mecmuada Rumeli kazalarının rütbeleri verilirken herhangi bir başlık belirtilmeden doğrudan "Menâsıb-ı Sitte-i Âliye" adı altında Rumeli kazalarının rütbeleri verilmiştir. Burada 12 rütbe altında 375 adet kaza kaydedilmiştir. Rumeli rütbelerinden sonra "Menâsıb-ı Sitte-i Âliye-i Anadolu" başlığı altında Anadolu kadılıklarının rütbeleri yazılmıştır. Buna göre; 427 adet Anadolu kazası 15 rütbe altında verilmiştir. Anadolu kadılıklarının rütbelerini vermesi, elimizdeki kadı mecmuasını diğer kadı mecmularından ayırmaktadır. Neşredilen ya da neşre hazırlanan kadı mecmuları genellikle Rumeli kadılıklarını ihtiva etmekteyken Anadolu kadılık rütbeleri hakkında bilgi veren mecmua çok değildir³.

Eserin tarihi ve kime ait olduğu konusunda ise, birtakım ipuçları mevcuttur. Mecmuanın son kısımlarına doğru, bu eseri kaleme alan kişi ismini vermeden kendisinden bahsetmiştir. Konunun önemine binaen bu kısmı olduğu gibi aktarıyoruz:

"Bu abd-i fakîr-i pür-taksîr ibtidâ tarîk-i kazâyâ sülûkumuza bâis bin altmış altı senesinde merhûm pederimiz dâr-ı fenâdan bekâyâ rihlet eyledikte akrabâmızdan Abdülhalim merhûm Vişne-zâde dimekle meşhûr Şeyh Mehmed İzzetî Efendi merhûm ile Mısır'dan avdet eylediklerinde pederimiz merhûm olmakla bizi maan İstanbul'a getirüb merhûm İzzetî Efendi'ye dânişmend olub bin yetmiş sekiz senesi Muharremü'l-harâmî guresinde Anadolu kadiaskeri olmakla ibtidâ teşrifinden mülâzım idüb ibtidâ sakal-ı salıvirdiğimiz sene idi."

Burada; babasından bahisle, onun 1066 (1655-1656) yılında vefat ettiğini ve bunun üzerine akrabasından Abdülhalim isimli birisinin "Vişne-zâde" diye tanınan Şeyh Mehmed İzzetî Efendi'nin Kahire'deki kadılık görevinin sona ermesinden sonra, kendisini, Mısır'dan İstanbul'a getirdiğini ve İzzetî Efendi'ye dânişmend olduğunu ve onun 1 Muharrem 1078 (23 Haziran 1667) tarihinde Anadolu kadiaskerliğine atanmasıyla birlikte kendisinin de teşrifinden mülâzım yazıldığını belirtmiştir⁴. Bu ifadelerden, eserin XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu anlaşılmaktadır.

³ Neşredilen bu mecmular hakkında bkz., M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi." *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1998, s. 251-309, Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara, 1999, s. 869-897. Muhtelif kütüphanelerde tespit ettiğimiz kadı mecmuları tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

⁴ Teşriften mülâzım verme usulü; mevleviyet derecesindeki yüksek ulemeden birinin herhangi bir makama atandığı zaman dânişmendinin mülâzım olarak deftere kaydedilmesi ve dolayısıyla ilmiye sınıfına dahil edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, X-XI, İstanbul, 1983, s. 221-231.

Eserin XVII. yüzyıla ait olduğu gösteren bir başka husus ise; burada verilen Rumeli kadılık rütbelerinin, aynı yüzyıla ait diğer Rumeli kadılık rütbeleri ile uyumlu olmasıdır.

1. Kadılık Rütbeleri ve XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıklarının Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda kazalar, sağladığı gelir oranında, yukarıda bahsi geçen ve yevmiye denen günlük akçe değeri üzerinden, kadılara tevcih olunurdu. Her kazanın büyüklük, konum ve nüfusuna göre sağlayacağı imkanlar birbirine eşit değildir. Dolayısıyla kadılara sağlayacağı yevmiyeler de aynı ve eşit olmayacaktır. Doğrudan yevmiye miktarını ilgilendiren bir kavram olarak kadılık rütbeleri; birbirine yakın imkanlara sahip kazaların belli bir isim altında toplanmasıdır. Buradaki amacın ise; hem kadılık mesleğini belli bir hiyerarşi ve kariyer basamakları üzerine oturtmak hem de istihdam hususunda sistemin daha pratik ve anlaşılabilir olmasını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu ve Rumeli kadiaskerlikleri tarafından kendi yetki alanlarında farklı isim ve sayılarda rütbe uygulaması olmasına rağmen, bu uygulamanın ilk olarak ne zaman başladığı tam bilinmemektedir. Rütbelere ilişkin tespit edilen ilk listeler XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait olsa da; konu hakkındaki birtakım bilgi ve belgeler daha erken tarihlerde de rütbelere ilişkin bazı düzenlemelerin yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

XVI. yüzyılın sonunda yeni fethedilen topraklarla birlikte Anadolu kadiaskerinin yetki ve sorumluluk alanının genişlemesi ve buna paralel olarak mülâzemet devam eden kadı ve müderrislerin sayısının çoğalması üzerine 990 (1582-1583) tarihinde Anadolu kadiaskerliği divanı iki sınıfa ayrılmıştır. Buna göre bir gün 100 akçe ve üzerinde yevmiyesi olan kazalarda görev yapan kadılar, ertesi gün ise 100'den az yevmiyeye sahip kadılar mülâzemette bulunmuşlardır. Böylece haftanın üç günü "eşrâf"a ve üç günü de "esnâf"a tahsis edilmişti⁵. Buradan 100 akçe ve üzeri yevmiyelik kazalarda görev yapan kadılara "eşrâf" ve 100 akçelik yevmiyenin altındaki kadılara ise "esnâf" denildiği anlaşılmaktadır.

11 Safer 1054 (19 Nisan 1644) tarihli bir teşrifat kaydında ise; o gün padişaha arz olunup atanan ve padişahın elini öpen ulemanın isimleri görülmektedir. Önce mevleviyet rütbesindeki kadı ve müderrisler zikredildikten sonra "Yüz elli pâyesinde olan efendilerdir" başlığı altında atanma yetkisi kadiaskerlerin elinde olan 6 adet kazaya yapılan tayinler yer almaktadır. Bu 6 kazadan 3'ü Rumeli'de Midilli, Tekfurgölü ve Yenice-i Karasu diğer 3'ü ise Anadolu'da Seferihisar, Akhisar ve Sivrihisar kazalarıdır⁶. Burada "yüz elli pâyesinde olan efendilerdir" tabiri hem Anadolu hem de Rumeli kadılıklarında bir derecelendirmenin daha eskiye ait olduğu kanısını uyandırmaktadır.

⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, C.II, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara, TTK, 2003, s. 90.

⁶ BOA, Defter-i Teşrifât, A.d. No: 345, Vr. 3a. Daha çok mevleviyet derecesindeki makamların tayin işlemlerinde kullanılan "pâye" tabirinin burada rütbe yerine kullanıldığı görülmektedir.

Bütün bu bilgilere rağmen; Anadolu kadılıklarının rütbelerine ilişkin tam bir liste tespit edilememiştir. Bu durum, elimizdeki belgenin ve dolayısıyla kadı mecmularının ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir⁷.

Aşağıdaki tablo ve grafik, XVII. yüzyıl Anadolu kadılıklarının istatistiksel dağılım ve oranını göstermektedir.

Tablo 1

XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları Rütbeleri ve Sayısal Dağılımı⁸

	RÜTBE	KAZA SAYISI	YÜZDESİ
1	Sitte-i Âliye	13	% 3
2	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye	8	% 2
3	Sânî	9	% 2
4	Karîb-i Sânî	2	% 0
5	Sâlise	11	% 3
6	Râbia	10	% 2
7	Hâmise	14	% 3
8	Sâdise	15	% 4
9	Sâbia	35	% 8
10	Sâmine	20	% 5
11	Tâsia	29	% 7
12	Âşire	22	% 5
13	Hâdî-aşer	79	% 19
14	İsnâ-aşer	70	% 16
15	Sâlis-aşer	90	% 21
TOPLAM KAZA SAYISI		427	% 100

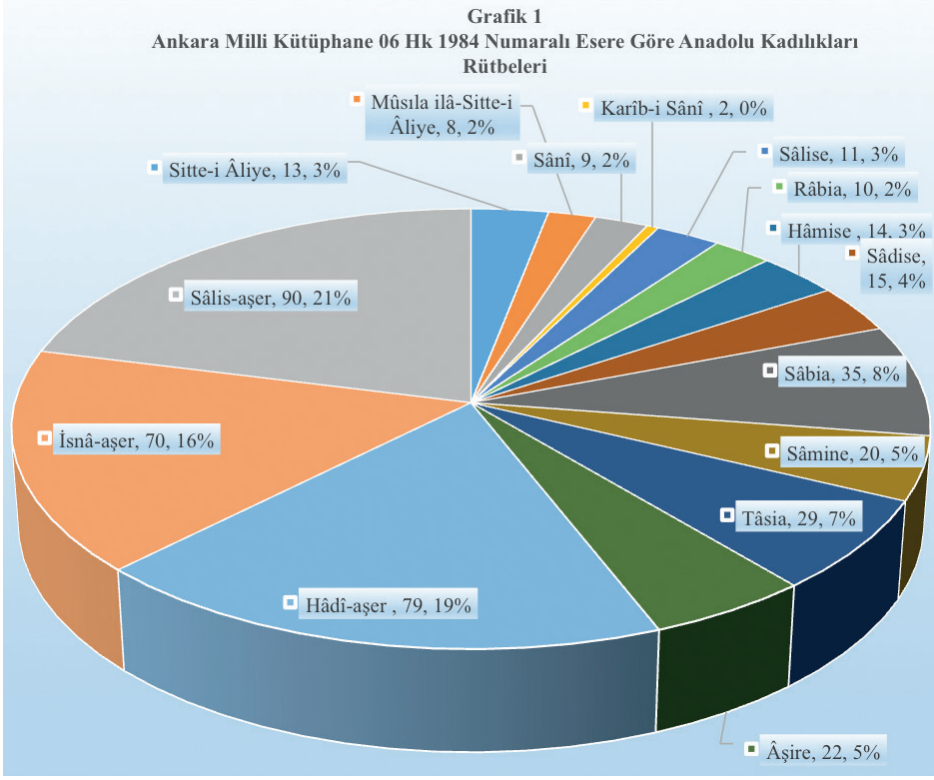
Burada, Anadolu kadılıklarının 15 farklı rütbeye ayrılmıştır. En yüksek rütbeli kazaların “Sitte-i Âliye”, ikincilerin “Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye” ve bundan sonra sırasıyla Arapça sıra sayısı anlamına gelen ikinci, ikinciye yakın, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on ikinci ve on üçüncü şeklinde adlandırıldığını görmekteyiz.

⁷ Mecmuadaki Anadolu kadılıklarının toplu listesi için bkz., Tablo 4.

⁸ Ankara Milli Kütüphane, nr. 06 Hk 1984.

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

Rütbelerin sayısal dağılımına bakıldığında; en yüksek oranın 90 adet kaza ve %21'lik bir dilim ile son sıradaki Sâlis-aşer rütbesinin olduğu görülmektedir. Onu 79 kaza ve %19'luk dilim ile Hâdî-aşer rütbesi takip etmekte ve üçüncü yüksek oranı ise; 70 kaza ve %16'lık değer ile İsnâ-aşer rütbesi izlemektedir. Rütbe değeri açısından sıralamanın en altında kalan Hâdî-aşer, İsnâ-aşer ve Sâlis-aşer rütbeleri, toplam 239 kaza ve %56'lık dilim ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. Bunun sebebi; kadılık mesleğinin hiyerarşisi ile açıklanabilir. Mesleğe yeni giren kadılar, kademe kademe ilerleyerek üst rütbelere kazalara atanabilirlerdi. En yüksek rütbeli kazalara meslekte uzun süre görev yapmış kadılar atanırdı ki, bu kişiler hakkında kadıasker ruznamçelerinde “eşrâf-ı kuzât ve kudemâ-yı tarîk” ifadeleri kullanılmaktadır.

XVII. yüzyıldaki Anadolu kadılıklarının rütbelere dağılımını bir piramide benzetsek olursak; piramidin geniş tabanının mesleğe yeni giren kadıların oluşturduğu düşük rütbeli kazalardan müteşekkil olduğu görülmektedir. Sıralamadaki son beş rütbeyi, Tâsia, Âşire, Hâdî-aşer, İsnâ-aşer ve Sâlis-aşeri, bu şekilde anlayabiliriz. Piramidin orta kısmını ise orta rütbe diye tarif edebileceğimiz kısım oluşturmaktadır. Buradaki rütbeleri de sırasıyla Râbia, Hâmise, Sâdise, Sâbia ve Sâmine oluşturmaktadır. Piramidin tepe noktasını ise yüksek rütbeli ya da yüksek rütbelere yakın kazaların oluşturduğu görülmektedir. Bunlar da Sitte-i Âliye, Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye, Sâni, Karîb-i Sâni ve Sâlise rütbeleleridir.

Kadılık rütbelerinin daha anlaşılır olması için mecmuada yer alan Rumeli kadılık rütbelerinin de değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. O yüzden mecmuada yer alan Anadolu ve Rumeli kadılık rütbeleri aşağıdaki tabloda karşılaştırılmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 2**XVII. Yüzyıl Anadolu ve Rumeli Kadılık Rütbelerinin Karşılaştırılması**

	Anadolu Kadılık Rütbeleri			Rumeli Kadılık Rütbeleri		
	Rütbe	Kaza Sayısı	Yüzdesi	Rütbe	Kaza Sayısı	Yüzdesi
1	Sitte-i Âliye	13	%3	Sitte	6	%1
2	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye	8	%2	Ûlâ	11	%3
3	Sânî	9	%2	Karîb ilâ'l-Ûlâ	11	%3
4	Karîb-i Sânî	2	%0	Sâniye	18	%5
5	Sâlise	11	%3	Karîb ilâ's-Sâniye	10	%3
6	Râbia	10	%2	Sâlise	37	%10
7	Hâmise	14	%3	Râbia	25	%7
8	Sâdisé	15	%4	Karîb ilâ'r-Râbia	37	%10
9	Sâbia	35	%8	200-150 Arası Mansıblar	33	%9
10	Sâmine	20	%5	200-150 Arasına Karîb	54	%14
11	Tâsia	29	%7	150-130 Arası Mansıblar	40	%10
12	Âşire	22	%5	130-100 Arası Mansıblar	93	%25
13	Hâdî-aşer	79	%19	-	-	-
14	İsnâ-aşer	70	%16	-	-	-
15	Sâlis-aşer	90	%21	-	-	-
	Toplam Kaza Sayısı	427	%100	Toplam Kaza Sayısı	375	%100

Mecmuada verilen bilgilere göre; Anadolu kadiaskerliğine bağlı kadılıklar 15 rütbe altında toplam 427 iken; 12 rütbe altında toplanan Rumeli kadiaskerliğine bağlı kadılıkların sayısı 375'tir. Böylece, mecmuaya göre, Anadolu ve Rumeli kadiaskerlik dairelerine bağlı toplam kadılık sayısı 802'dir. Ancak bu sayı rütbeleri

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

zikredilen kadılıkların toplamıdır. Hem Anadolu ve hem de Rumeli kadılıklarının daha çok olduğunu gösteren belgeler de mevcuttur⁹.

Anadolu kadılıklarının XVII. yüzyıldaki rütbeleri bu şekilde olmakla beraber XVIII. yüzyılın belli bir döneminden sonra bazı değişikliklere gidilmiş ve kimi rütbeler kaldırılarak yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Aşağıdaki tabloda Anadolu kadılıklarının XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geçirdiği değişim gösterilmektedir.

Tablo 3

Anadolu Kadılık Rütbelerinin XVII. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Gösterdiği Değişim

	XVII. YÜZYIL	XVIII. ve XIX. YÜZYILLAR¹⁰
1	Sitte-i Âliye	Sitte
2	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye	Mûsıla
3	Sânî	Sâniye
4	Karîb-i Sânî	-
5	Sâlise	Sâlise
6	Râbia	Râbia
7	Hâmise	Hâmise
8	Sâdise	Sâdise
9	Sâbia	Sâbia
10	Sâmine	Sâmine
11	Tâsia	Tâsia
12	Âşire	-
13	Hâdî-aşer	-
14	İsnâ-aşer	-
15	Sâlis-aşer	-

⁹ XVII. yüzyıla ait bir kanunnamenin sonuna eklenen ve Anadolu kadıaskerliğine bağlı kazaların sayısını gösteren alfabetik bir listeye göre; bu dönemde Anadolu kadıaskerliğine bağlı 597 adet kaza mevcuttur. Bkz. Avni Ömer Efendi, Kanunname-i Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî, Ragıp Paşa Kütüphanesi No: 1578/278, ayrıca XVII. yüzyıl Rumeli kadıaskerliği ruznamçelerinden tespit edilen verilere göre; bu dönemde kadı tayini yapılan kaza sayısı 481'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ercan Alan, Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 54.

¹⁰ XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait Anadolu kadılık rütbeleri, Avusturya Milli Kütüphanesi H.O. 198'ten, İBB Atatürk Kitaplığı K. 13'ten ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Y-140'tan derlenmek suretiyle oluşturulmuştur.

XVII. yüzyılda 15 adet olan Anadolu kadılıkları rütbelerinin; XVIII. yüzyılda 10'a düştüğünü ve XIX. yüzyılda da böyle devam ettiğini görmekteyiz. XVII. yüzyıl rütbelerinden beş tanesi; Katib-i Sâni, Âşire, Hâdi-aşer, İsnâ-aşer ve Sâlis-aşer rütbeleri XVIII. yüzyıldan itibaren kaldırılmıştır.

Sonuç

Kadı mecmuları; görev başındaki kadınlar tarafından bizzat tutulmuş olup; hem kadılık müessesesi ve hiyerarşisi ve hem de Osmanlı taşra teşkilatı hakkında çok önemli ve ayrıntılı bilgiler ihtiva eden birinci elden kaynaklardır. Kadınlar; meslek yaşamları boyunca belli bir hiyerarşi düzeninde ilerleme kaydettikleri için, bu düzene ilişkin bazı notlar alma ihtiyacı hissetmişlerdir. Meslek kariyerine en alt kademedeki bir kazada görev almak suretiyle başlayan ve kademe kademe üst rütbelere yükselen bir Osmanlı kadısının mesleğinde nasıl bir ilerleme izleyeceğine dair aldığı bu notlar hem kendileri hem diğer kadınlar ve hem de tarih araştırmaları için çok kıymetli bir eser vücuda getirmektedir. Öyle ki bu mecmularda yer alan, başta kadılık rütbeleri olmak üzere birçok kıymetli bilginin, kadılık teşkilatı için en önemli kaynak konumunda olan XVII. yüzyıl kadıasker ruznamçelerinde olmaması nasıl kıymetli bir kaynak olduklarını göstermektedir. Böylece kadı mecmularının, başta kadıasker ruznamçeleri olmak üzere ilmiye teşkilatı ve kadılık müessesesini aydınlatan birinci elden kaynakları destekleyen ve hatta onların eksiklerini kapatan bir kaynak grubu olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kazaların birbirine konumu, bağlı oldukları sancaklar ve uzaklıkları gibi bilgileri de ihtiva etmeleri sebebiyle Osmanlı taşra örgütlenmesi hakkında da hayli önemli bilgiler sunmaktadır.

XVII. yüzyılda Anadolu kadılık rütbeleri hakkında bilgi veren ilk kadı mecmuası çalışmamıza konu olmuştur. Buna göre; Anadolu kadıaskerliğine bağlı 427 adet kaza 15 rütbe altında gösterilmiştir. Mesleğe yeni başlayan ve kademe kademe ilerleyen kadınların fazlalığından ötürü düşük rütbeli kadılıkların çok; meslekte uzun süre görev yaptıktan sonra yüksek makamlara çıkılabildiği için yüksek rütbeli kadılıkların az olduğu görülmektedir. XVII. yüzyılda 15 olan Anadolu kadılıkları rütbelerinin, XVIII. yüzyıldan itibaren 10'a düştüğünü ve XIX. yüzyılda da böyle devam ettiğini tespit etmekteyiz.

Tablo 4

Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 1984 Arşiv Numaralı ve “Memalik-i Osmaniye’de Rumeli Kazaları” Başlıklı Esere Göre Anadolu Kadılıkları Rütbeleri

KAZA	RÜTBESİ
Yeniil	Sitte-i Âliye
İznikmid	Sitte-i Âliye
Antalya	Sitte-i Âliye
Adana	Sitte-i Âliye
Kastamonu	Sitte-i Âliye
Kilis	Sitte-i Âliye
Alaşehir	Sitte-i Âliye
Tırhala	Sitte-i Âliye
Trabzon	Sitte-i Âliye
Kürei'n-nuhas	Sitte-i Âliye
Ezine-i Kazdağı	Sitte-i Âliye
Antakya	Sitte-i Âliye
Kestel	Sitte-i Âliye
Sivas	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Ruha	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Uşak	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Temürci	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Niğde	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Sivrihisar-ı Çeşme	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Hama	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Amasiyye	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Karahisar-ı Sâhib	Sânî
Karahisar-ı Şarkî	Sânî
Tuzla	Sânî
Elmalı	Sânî
Denizli	Sânî
Beyşehir	Sânî
Yabanabad	Sânî

KAZA	RÜTBESİ
Nif	Sânî
Malatya	Sânî
Şeyhli	Karîb-i Sâni
Musul	Karîb-i Sâni
Larende	Sâlise
Harim	Sâlise
Gördös	Sâlise
Tosya	Sâlise
Taraklıborlu	Sâlise
Eriha	Sâlise
Ayaş	Sâlise
Tavas	Sâlise
Simav	Sâlise
Göynük	Sâlise
Biga	Sâlise
Sandıklı	Râbia
Isparta	Râbia
Erzincan	Râbia
Zile	Râbia
Bergama	Râbia
Labseki	Râbia
Aksaray	Râbia
Seyyidşehri	Râbia
Basra	Râbia
Akhisar-ı Saruhan	Râbia
Cerit	Hâmise
Kangırı	Hâmise
Gönen-i Karesi	Hâmise
Çorum	Hâmise
Kula	Hâmise
Kala-i Sultaniye	Hâmise

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Akşehir	Hâmise
Viranşehir	Hâmise
Kazabad	Hâmise
Kedagra	Hâmise
Alaiye	Hâmise
İskilib	Hâmise
Karaburun	Hâmise
Gerede	Hâmise
Sermin	Sâdise
Sayda	Sâdise
Payas	Sâdise
Ürgüb	Sâdise
Van	Sâdise
Kars-ı Zülkadriye	Sâdise
Ereğli-i Karaman	Sâdise
Türkmen-i Haleb	Sâdise
Eskiil	Sâdise
Biratü'l-fırat	Sâdise
Bafra	Sâdise
Akçaşehir-i Aydın	Sâdise
Taşköprü	Sâdise
Gördek	Sâdise
Niksar	Sâdise
Geyve	Sâbia
Murtazabad	Sâbia
Ortapare	Sâbia
Divriği	Sâbia
Bigadiç	Sâbia
Nevahi-i Alaiye	Sâbia
Tarsus	Sâbia
Nevahi-i Bergama	Sâbia

KAZA	RÜTBESİ
Sabancı	Sâbia
Ilgun	Sâbia
Sivrihisar-1 Günyüzü	Sâbia
Maretü'l-mısırın	Sâbia
Uluborlu	Sâbia
Mihaliççık	Sâbia
Akhisar-1 Geyve	Sâbia
Şurba	Sâbia
Bayramiç	Sâbia
Kebut	Sâbia
Beyrut	Sâbia
Eskişehir	Sâbia
Karaağaç-1 Gölhisar	Sâbia
Bor	Sâbia
Humus	Sâbia
İdlib	Sâbia
Saravales	Sâbia
Bozligan	Sâbia
Şuhud	Sâbia
Karaağaç-1 Yalvaç	Sâbia
Burdur	Sâbia
Ezine-i Lazkiye	Sâbia
Eğirdir	Sâbia
Safet	Sâbia
Kerkük	Sâbia
Adala	Sâbia
Torul	Sâbia
Gölhisar-1 Hamid	Sâmine
Köyceğiz	Sâmine
Yörükân-1 Ankara	Sâmine
Sığla	Sâmine

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Suluca	Sâmine
Mandecce	Sâmine
Söğüt	Sâmine
Gölbazar-ı Bursa	Sâmine
Balat	Sâmine
Fenike	Sâmine
Sındırgı	Sâmine
Göhlisar	Sâmine
Eğın	Sâmine
Hısn-ı Mansur	Sâmine
Turhal	Sâmine
Çal	Sâmine
Çine	Sâmine
Osmancık	Sâmine
Babyurd-ı Erzurum	Sâmine
Peçin	Sâmine
Erim	Tâsia
Afşar	Tâsia
Çerkeş	Tâsia
Balyanbolu	Tâsia
Senir maa Duşenbe	Tâsia
Canik	Tâsia
Devrekani	Tâsia
Of	Tâsia
Giresun	Tâsia
Merzifon	Tâsia
Ulak	Tâsia
Yalavaç	Tâsia
Derkuş	Tâsia
Nevahi-i Ermenek	Tâsia
Bakras	Tâsia

KAZA	RÜTBESİ
Havza	Tâsia
Lazkiyetü'l-arab	Tâsia
Kırili	Tâsia
Aladağ	Tâsia
Ilıca-i Bergama	Tâsia
Sis	Tâsia
Darende	Tâsia
Sincanlı	Tâsia
Çubukabad	Tâsia
Başgelmeye	Tâsia
Ezine-i Ayasuluk	Tâsia
Kuşaklı	Tâsia
Rize	Tâsia
Kaş	Tâsia
Onikidivan	Âşire
Pirnaz	Âşire
Arabkir	Âşire
Yüzdepare	Âşire
Arpaz	Âşire
Behisni	Âşire
Hısnıkeyfa	Âşire
Meğri	Âşire
Bozulus	Âşire
Dikikkeşkeni	Âşire
Bozüyük	Âşire
Han-ı Cedid	Âşire
Kalecik	Âşire
Sürmene	Âşire
Banaz	Âşire
Hüseyinabad	Âşire
Bozoluk-ı Sorkun	Âşire

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Samako	Âşire
Rumkale	Âşire
İlbeyi	Âşire
Tazkırı	Âşire
Gedikcik	Âşire
Karacaşehir	Hâdî-aşer
Develikarahisar	Hâdî-aşer
Artukabad	Hâdî-aşer
Baklan	Hâdî-aşer
Güzelhisar-ı Menemen	Hâdî-aşer
Kargı	Hâdî-aşer
Üskübü	Hâdî-aşer
İvrindi	Hâdî-aşer
Develi	Hâdî-aşer
Karaisalı	Hâdî-aşer
Bolavadin	Hâdî-aşer
Ayasuluğ	Hâdî-aşer
Sivasili	Hâdî-aşer
Zünnunabad	Hâdî-aşer
Akdağ	Hâdî-aşer
Kemah	Hâdî-aşer
Şarkipare	Hâdî-aşer
Gümüş	Hâdî-aşer
Ula	Hâdî-aşer
Taşabad	Hâdî-aşer
Samsun	Hâdî-aşer
Karbuzlu	Hâdî-aşer
Kınık maa Aziz	Hâdî-aşer
Kuzubazarı	Hâdî-aşer
Araç	Hâdî-aşer
İnegöl-i Aydın	Hâdî-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Kürtün	Hâdî-aşer
Sart	Hâdî-aşer
Şeyh maa Amik	Hâdî-aşer
Gerger	Hâdî-aşer
Kayacık	Hâdî-aşer
Mergüze	Hâdî-aşer
Mamuriye	Hâdî-aşer
Palu	Hâdî-aşer
Azdavay	Hâdî-aşer
Gürsün	Hâdî-aşer
İshaklı	Hâdî-aşer
Çölabad	Hâdî-aşer
Sarıçam	Hâdî-aşer
Karaulus	Hâdî-aşer
Seyyidgazi	Hâdî-aşer
Yarhisar	Hâdî-aşer
Nizib	Hâdî-aşer
Yenişehir-i Aydın	Hâdî-aşer
Günyüzü	Hâdî-aşer
Bafi	Hâdî-aşer
Keskin	Hâdî-aşer
Gölbazar-ı Bolu	Hâdî-aşer
Kırışözü	Hâdî-aşer
Belviran	Hâdî-aşer
Honaz	Hâdî-aşer
Cebeliye	Hâdî-aşer
Bozüyük	Hâdî-aşer
Keçiborlu	Hâdî-aşer
Döğer	Hâdî-aşer
Eşen	Hâdî-aşer
İğdir	Hâdî-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Nevahi-i Barçınlı	Hâdî-aşer
Gönen-i Hamid	Hâdî-aşer
Göçieğir	Hâdî-aşer
Barla	Hâdî-aşer
Selenti	Hâdî-aşer
Sorkun	Hâdî-aşer
Mandalyat	Hâdî-aşer
Homa	Hâdî-aşer
Tatya	Hâdî-aşer
Mecidözü	Hâdî-aşer
Taraklı Yenicesi	Hâdî-aşer
Bazıgüldiken	Hâdî-aşer
Bozok	Hâdî-aşer
Yavabolu	Hâdî-aşer
Çepni Çunkar	Hâdî-aşer
Cenin	Hâdî-aşer
Atina	Hâdî-aşer
Şucaeddin	Hâdî-aşer
Akçaşehir-i Bolu	Hâdî-aşer
İnsuyu	Hâdî-aşer
Koçhisar-ı Gerede	Hâdî-aşer
Eşme maa Anay	Hâdî-aşer
Ünye	İsnâ-aşer
Kuruçay	İsnâ-aşer
Eyrek	İsnâ-aşer
Babyurd-ı Karaman	İsnâ-aşer
Nallıballı	İsnâ-aşer
Ladik	İsnâ-aşer
Eğrigöz	İsnâ-aşer
Şabanözü	İsnâ-aşer
Yüzdeciyân-ı Karaman	İsnâ-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Tezin	İsnâ-aşer
Bozkır	İsnâ-aşer
Karaova maa Bodrum	İsnâ-aşer
Mazun	İsnâ-aşer
Eyübili	İsnâ-aşer
Ağros	İsnâ-aşer
Anduğu	İsnâ-aşer
Tahtü't-tarik	İsnâ-aşer
Ergani	İsnâ-aşer
Terme	İsnâ-aşer
Akçay	İsnâ-aşer
Emlak	İsnâ-aşer
Geyikler	İsnâ-aşer
Amasya-i Aydın	İsnâ-aşer
Gülнар	İsnâ-aşer
Ortakçı	İsnâ-aşer
Yörükân-ı Araç	İsnâ-aşer
Barçınlı	İsnâ-aşer
Gököyük	İsnâ-aşer
Karış maa Diyole	İsnâ-aşer
Ayaş maa Perendi	İsnâ-aşer
Şasfur	İsnâ-aşer
Deviren	İsnâ-aşer
Üzümlü	İsnâ-aşer
Kızılhisar	İsnâ-aşer
Irla	İsnâ-aşer
Pavli Hamid	İsnâ-aşer
Sarıkavak	İsnâ-aşer
Siverek	İsnâ-aşer
Sakız	İsnâ-aşer
Pertek	İsnâ-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Çemişkezek	İsnâ-aşer
Süleymanlı-i Sagir	İsnâ-aşer
Hoşalay	İsnâ-aşer
Çanlı	İsnâ-aşer
Ginole	İsnâ-aşer
Ayandon	İsnâ-aşer
Akkaya	İsnâ-aşer
Amasra	İsnâ-aşer
Şahme	İsnâ-aşer
Şehabeddin	İsnâ-aşer
Siroz	İsnâ-aşer
Koyluhisar	İsnâ-aşer
Ayvacık	İsnâ-aşer
Milas	İsnâ-aşer
Temürcibolu	İsnâ-aşer
Küre-i Selenti	İsnâ-aşer
Çiğlene	İsnâ-aşer
Yörükân-ı Akyazı	İsnâ-aşer
Ab-ı Sâfi	İsnâ-aşer
Gümüşabad	İsnâ-aşer
Boyalı	İsnâ-aşer
Hisarönü	İsnâ-aşer
Kus	İsnâ-aşer
Sisorta	İsnâ-aşer
Boğazlıyan	İsnâ-aşer
Yakubili	İsnâ-aşer
Kökez	İsnâ-aşer
Zeytun	İsnâ-aşer
Eflani-i Bolu	İsnâ-aşer
Durgan	İsnâ-aşer
Akyörük	Sâlis-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Ebulhayr	Sâlis-aşer
İfrâz-ı Fenaris	Sâlis-aşer
Ardahan	Sâlis-aşer
İs'ird	Sâlis-aşer
Ardanuc	Sâlis-aşer
İskefser	Sâlis-aşer
Aykar-ı Tercan	Sâlis-aşer
Uzgor	Sâlis-aşer
Oltu	Sâlis-aşer
Ulubey	Sâlis-aşer
Arhava	Sâlis-aşer
Ökse	Sâlis-aşer
Erciş maa Meğri	Sâlis-aşer
Alaşam	Sâlis-aşer
Ulus	Sâlis-aşer
Bolaman	Sâlis-aşer
Bayramlı	Sâlis-aşer
Perloganda	Sâlis-aşer
Bitlis	Sâlis-aşer
Nik	Sâlis-aşer
Budaközü	Sâlis-aşer
Tercil	Sâlis-aşer
Çamaş	Sâlis-aşer
Dahl-i Aydın	Sâlis-aşer
Çerkeş Gönü	Sâlis-aşer
Çapakçur	Sâlis-aşer
Çörek	Sâlis-aşer
Hisaze maa Cevazir	Sâlis-aşer
Andifli-i Hamid	Sâlis-aşer
Hısnü'l-ekrad	Sâlis-aşer
Haymana	Sâlis-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Hınıs	Sâlis-aşer
Hacı Hamza	Sâlis-aşer
Suk	Sâlis-aşer
Dirgine	Sâlis-aşer
Danişmendli	Sâlis-aşer
Saz	Sâlis-aşer
Dönekabad	Sâlis-aşer
Zerzene	Sâlis-aşer
Sahil	Sâlis-aşer
Serge maa Sinanlı	Sâlis-aşer
Sincar	Sâlis-aşer
Şavşad	Sâlis-aşer
Şemzene	Sâlis-aşer
Salmanlı	Sâlis-aşer
Satılmış	Sâlis-aşer
Sarıçam	Sâlis-aşer
Dodurga	Sâlis-aşer
Tavusger	Sâlis-aşer
Taşili	Sâlis-aşer
Doğanhisar	Sâlis-aşer
Atak maa Hani	Sâlis-aşer
Adilcevaz	Sâlis-aşer
Ferd maa Şamlı	Sâlis-aşer
Selek maa Kozak	Sâlis-aşer
Karacaviran	Sâlis-aşer
Karıbazarı	Sâlis-aşer
Karahisar-ı Eşme	Sâlis-aşer
Karakaya	Sâlis-aşer
Karahisar-ı Temürlü	Sâlis-aşer
Kuruçay	Sâlis-aşer
Kotarsaray	Sâlis-aşer

ERCAN ALAN

KAZA	RÜTBESİ
Kanı	Sâlis-aşer
Kurşunlu	Sâlis-aşer
Kızılbel	Sâlis-aşer
Köcenos	Sâlis-aşer
Gönye	Sâlis-aşer
Gülmefad	Sâlis-aşer
Kebat	Sâlis-aşer
Gölabad	Sâlis-aşer
Kelkiras	Sâlis-aşer
Güğercinlik	Sâlis-aşer
Kelkit	Sâlis-aşer
Küreyüzü	Sâlis-aşer
Kifi	Sâlis-aşer
Göni-i Taşköprü	Sâlis-aşer
Likavanik	Sâlis-aşer
Mensucat-ı Germiyan	Sâlis-aşer
Mazgird-i Hemşin	Sâlis-aşer
Yergöğü	Sâlis-aşer
Yenice	Sâlis-aşer
Yavice	Sâlis-aşer
Macoka	Sâlis-aşer
Yavabolu	Sâlis-aşer
Vilçe	Sâlis-aşer
Tarahya	Sâlis-aşer
Babalı	Sâlis-aşer
Fahrevan	Sâlis-aşer
Eflani	Sâlis-aşer

Tablo 5

Ankara Milli Kütüphane 06 Hk 1984 Arşiv Numaralı ve “Memalik-i Osmaniye’de Rumeli Kazaları” Başlıklı Esere Göre Alfabetik Olarak Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri

KAZA	RÜTBESİ
Ab-1 Sâfi	İsnâ-aşer
Adala	Sâbia
Adana	Sitte-i Âliye
Adilcevaz	Sâlis-aşer
Afşar	Tâsia
Ağros	İsnâ-aşer
Akçaşehir-i Aydın	Sâdise
Akçaşehir-i Bolu	Hâdî-aşer
Akçay	İsnâ-aşer
Akdağ	Hâdî-aşer
Akhisar-ı Geyve	Sâbia
Akhisar-ı Saruhan	Râbia
Akkaya	İsnâ-aşer
Aksaray	Râbia
Akşehir	Hâmise
Akyörük	Sâlis-aşer
Alaçam	Sâlis-aşer
Aladağ	Tâsia
Alaiye	Hâmise
Alaşehir	Sitte-i Âliye
Amasiyye	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Amasra	İsnâ-aşer
Amasya-i Aydın	İsnâ-aşer
Andifli-i Hamid	Sâlis-aşer
Anduğu	İsnâ-aşer
Antakya	Sitte-i Âliye
Antalya	Sitte-i Âliye
Arabkir	Âşire

KAZA	RÜTBESİ
Araç	Hâdî-aşer
Ardahan	Sâlis-aşer
Ardanuc	Sâlis-aşer
Arhava	Sâlis-aşer
Arpaz	Âşire
Artukabad	Hâdî-aşer
Atak maa Hani	Sâlis-aşer
Atina	Hâdî-aşer
Ayandon	İsnâ-aşer
Ayasuluğ	Hâdî-aşer
Ayaş	Sâlise
Ayaş maa Perendi	İsnâ-aşer
Aykar-ı Tercan	Sâlis-aşer
Ayvacic	İsnâ-aşer
Azdavay	Hâdî-aşer
Babalı	Sâlis-aşer
Babyurd-ı Erzurum	Sâmine
Babyurd-ı Karaman	İsnâ-aşer
Bafi	Hâdî-aşer
Bafra	Sâdise
Baklan	Hâdî-aşer
Bakras	Tâsia
Balat	Sâmine
Balyanbolu	Tâsia
Banaz	Âşire
Barçınlı	İsnâ-aşer
Barla	Hâdî-aşer
Basra	Râbia
Başgelmeye	Tâsia
Bayramıç	Sâbia
Bayramlı	Sâlis-aşer
Bazıgüldiken	Hâdî-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Behisni	Âşire
Belviran	Hâdî-aşer
Bergama	Râbia
Beyrut	Sâbia
Beyşehir	Sânî
Biga	Sâlise
Bigadiç	Sâbia
Biratü'l-fırat	Sâdisé
Bitlis	Sâlis-aşer
Boğazlıyan	İsnâ-aşer
Bolaman	Sâlis-aşer
Bolavadin	Hâdî-aşer
Bor	Sâbia
Boyalı	İsnâ-aşer
Bozkır	İsnâ-aşer
Bozligan	Sâbia
Bozok	Hâdî-aşer
Bozoluk-ı Sorkun	Âşire
Bozulus	Âşire
Bozüyük	Âşire
Bozüyük	Hâdî-aşer
Budaközü	Sâlis-aşer
Burdur	Sâbia
Canik	Tâsia
Cebeliye	Hâdî-aşer
Cenin	Hâdî-aşer
Cerit	Hâmise
Çal	Sâmine
Çamaş	Sâlis-aşer
Çanlı	İsnâ-aşer
Çapakçur	Sâlis-aşer
Çemişkezek	İsnâ-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Çepni Çunkar	Hâdî-aşer
Çerkeş	Tâsia
Çerkeş Gönü	Sâlis-aşer
Çiğlene	İsnâ-aşer
Çine	Sâmine
Çorum	Hâmise
Çölabad	Hâdî-aşer
Çörek	Sâlis-aşer
Çubukabad	Tâsia
Dahl-i Aydın	Sâlis-aşer
Danişmendli	Sâlis-aşer
Darende	Tâsia
Denizli	Sânî
Derkuş	Tâsia
Develi	Hâdî-aşer
Develikarahisar	Hâdî-aşer
Deviren	İsnâ-aşer
Devrekani	Tâsia
Dikikkeşkeni	Âşire
Dirgine	Sâlis-aşer
Divriği	Sâbia
Dodurga	Sâlis-aşer
Doğanhisar	Sâlis-aşer
Döğer	Hâdî-aşer
Dönekabad	Sâlis-aşer
Durgan	İsnâ-aşer
Ebulhayr	Sâlis-aşer
Eflani	Sâlis-aşer
Eflani-i Bolu	İsnâ-aşer
Eğın	Sâmine
Eğirdir	Sâbia
Eğrigöz	İsnâ-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Elmalı	Sânî
Emlak	İsnâ-aşer
Erciş maa Meğri	Sâlis-aşer
Ereğli-i Karaman	Sâdise
Ergani	İsnâ-aşer
Eriha	Sâlise
Erim	Tâsia
Erzincan	Râbia
Eskiil	Sâdise
Eskişehir	Sâbia
Eşen	Hâdî-aşer
Eşme maa Anay	Hâdî-aşer
Eyrek	İsnâ-aşer
Eyübili	İsnâ-aşer
Ezine-i Ayasuluk	Tâsia
Ezine-i Kazdağı	Sitte-i Âliye
Ezine-i Lazkiye	Sâbia
Fahrevan	Sâlis-aşer
Fenike	Sâmine
Ferd maa Şamlı	Sâlis-aşer
Gedickik	Âşire
Gerede	Hâmise
Gerger	Hâdî-aşer
Geyikler	İsnâ-aşer
Geyve	Sâbia
Ginole	İsnâ-aşer
Giresun	Tâsia
Göçieğir	Hâdî-aşer
Gököyük	İsnâ-aşer
Gölabad	Sâlis-aşer
Gölbazar-ı Bolu	Hâdî-aşer
Gölbazar-ı Bursa	Sâmine

KAZA	RÜTBESİ
Göhlisar	Sâmine
Göhlisar-ı Hamid	Sâmine
Gönen-i Hamid	Hâdî-aşer
Gönen-i Karesi	Hâmise
Göni-i Taşköprü	Sâlis-aşer
Gönye	Sâlis-aşer
Gördek	Sâdise
Gördös	Sâlise
Göynük	Sâlise
Güğercinlik	Sâlis-aşer
Gülmefad	Sâlis-aşer
Gülnar	İsnâ-aşer
Gümüş	Hâdî-aşer
Gümüşabad	İsnâ-aşer
Günyüzü	Hâdî-aşer
Gürsün	Hâdî-aşer
Güzelhisar-ı Menemen	Hâdî-aşer
Hacı Hamza	Sâlis-aşer
Hama	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Han-ı Cedid	Âşire
Harim	Sâlise
Havza	Tâsia
Haymana	Sâlis-aşer
Hıms	Sâlis-aşer
Hısn-ı Mansur	Sâmine
Hısnıkeyfa	Âşire
Hısnü'l-ekrad	Sâlis-aşer
Hisarönü	İsnâ-aşer
Hisaze maa Cevazir	Sâlis-aşer
Homa	Hâdî-aşer
Honaz	Hâdî-aşer
Hoşalay	İsnâ-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Humus	Sâbia
Hüseyinabad	Âşire
Ilgun	Sâbia
Ilıca-i Bergama	Tâsia
Irla	İsnâ-aşer
Isparta	Râbia
İdlib	Sâbia
İfrâz-ı Fenaris	Sâlis-aşer
İğdir	Hâdî-aşer
İlbeyi	Âşire
İnegöl-i Aydın	Hâdî-aşer
İnsuyu	Hâdî-aşer
İs'ird	Sâlis-aşer
İshaklı	Hâdî-aşer
İskefser	Sâlis-aşer
İskilib	Hâmise
İvrindi	Hâdî-aşer
İznikmid	Sitte-i Âliye
Kala-i Sultaniye	Hâmise
Kalecik	Âşire
Kangırı	Hâmise
Kanı	Sâlis-aşer
Karaağaç-ı Gölhisar	Sâbia
Karaağaç-ı Yalvaç	Sâbia
Karaburun	Hâmise
Karacaşehir	Hâdî-aşer
Karacaviran	Sâlis-aşer
Karahisar-ı Eşme	Sâlis-aşer
Karahisar-ı Sâhib	Sânî
Karahisar-ı Şarkî	Sânî
Karahisar-ı Temürlü	Sâlis-aşer
Karaisalı	Hâdî-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Karakaya	Sâlis-aşer
Karaova maa Bodrum	İsnâ-aşer
Karaulus	Hâdî-aşer
Karbuzlu	Hâdî-aşer
Kargı	Hâdî-aşer
Karibazarı	Sâlis-aşer
Karış maa Diyole	İsnâ-aşer
Kars-ı Zülkadriye	Sâdise
Kastamonu	Sitte-i Âliye
Kaş	Tâsia
Kayacık	Hâdî-aşer
Kazabad	Hâmise
Kebat	Sâlis-aşer
Kebut	Sâbia
Keçiborlu	Hâdî-aşer
Kedagra	Hâmise
Kelkiras	Sâlis-aşer
Kelkit	Sâlis-aşer
Kemah	Hâdî-aşer
Kerkük	Sâbia
Keskin	Hâdî-aşer
Kestel	Sitte-i Âliye
Kımık maa Aziz	Hâdî-aşer
Kırışözü	Hâdî-aşer
Kırili	Tâsia
Kızılbel	Sâlis-aşer
Kızılhisar	İsnâ-aşer
Kifi	Sâlis-aşer
Kilis	Sitte-i Âliye
Koçhisar-ı Gerede	Hâdî-aşer
Kotarsaray	Sâlis-aşer
Koyluhisar	İsnâ-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Köcenos	Sâlis-aşer
Kökez	İsnâ-aşer
Köyceğiz	Sâmine
Kula	Hâmise
Kurşunlu	Sâlis-aşer
Kuruçay	İsnâ-aşer
Kuruçay	Sâlis-aşer
Kus	İsnâ-aşer
Kuşaklı	Tâsia
Kuzubazarı	Hâdî-aşer
Küre-i Selenti	İsnâ-aşer
Kürei'n-nuhas	Sitte-i Âliye
Küreyüzü	Sâlis-aşer
Kürtün	Hâdî-aşer
Labseki	Râbia
Ladik	İsnâ-aşer
Larende	Sâlise
Lazkiyetü'l-arab	Tâsia
Likavanik	Sâlis-aşer
Macoka	Sâlis-aşer
Malatya	Sânî
Mamuriye	Hâdî-aşer
Mandalyat	Hâdî-aşer
Mandace	Sâmine
Maretü'l-mısırin	Sâbia
Mazgird-i Hemşin	Sâlis-aşer
Mazun	İsnâ-aşer
Mecidözü	Hâdî-aşer
Meğri	Âşire
Mensucat-ı Germiyan	Sâlis-aşer
Mergüze	Hâdî-aşer
Merzifon	Tâsia

KAZA	RÜTBESİ
Mihaliççık	Sâbia
Milas	İsnâ-aşer
Murtazabad	Sâbia
Musul	Karîb-i Sâni
Nallıballı	İsnâ-aşer
Nevahi-i Alaiye	Sâbia
Nevahi-i Barçınlı	Hâdî-aşer
Nevahi-i Bergama	Sâbia
Nevahi-i Ermenek	Tâsia
Nif	Sâni
Niğde	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Nik	Sâlis-aşer
Niksar	Sâdise
Nizib	Hâdî-aşer
Of	Tâsia
Oltu	Sâlis-aşer
Onikidivan	Âşire
Ortakçı	İsnâ-aşer
Ortapare	Sâbia
Osmancık	Sâmine
Ökse	Sâlis-aşer
Palu	Hâdî-aşer
Pavli Hamid	İsnâ-aşer
Payas	Sâdise
Peçin	Sâmine
Perloganda	Sâlis-aşer
Pertek	İsnâ-aşer
Pirnaz	Âşire
Rize	Tâsia
Ruha	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Rumkale	Âşire
Sabancı	Sâbia

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Safet	Sâbia
Sahil	Sâlis-aşer
Sakız	İsnâ-aşer
Salmanlı	Sâlis-aşer
Samako	Âşire
Samsun	Hâdî-aşer
Sandıklı	Râbia
Saravales	Sâbia
Sarıçam	Hâdî-aşer
Sarıçam	Sâlis-aşer
Sarıkavak	İsnâ-aşer
Sart	Hâdî-aşer
Satılmış	Sâlis-aşer
Sayda	Sâdise
Saz	Sâlis-aşer
Selek maa Kozak	Sâlis-aşer
Selenti	Hâdî-aşer
Senir maa Duşenbe	Tâsia
Serge maa Sinanlı	Sâlis-aşer
Sermin	Sâdise
Seyyidgazi	Hâdî-aşer
Seyyidşehri	Râbia
Sığla	Sâmine
Sındırgı	Sâmine
Simav	Sâlise
Sincanlı	Tâsia
Sincar	Sâlis-aşer
Siroz	İsnâ-aşer
Sis	Tâsia
Sisorta	İsnâ-aşer
Sivas	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Sivasili	Hâdî-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Siverek	İsnâ-aşer
Sivrihisar-1 Çeşme	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Sivrihisar-1 Günyüzü	Sâbia
Sorkun	Hâdî-aşer
Söğüt	Sâmine
Suk	Sâlis-aşer
Suluca	Sâmine
Süleymanlı-i Sagir	İsnâ-aşer
Sürmene	Âşire
Şabanözü	İsnâ-aşer
Şahme	İsnâ-aşer
Şarkipare	Hâdî-aşer
Şasfur	İsnâ-aşer
Şavşad	Sâlis-aşer
Şehabeddin	İsnâ-aşer
Şemzene	Sâlis-aşer
Şeyh maa Amik	Hâdî-aşer
Şeyhli	Karîb-i Sâni
Şucaeddin	Hâdî-aşer
Şuhud	Sâbia
Şurba	Sâbia
Tahtü't-tarik	İsnâ-aşer
Tarahya	Sâlis-aşer
Taraklı Yenicesi	Hâdî-aşer
Taraklıborlu	Sâlise
Tarsus	Sâbia
Taşabad	Hâdî-aşer
Taşili	Sâlis-aşer
Taşköprü	Sâdise
Tatya	Hâdî-aşer
Tavas	Sâlise
Tavusger	Sâlis-aşer

XVII. YÜZYIL ANADOLU KADILIKLARI ve RÜTBELERİ

KAZA	RÜTBESİ
Tazkırı	Âşire
Temürci	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Temürcibolu	İsnâ-aşer
Tercil	Sâlis-aşer
Terme	İsnâ-aşer
Tezin	İsnâ-aşer
Tırhala	Sitte-i Âliye
Torul	Sâbia
Tosya	Sâlise
Trabzon	Sitte-i Âliye
Turhal	Sâmine
Tuzla	Sânî
Türkmen-i Haleb	Sâdise
Ula	Hâdî-aşer
Ulak	Tâsia
Ulubey	Sâlis-aşer
Uluborlu	Sâbia
Ulus	Sâlis-aşer
Uşak	Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye
Uzgor	Sâlis-aşer
Ünye	İsnâ-aşer
Ürgüb	Sâdise
Üskübü	Hâdî-aşer
Üzümlü	İsnâ-aşer
Van	Sâdise
Vilçe	Sâlis-aşer
Viranşehir	Hâmise
Yabanabad	Sânî
Yakubili	İsnâ-aşer
Yalavaç	Tâsia
Yarhisar	Hâdî-aşer
Yavabolu	Hâdî-aşer

KAZA	RÜTBESİ
Yavabolu	Sâlis-aşer
Yavice	Sâlis-aşer
Yenice	Sâlis-aşer
Yeniil	Sitte-i Âliye
Yenişehir-i Aydın	Hâdî-aşer
Yergöğü	Sâlis-aşer
Yörükân-ı Akyazı	İsnâ-aşer
Yörükân-ı Ankara	Sâmine
Yörükân-ı Araç	İsnâ-aşer
Yüzdeciyân-ı Karaman	İsnâ-aşer
Yüzdepare	Âşire
Zerzene	Sâlis-aşer
Zeytun	İsnâ-aşer
Zile	Râbia
Zünnunabad	Hâdî-aşer

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları, Yayınlanmış Belgeler ve Kaynak Eserler

Ankara Milli Kütüphane

Memâlik-i Osmâniye'de Rumeli Kazâları, No: 06 Hk 1984.

Avusturya Milli Kütüphanesi

Menâsıb-ı Rumeli ve Anadolu, H.O. 198.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Defter-i Teşrifât, A.d. No: 345

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

K. 13.

Nuruosmaniye Kütüphanesi

Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçesi, Yeni Kayıt: 4569/2, Eski Kayıt: 5193/2.

Ragıp Paşa Kütüphanesi

Avnî Ömer Efendi, *Kanunname-i Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hakanî*, No: 1578/278

Türk Tarihi Kurumu Kütüphanesi

Y-140

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, VII, İstanbul, 1994.

Beyazıt, Yasemin, “Rumeli kadılıklarına ve Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli Bir Yazma (62 Belge ile Birlikte)”, *Belgeler*, C.XXVIII, S.32, Ankara, 2007

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, C.II, *Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, Haz. M. Hüdayi Şentürk, Ankara, TTK, 2003.

Halaçoğlu, Ahmet, “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III, Ankara, 1999.

Özergin, M. Kemal, “Rumeli Kadılıkları'nda 1078 Düzenlemesi.” *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1988.

Tevkii Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanûnnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmûası*, C. I, S. 3, İstanbul, 1331.

B. Araştırma - İnceleme Eserleri

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2003.

Alan, Ercan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

_____, “Yeni Bir Belgeye Göre XVII. Yüzyılın Sonunda Rumeli’de Kadılık Rütbeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 44, Haziran 2016, s.337-366.

Baykara, Tuncer, “ Kaza”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002.

Beyazıt, Yasemin, “Rabia’dan İnebahtı’ya Rumeli Kadılık Rütbeleri”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı*, I, S. 66, 2015.

İpşirli, Mehmet, “Osmanlı İlimiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, X-XI, İstanbul, 1983.

Ortaylı, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara, 1994.

_____, “Kadı,” *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001.

Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye (1530-1556)(Şam ve Haleb Dahil), Haz. Ahmet Özkılınç ve Diğerleri, Ankara, 2013.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara, 2017.

Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nde İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Extended Abstract

The *qâdis* (magistrates) served in administrative and judicial units called *qazâs* (towns), which were entirely under their authority and responsibility. The organization for these units was established in the countryside according to their size and population. Especially the size of taxable population, called *hâne*, was the main factor in the formation and classification of *qazâs*. Because the *qâdis* (except a few exceptions), usually did not have a special income in the form of a salary, they had to pay fees for which they worked. Cadets were classified according to a fixed daily quota set for each task at each stage. These daily wages of the *qâdis* were expressed in the form of *rûznâmes* (registers), which the *qâdiaskers* (chief justice officers) keep in their offices. According to the size of the wage, the amount of wages per *qâdi* also changed in the course of the 17th century.

In the Ottoman Empire, the judgeship and learned groups in general were divided into two classes. The first included high-level scholars, who worked in

high-level positions called *mevleviyet*, and the second included scholars, who were under the authority of the *qâdiaskers*. According to the possibilities provided by them, such an arrangement was made, and large and important urban centers were structured in the status of *mevleviyet*, which in turn were assigned to the higher-ranking municipalities, such as Sahn-i Seman and Süleymaniye. For this reason, we can see that the number of the *mevleviyet* remained quite limited.

The main nucleus of the Ottoman judgeship establishment and the *qazâ* organization were those that were under the authority of the *qâdiaskers*. These were generally divided into two geographical groups: (i) the lands of Europe, the north of the Black Sea, and the Aegean and Mediterranean islands were under the authority of the Rumelia *qâdiaskers*, while (ii) Anatolia, the Arabian Peninsula and Egypt were in the authority of the Anatolian *qâdiasker*. The separation of the judgeship by titles was mainly related to the grading of the judgeships under the authority of the *qâdiaskers*. The situation of the *qazâs* and the *qâdis* can be traced from the registers called *rûznâmes* or *rûznâmçe*, which the *qâdiaskers* kept in their offices. Although the *ruznamçe* registers included important information, we need alternative sources regarding the titles of these judgeships, for until the 18th century the *ruznamçe* registers did not contain any information about the titles. One of these alternative sources is undoubtedly the works of the *qâdis* that consist of their personal notes, the so-called *mecmua*. For this reason, it is relevant to provide more information about these sources.

Qâdi mecmuas (magazine manuscripts) are works composed of personal notes taken by the *qâdis* on duty, and they give information on different topics. Despite the fact that there are notes on various topics in the magazines, there are mainly matters that concern the judgeship profession. In particular, the situation of the *qazâs*, the titles, the *sanjaks* to which they are connected, the *qazâs* in the vicinity, and the number of mansions from Istanbul, are very detailed pieces of information related directly to the *qazâ*. The reason why the *qâdis* wanted to know more about the *qazâs* they would work in during their professional lives – and the necessity of knowing the titles of *qazâs* and the gradual progress of the judgeship career – can explain the existence of these types of magazines.

The manuscript, which is the subject of our investigation, is registered under the number 06 Hk 1984 under the heading “Rumelian Qazâs in Memâlik-i Osmâniye” in the National Library of Turkey, Ankara. There are several notes on the first pages of the manuscript. In addition, the various pages of the manuscript contain various poems, various numbers, and some names without an explanation. However, the main part of the manuscript is the alphabetical representation of the Rumelian *qazâs*, according to the Ottoman alphabet. Here, we can find information about the *qazâs*, for example, what other *qazâs* were around it, and how many days they were

in Istanbul. After the presentation of the Rumelia titles, the Anatolian titles were recorded under the heading “Menâsib-ı Sitte-i Âliye-i Anadolu”. In total, 427 Anatolian *qazâs* were recorded under 15 titles.

There are some clues regarding the date of the work and who it belongs to. Towards the last part of the manuscript, the person who received this manuscript mentioned himself without giving his actual name. From these facts and figures, it could be argued that the manuscript belongs to the second half of the 17th century.

Despite the fact that the list of Rumelian titles has been determined during the studies carried out so far, a complete list of the titles of the Anatolian judgeships cannot be determined. This shows how precious these documents are and therefore the *qâdi* magazines.

Here, we can see that the Anatolian *qâdis* were divided into 15 different titles. These are (from top down): Sitte-i Âliye, Mûsıla ilâ-Sitte-i Âliye, Sâni, Karîb-i Sâni, Sâlise, Râbia, Hâmise, Sâdise, Sâbia, Sâmine, Tâsia, Âşire, Hâdi-aşer, Isnâ-aşer, and Sâlis-aşer.

In the Ottoman Empire, the *qâdis* lived on the taxes they had received for the jobs they were doing. For this reason the *qazâs* were classified according to the tax consequences they accrued. The titles of the judgeships were essentially related to this situation. If the *qazâs* had high tax income their titles were also high, and vice versa. If the income of a *qazâ* increased, the title of the *qazâ* increased, too. The *qazâs* with the same economic means were thus classified under the same titles.

For the titles of the 17th century, after a certain period of the 18th century, some changes were made, and some of the titles were removed, and a new arrangement was fashioned. In total, there were 15 titles for Anatolian judgeships in the 17th century were. However, this number had decreased to 10 in the 18th century, and we can observe that this trend continued also in the 19th century. Five of the titles of the 17th century – Karîb-i Sâni, Âşire, Hâdi-aşer, Isnâ-aşer, and Sâli-aşer – were removed during the 18th century.

MORA’NIN YENİDEN FETHİNE DAİR OSMANLILARIN HAZIRLADIKLARI FETHİNÂME (1715)

Hüseyin SARIKAYA*, Veysel GÖGER**

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

**Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öz

Türk-İslâm edebiyatı ve tarihinin mühim kaynakları arasında yer alan fetihâmeler, fethedilen beldeleri, düşmana karşı kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlar ile bu fetihleri anlatan tarihî ve edebî eserlerin genel adıdır. Edebî yönlerinin yanı sıra fetihnâmeler, tarihî kaynak olarak da kullanılmaktadır.

Raşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış olan ve bu çalışmada neşredilen fetihnâme, 1715’te Mora’nın yeniden fethi üzerine hazırlanmış ve dönemin İran hükümdarı Şah Hüseyin’e gönderilmiştir. Fetihnâmenin yayınladığımız sûreti Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde 6 numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri içinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Venedikliler, Raşid Mehmed Efendi, Fetihnâme, Mora’nın İstirdâdı.

Abstract

The Fathnama on the Reconquest of Morea Prepared by Ottomans (1715)

A *fathnama*—an important source for Turkic-Islamic literature and history—is the generic name of letters and imperial firmans giving information about the victories against enemies and newly conquered lands. Apart from its literary aspects, a *fathnama* can also be used as a historical source.

The fathnama by Râshid Mehmed Effendi, examined in this article, was prepared in order to give information about the conquest of Morea in 1715 and dispatched to the ruler of Iran, Shah Hussain. A copy of the work published here is accessible from the Namah-ı Humayun Record, no. 6, in the Ottoman Archive of the Prime Ministry.

Keywords: Ottomans, Venetians, Râshid Mehmed Efendi, Fathnama/Fetihname, the Reconquest of Morea.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hüseyin SARIKAYA, huseyin_sarikaya@hotmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 20.12.2017 **Kabul Tarihi/Accepted:** 08.05.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018. 369193

Cite this article as: Hüseyin Sarıkaya, Veysel Göger, “Mora’nın Yeniden Fethine Dair Osmanlıların Hazırladıkları Fetihâme (1715)”, *Turkish J Hist* (2018), 101-124.

Giriş

Günümüzde Yunanistan'ın güneyinde ana karaya dar bir berzahla bağlanan Mora yarımadası, Trakya ve Balkanlarda hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlıların stratejik gerekçelerle hedef haline getirdikleri yerler arasında önde gelen bir özellik gösterir. Osmanlılar, 1387'den 1460 yılına kadar serdarlar komutasında on, II. Murad komutasında bir ve Fatih Sultan Mehmed komutasında iki olmak üzere Mora'ya toplamda 13 sefer düzenlediler ve bu sayede yarımada'nın büyük bölümünü ele geçirdiler¹. Daha sonra Venedik'in elinde bulunan önemli kıyı şehirleri İnebahtı, Modon, Navarin ve Koron'u 1499-1502 Osmanlı Venedik savaşları sırasında, diğer bazı yerleri ise 1540 yılına kadar fethederek yarımada'da bütünüyle kontrolü sağladılar².

Uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Mora, 1683-1699 savaşları sonrasında Karlofça Antlaşması ile Osmanlı elinden çıkarak Venediklilerin kontrolüne geçti. Viyana Bozgun Yılları'ndan sonra toparlanan Osmanlıların ilk hedeflerinden biri Mora oldu. 1715 yılının baharında Mora'yı tekrar almak için Serdarıekrem Damad (Şehid) Ali Paşa komutasında bir sefer düzenlendi. Sefer sırasında 6 Haziran'da İstendil Adası donanma tarafından ele geçirildi. Onu Gördüs, Anabolu, Mora Kasteli, Navarin, Koron ve Modon'un fethi izledi. Ağustos ayının sonlarına doğru Benefşe Kalesi dışında neredeyse yarımada'daki tüm kaleler alındı ve Benefşe de 7 Eylül'de teslim oldu. Mora seferinde uzun süredir fethedilemeyen bazı ada ve kaleler de ele geçirildi. Egin (İğne) ve Çuka adaları yanında Girit'teki Suda ve İspertlonga kaleleri de zaptedildi³. Böylece Mora'daki Osmanlı hâkimiyeti yeniden tesis edildiği gibi Karlofça Antlaşması ile oluşan olumsuz hava bir nebze de olsa dağıtılmış oldu.

Osmanlıların 1715 yılında Mora'yı yeniden fethini anlatan birçok yerli kaynak bulunmakta olup⁴, bunlardan biri de devletin kendi eyaletlerine ve diğer ülkelere fetih haberini bildirmek için gönderdiği *fetihnâme*dir. Bu çalışmada zikredilen fetihnâme ele alınarak kısaca değerlendirilecek ve daha sonra fetihnâme metninin transkripsiyonu verilecektir.

¹ Levent Kayapınar, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 222-223.

² Machiel Kiel-John Alexander, "Mora", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, c. 30, s. 282.

³ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, c. IV/I, s. 101-108; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007, s. 25-28.

⁴ Bu kaynaklardan bazılarının değerlendirmesi için bk. Veyssel Göger-Hüseyin Sarıkaya, "Mora'nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in *Vâkı'ât-ı Gazavât'ı*", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 20 (2009), s. 2-9.

Fetihnâmeler

“Fetih” ile “nâme”den oluşmuş bir birleşik kelime olan fetihnâme; İslam ve Türk devletlerinde fethedilen beldeleri, düşmana karşı kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlar ile bu fetihleri anlatan tarihî ve edebî eserlerin genel adıdır. Fetihnâmeler, biri hükümdarlar veya ileri gelen devlet adamları tarafından ilgililere gönderilen ferman ya da mektuplar, diğeri de bir yerin fetih hadisesini anlatan müstakil veya kronik içinde bölüm şeklinde yer almış eserler olarak ikiye ayrılır⁵. Bunlardan ikinci gruba girenler gazânâme, gazavâtname veya zafername olarak da adlandırılmıştır. Bu eserlerin değişik isimlerle anılması, müelliflerin tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar içerisinde sadece belirli bir savaş ya da seferi tasvir edenler olduğu gibi, bir padişahın, vezirin veya komutanın gazâlarını anlatanlar da bulunmaktadır⁶. İlk gruba giren fetihnâmeler ise bir devletin elde ettiği zaferi çevre ülkelere ve kendi şehirlerine bildirmek amacıyla yazdığı resmi belgelerdir. Türk-İslam devlet geleneği çerçevesinde Osmanlılar da gerçekleştirdikleri fetihler ile elde ettikleri zaferleri yabancı devlet hükümdarlarına “nâme-i hümayûn” grubu belgeleri arasında yer bulan fetihnâmelerle bildirmekteydi.

Resmi belge hüviyetindeki bu fetihnâmeler ilk olarak bir başarının veya bir yerin ele geçirilmesinin ilanı olarak değerlendirilmelidir. Ülke içindeki eyaletlere gönderilenlerin ise, elde edilen zaferin mutluluğunu her bireyde hissettirmek gibi psikolojik bir amaca hizmet ettiği de ifade edilmelidir. Ülke içerisine gönderilen bazı fetihnâmelerde, muhatapların kendi sorumluluk alanındaki bölgelere fetihnâmeyi ulaştırması özellikle istenmektedir. Örneğin Revan Kalesi'nin 1635'te alınışı üzerine Kıbrıs beylerbeyi ve eyaletteki kadılara hitaben yazılmış fetihnâmede, belgenin kaydedilerek bir sûretinin bağlı bulunan yerlere gönderilip fethin ilan edilmesi ve böylece ahalinin sevinçli hale gelmesinin sağlanması istenmektedir⁷. Ayrıca ülke içine gönderilen fetihnâmelerde genellikle şehir donaması yapılmasının emredilmesi⁸, fetih haberinin halkta oluşturacağı sevincin kutlamalarla artırılmasına yönelik bir eylem olarak ele alınabilir.

⁵ Hasan Aksoy, “Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1997), s. 7; aynı yazar, “Fetihnâme”, *DİA*, c. 12, s. 470.

⁶ Mustafa Erkan, “Gazavatname”, *DİA*, c. 13, s. 439.

⁷ Mehmet Akif Erdoğan, “1635 Tarihli Revan Kalesi Fetihnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 14 (1999), s. 31. 1522 Rodos fetihnâmesinde de benzer ifadeler vardır: “envâ'-ı şenlikler ve şâzîlikler edüp şehri tezyin kılup etrâf ü cevânibine dahi bu ahbâr-ı meserret-âsâr ve fütûh-ı behcet-şi'ârî ifşâ vü i'lân eyleyüp..” (Feridun Bey, *Münşe'âtü's-Selâtin*, İstanbul 1274, c. I, s. 525).

⁸ 1635 Revan fetihnâmesi için bk. Erdoğan, *aynı makale*, s. 31; 1669 Kandiye fetihnâmesi için bk. Abubekir Sıddık Yücel, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996, s. 475; Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye, Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi, 1666-1669*, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016, s. 172.

Fetihnâmeler edebî yönlerinin yanında tarihî birer vesika özelliğine de sahiptir. Kazanılan zaferin hemen akabinde yazılmış olan bu belgeler, ele aldıkları savaşın bir tarihçesini ihtiva ettiklerinden önemli tarihî kaynaklar arasında yer almaktadır.

Mora Fetihnâmesi (1715)

Osmanlıların 1715 yılında Mora'yı yeniden fethi sonrası hazırlanmış olan bu fetihnâmenin yazarı Raşid Mehmed Efendi'dir. İstanbul'da tahminen 1670 yılı civarında doğan Raşid'in babası Malatyalı Mustafa Efendi'dir. İyi bir eğitim gören Raşid, medrese tahsilinden sonra 1692/93 yılında mülâzımlık hakkını aldı ve bir müddet müderrislik yaptı. Sadrazam Damad (Şehid) Ali Paşa tarafından vakanüvislik görevine getirildi. 1715 Mora ve 1716 Varadin seferlerine katıldı. 1723 yılının Ramazan ayı sonlarında Halep kadısı Mecdi Efendizâde Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine onun yerine Halep kadılığına getirildi⁹. 1724'te Halep'teki görevinden ayrılan Raşid, daha sonra İran'a elçi olarak gönderildi. 1729 yılında İstanbul kadılığına getirildiyse de bu görevi uzun sürmedi. 1730 Patrona İsyanı'ndan sonra sürgüne gönderildi. 1734 senesinde Anadolu kazaskerliğine getirilen Raşid¹⁰, 1735 tarihinde vefat etti¹¹. Sihat-âbâd¹², Münşeât, Târîh¹³, Vakfiyeler, Divan¹⁴ ve Mora Fetihnâmesi bilinen eserleridir.

Devletin resmi tarihçisi (vakanüvis) olarak 1715 Mora seferine katılan Raşid Mehmed Efendi *Târîh*'inde, Mora'nın fethinden sonra elli civarında fetihnâme yazdığını ve bunların Osmanlı eyaletlerine ve çevre ülkelere gönderildiğini ifade etmiştir¹⁵. Verdiği bu bilgi Osmanlı arşivindeki bir belgeyle doğrulanmaktadır.

⁹ Raşid'in Haremeyn müfettişliği görevindeyken Halep Kadılığı'na ve diğer bazı kişilerin yeni vazifelere tayini maksadıyla yazılan ve üzerinde padişahın onayı olan telhis için bk. BOA, C.ADL. nr. 66/3972, s. 1.

¹⁰ Bu görevi sırasında 6 Eylül 1734'te sadrazamın huzurunda kendisine bir çuka ferace giydirilmiştir (BOA, AE.SMHD.I., nr. 250/20387, s. 1).

¹¹ M. Kemâl Özerin, "Râşid", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, (=İA), c. 9, s. 632-633; Fatih Günay, "Râşid Mehmed Efendi", *DİA*, c. 34, s. 463-464; Halit Biltekin, "Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sy. 11 (2010), s. 162-166; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, c. I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan vdğ., İstanbul 2013, giriş, s. XV-XXII.

¹² Serkan Türkoğlu, *Vakanüvis Râşid'in Sihat-âbâd Mesnevisi*, Ankara 2015.

¹³ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, c. I-II, haz. Abdülkadir Özcan vdğ., İstanbul 2013.

¹⁴ Divanın neşri için bk. Halit Biltekin, *Vak'anüvis Râşid Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993; Fatih Günay, *Râşid (Vak'anüvis): Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2001.

¹⁵ "Bu sâl-i hümâyûn-fâlde zuhûra gelen Mora cezîresi ve sâir kıla' vü cezâyir fetihlerini mutazammın Muharrir-i Fakîr tesvîdi ile elliye karîb fütûhâtname tahrîr ve vülât-ı memâlik-i mahrûsa ve mülûk-ı etrâfdan her birine mahsûs ve müstakill âdemler yediyle neşr ü tesyîr olundu" (Râşid, *Târîh*, (Özcan vdğ.), c. II, s. 967).

Buna göre yazdığı fetihnâmeler karşılığında Raşid'e 80.000 akçe inam (bahşiş) verilmiştir¹⁶. Fetihnâme, devlet tarafından hazırlanmış resmi bir belge özelliği taşımasının yanında, Raşid'in kaleme almış olması sebebiyle ona ait bir eser olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim fetihnâmenin Sadaret Kaymakamı ve İstanbul Kadısı'na hitaben yazılan bir sûretinin müstensihi, fetihnâmeyi daha 1756/57 yılında Raşid'e ait bir eser olarak nitelemiştir¹⁷.

Yaptığımız çalışma sonucu fetihnâmenin kesin olarak iki sûreti tespit edilmiştir. Bunlardan ilki, bu çalışmada da metin neşrini vereceğimiz fetihnâme sûreti olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 6 numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri içerisinde yer almaktadır ve Şubat 1716 tarihlidir¹⁸. İkinci sûret, el-Hâc Mustafa Sıdkî tarafından h. 1170 (1756/57) senesinde istinsah edilmiştir ve *Fetihnâme-i Cezîre-i Mora* adıyla, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3655/4, 48a-56a varakları arasındadır. İstanbul'a gönderilen bu fetihnâme sûretinde, seferin başarı ile sonuçlandığı bildirilmiş; ulemanın, salihlerin ve halkın hayır duasından sonra, Topkapı Sarayı burnunda, Tophane, Tersane, Yedikule ve Kızkulesi gibi yerlerde bir gün üç nöbet top şenlikleri yapılması emredilmiştir. Kesin olan bu iki fetihnâme sûreti dışında, iki sûretin daha olduğu ifade edilmektedir. Birincisi, Mısır Milli Kütüphanesi Doğu Yazmaları Kısmı, M. Mecma'ü Türkî nr. 39'da bulunmaktadır. Bir yazma mecmua içinde 35b-39b varakları arasında yer almakta olup, talik hattıyla yazılmıştır ve tarih kaydı bulunmamaktadır. 35a varağında Damad Ali Paşa'nın Varadin Kalesi önündeki şehadetine dair bir tarih kaydı vardır¹⁹. Ancak tüm çabalarımıza rağmen bu yazmayı temin edemediğimizden, ilgili kısmın Mora Fetihnâmesi'nin bir sûreti olup-olmadığı hususunda kesin bir hükme varamıyoruz. Diğer sûretin ise, İsveç Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi nr. O_Nov_627'de bulunan ve Mustafa Sâmî Efendi'ye ait olduğu belirtilen 109 varaklık *Münşe'ât*'ın 45a-47b varakları arasında bulunduğu zikredilmektedir²⁰. Gerçekten de zikredilen kısmın başlığı bu yödedir: "*Sadria 'zam fâzıl, fâtihi-i Mora Şehîd 'Ali Paşa merhûmdan Râşid Efendi'nin tesvîdiyle 'Acem Şâhı'na giden fetih-nâme sûretidir*". Ancak devamı okununca bunun fetihnâme olmadığı, Mora seferine kısaca temas edildikten sonra, İran Şâhı'na ilgili seferi etraflıca anlatan bir nâme-i hümâyûn gönderildiğinden ve bu nâmeyi İran'a ulaştıracak olan elçiden bahsedildiği görülmektedir: "...*taraf-ı eşref ü a'lâlarına tefâsîl-i ahvâl-i feth-i mübîni hâvî nâme-i <nâme-i> hümâyûn-ı mahmidet-makrûn-ı Cihân-dârî şeref-yâfte-i sudûr olup, hademe-i âsitân-ı fâ'izü'n-*

¹⁶ BOA, AE.SAMD. III., nr. 111/10947.

¹⁷ *Fetihnâme-i Cezîre-i Mora*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3655/4, vr. 48a-56a.

¹⁸ BOA, A.DVNS.NMH.d., nr. 6, s. 352-362.

¹⁹ *Fihrisü'l-Mahûtâtî'l-Türkiyyeti'l-Osmâniyye*, Kahire 1990, c. III, s. 178.

²⁰ K. V. Zettersteen, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, Uppsala 1935, c. II, nr. 705, s. 103.

*nûr-ı ‘Osmânîlerinden hîdmet-i sefâret ile irsâl buyurulmağın...’*²¹. Zikredilen yazmanın ilgili kısmı Mora Fetihnâmesi değil de İran Şahı nezdinde Osmanlı elçisi olarak giden sefirle gönderilmiş fetihnâmeden haber veren bir tür resmî mektup gibi değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada yayınladığımız fetihnâme, Allah’a (c.c.) hamd, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vasıflarına övgü ile cihat etmenin fazilet ve faydalarına işaret eden cümlelerinin yer aldığı Arapça bir girişle başlamaktadır. Dönemin İran hükümdarını metheden elkâb sıralandıktan sonra, hükümdarın ismi (Şah Hüseyin) ve kendisine yapılan dua cümlesi yer almaktadır. Daha sonra Allah’ın (c.c.) yeryüzünde bir halife yaratacağı ayetine (Bakara, II/30) atıfla bu görevin Osmanlı sultanlarına bahşedildiği ve onların Allah’ın adaletle hükmedilmesine dair emirleri (Sa’d, XXXVIII/26; Hadîd, LVII/25) doğrultusunda hareket ederek neticede büyük bir saltanata mazhar oldukları ifade edilmektedir. Akabinde yeryüzünde küfrü ve şirki yayıp, insanlara zulmedenlere karşı gaza ve cihadın gerekliliği tekrar vurgulanarak, yapılan anlaşmayı ihlal eden Venedikliler üzerine 1715 yılında sefer açıldığı belirtilmektedir. Padişahın bizzat orduyla birlikte Edirne’ye gelişi ve kırk binden fazla askerin ve donanmanın savaş için sevk edildiği, orduya serdariekrem olarak veziriazamın tayin edildiği açıklanarak savaş safahatına girilmektedir. Bu kısımda fethedilen yerler anlatılırken özellikle Anabolu Kalesi kuşatmasına daha fazla yer ayrıldığı görülmektedir. Sefer sürecinin anlatıldığı bu kısımdan sonra, fethedilen yerler özet bir şekilde yeniden zikredilmiştir. Tüm bunların Allah’ın bir lütfu olduğu vurgulanmış, bu fethin ilanını bildirmek için devlet görevlisi Yusuf’un vazifelendirildiği ifade edilmiştir. Dua ibareleri ve tarih kaydıyla fetihnâme sonlanmaktadır. Fetihnâme sûreti Şubat 1716 (Evâsıt-ı Safer 1128) tarihlidir.

Fetihnâmenin dili genel olarak ağırdır. Savaş safahatının anlatıldığı yerler diğer kısımlara göre daha sadedir. Metin akışı içinde, geçen konuya uygun ayetler seçilerek yerleştirilmiştir. Ayrıca hadis ve kelam-ı kibarlar da kullanılmıştır. Fetihnâmelerde bulunması gereken rükünler dikkate alındığında²², bu rükünlerin hemen tamamının neşrettiğimiz fetihnâme sûretinde bulunduğu görülmektedir.

1715 Mora’nın fethi ile ilgili diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında, fetihnâmenin zikredilen seferin oldukça güzel bir özeti olduğu tespit edilmektedir. Raşid, *Târih*’inde bu seferi detaylı olarak anlattığından, fetihnâmeyi yazarken adeta *Târih*’indeki bu bölümü özetlemiştir. Bu tip fetihnâmeler bir mukayeseye tâbi tutulduğunda, resmi belge olması sebebiyle ortak bazı bölüm ve elkablar içermelerine rağmen, olayları anlatış tarzları açısından müelliflerinin üslubunu yansıttığı görülmektedir. Ayrıca fetihnâmelerin hacimlerinde de farklılıklar

²¹ Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi (Uppsala Universitetsbibliotek), nr. O_Nov_627, vr. 47b.

²² Fetihnâmelerde yer alan rükünler için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013, s. 159.

bulunmaktadır. Örneğin 1667-1669 yılları arasında yaklaşık iki buçuk sene süren Kandiye kuşatmasına ait fetihnâmeye kıyasla²³, sadece bir sefer dönemi içinde neticelenen 1715'teki Mora'nın istidirdâdına dair kaleme alınmış olan bu fetihnâme daha uzundur.

Neşre hazırladığımız metin için basit bir transkripsiyon usûlü takip edilmiştir. Türkçe kelimelerde uzatma işareti kullanılmamıştır. Türkçe kelimelerin sonlarındaki b / p, c / ç olarak yazılmıştır. Hemze, (') işareti ile simgelenmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerde yer alan uzun sesliler â, î, û şeklinde, yine Arapça ve Farsça kelimelerde Gayn'dan (غ) ve Kaf'dan (ك) sonra gelen uzun sesliler ise â, î, û şeklinde gösterilmiştir. Ayn (ع) harfi (') işareti ile gösterilmiştir. Arapça tamlama ve terkiplerde kelimeler arasındaki geçişler (') işareti ile gösterilmiştir. Metinde zikredilmesi gerekli olup da yazılmamış ifadeler köşeli parantez [ ] içerisinde, fazlalık arzeden ibare ve kelimeler < > işareti içerisinde kaydedilmiştir. Metnin daha iyi anlaşılması için nokta, virgül gibi birtakım noktalama işaretleri tarafımızdan ilave edilmiştir. Ayetler, hadis ve kelimeler kibarların transkribe yazımları metinde gösterilmiş; orijinal halleri ve anlamları ise tespit edilen kaynak ve araştırmalara da işaret edilerek dipnotlarda verilmiştir. Metinde geçen hicri tarihlerin miladi karşılıklarına dipnotlarda işaret edilmeye çalışılmıştır. Yer adları ise italik olarak kaydedilmiştir. Transkripsiyon yapılırken metnin imlasına sadık kalınmıştır.

Sonuç

İslam ve Türk devletlerinde fethedilen beldeleri, düşmana karşı kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlara genel olarak fetihnâme denilmektedir. Bu çalışmada metin neşrini verdiğimiz fetihnâme, Mora'nın 1715 yılında istirdâdını haber vermek üzere İran Şahı'na gönderilmiştir. Raşid Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Raşid'in yazdığı bu fetihnâme dolayısıyla 80.000 akçe bahşiş aldığı arşiv belgesiyle ortaya çıkarılmıştır. Fetihnâmenin iki nüshası tespit edilmiş, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 6 numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri içerisinde yer alan Şubat 1716 tarihli nüsha neşredilmiştir. İsveç, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir münşeat içinde yer alan eserin ise katalogda belirtildiğinin aksine, neşrettiğimiz fetihnâmenin bir nüshası olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan çalışmada Raşid'in hayatına dair şimdiye kadar bilinenlerin yanında azda olsa yeni bilgiler tespit edilmiştir.

Mora'nın yeniden fethi üzerine kaleme alınan fetihname, 1715 Mora seferinin oldukça güzel bir özeti konumundadır. Diplomatik açıdan fetihnâmelerde bulunması gereken rükünlerin hemen tamamı bulunmaktadır. Fetihnâme, özellikle sefer seyrinin netleştirilmesi açısından ön plana çıkmaktadır.

²³ Bk. 8. dipnot.

MORA FETİHNÂMESİ METNİ

[352] Taraf-ı hümâyûn-ı Şehriyârî'den Şâh-ı 'Acem'e gönderilan Fetih-nâme-i hümâyûn sûretidir

Hamden li-men celle zâtühû 'an-vasmeti şevâ'ibi'l-eşbâhi ve'l-endâd, ve tevâlâ sultânühû 'ale'l-'avâlimi mine'l-âzâli ile'l-âbâdi. Fe-hüve'l-evvelü ve'l-âhıru minhü'l-mebdâ'ü ve ileyhi'l-me'âdi, 'alâ en-medde zillene'z-zalile 'alâ mefâriki erbâbi'l-itâ'ati ve'l-inkiyâdi ve hadde seyfene'l-saykale li-a'nâkı ashâbi'l-bağ-yi ve'l-fesâdi ve elzeme nibâlenâ kısıyye'l-isâbeti ve's-sedâdi ve ebrame nisâlenâ fî-ehdâfi'l-hazmi ve'r-reşâdi, savnen li'l-bilâdi ve 'avnen li'l-'ibâdi, münzü mâ elfeyne'l-'akle atyabe 'ayşin ve 'ahidne'l-'adle ağlebe ceşşin, haysü lem-nezel sâri-fe'l-cehdi ile'l-cihâdi ve kâsıra'l-vekdi 'alâ iftitâhi'l-ağvâri ve'l-encâdi. Fe-beleğnâ mine'l-ahkâmi mebleğan leyse fihi müstezâdün ve lâ yeşinü beyâza gurretihi sevâdü. Fe'ttese'a bi-nâ nitâku hâzihî'l-ümmeti ve hada'ati'r-rikâbi li-emrine'l-kâfli li'nkişâfi'l-ğummeti. Li-enne san'anâ mü'zinün bi-'hayye 'ale'l-felâh'i ve bâsitun 'alâ müktenifihâ cenâhe'n-necâhi. Sümmes-salavâtü 'alâ Rasûlihi's-seyyidi'l-eyyidi'l-mehdiyyi'l-hâdi, el-müzevedî min-hasâyisi ni'ami Rabbihî bi-akva'z-zâdi ve'l-mü'eyyedi bi's-şer'il-kavîmî's-sermediyyi'l-mihâdi, ellezî i'tezaretî'l-bihâru fî vasfî nebâheti kadrihi bi-nefâdi'l-midâdi ve 'alâ âlihî ve ashâbihî ve ahfâdihî'l-emcâdi, ellezîne yefüzü bi'l-münâ yevme't-tenâdi men'ittehaze meveddetehüm ühbeten ve 'uddeten li'l-me'âdi²⁴.

²⁴ *حمدا لمن جلا ذاته عن وصمة شوائب الاشياء والانداد وتتوالى سلطانه على العوالم من الازال الى الابد فهو الاول والاخر منه المبدأ واليه* المَعَادِ عَلَى أَنْ مَدَّ ظِلْمَنَا الظَّلِيلِ عَلَى مَفَارِقِ أَتْرَابِ الإِطَاعَةِ وَالِاتِّبَاعِ وَحَدَّ سَمِّتَنَا الصَّيْهْلِ لِأَعْتَاقِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ وَالْفَسَادِ وَالزَّمِّ نَيْلَنَا قَيْسَى الإِصَابَةِ وَالسَّدَادِ وَأَبْرَمَ نِصَالَنَا فِي أَهْدَافِ الْحَزْمِ وَالرِّشَادِ صَوْنًا لِلْبِلَادِ وَعَوْنًا لِلْعِبَادِ مُنْذُ مَا أَلْفَيْتَنَا الْعُغْلَ أَمْلَيْتَ عَيْشَ وَعَهْدَنَا الْعَدْلَ أَعْلَبَ جَيْشَ حَيْثُ لَمْ تَنْزَلْ صَارِفَ الْمُجْهَدِ إِلَى الْجِهَادِ وَقَاصِرَ الْوَعْدِ عَلَى الْفِتْحِ الْأَعْوَارِ وَالْأَنْجَادِ فَبَلَّغْنَا مِنَ الْأَحْكَامِ مَبْلَغًا لَيْسَ فِيهِ مُسْتَرَادٌ وَلَا يَبْشُرُ بِبِئَاضِ عُرْتِهِ سَوَادٌ فَاتَّسَعَ بِنَا نِطَاقٌ هَذِهِ الْأُمَّةِ وَخَصَّصْتَ الرَّقَابَ لِأَمْرِنَا الْكَافِلِ لِإِنْكِشَافِ الْعُمَةِ لِأَنَّ صَنِيعَنَا مُؤَزَّنٌ بِحِجَى عَلَى الْفَلَاحِ وَبِاسْبِطٍ عَلَى مُكْتَنِفِيهَا جَنَاحِ النَّجَاحِ ثُمَّ السَّلْوَةَ عَلَى رَسُولِهِ السَّيِّدِ الْأَكْبَدِ الْمُهْدِيِّ الْهَادِ، الْمُرْوَدِ مِنْ خِصَائِصِ نِعَمِ رَبِّهِ بِأَقْوَامِ الرَّادِ وَالْمُؤَيَّدِ بِالسَّرْعِ الْعَوِيمِ السَّرْمَدِيِّ الْمَهَادِ الَّذِي اعْتَدَّرَتْ الْبِحَارُ فِي وَصْفِ تَبَاهَةِ قَدْرِهِ بِنَعَادِ الْمَدَادِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَأَخْفَادِهِ الْأَنْجَادِ الَّذِينَ يُعَوِّزُ بِأَلْمَنِ يَوْمَ النَّوَادِ مَنْ أَخَذَ مَوَدَّتَهُمُ الْكَيْدِ وَالْمُنَادِ = Her türlü ortaklar ve sonradan yaratılmışlara olan benzerliklerin getirdiği kusur ve noksanlıklardan zati münezzeh, âlemlerin üzerindeki güç ve kudreti ezelden ebede kadar daim olana [Allah (c.c.)] hamdolsun. O, evvel ve ahirdir, başlangıç O'nunladır ve [her şey] O'na dönecektir. O, itaat eden ve boyun eğen zatların başları üzerinde bizim [kuvvet ve kudret] gölgemizi genişletti ve bizim kılıcımızı zalimler ve fesatçılar için [onların cezalandırılması için] biletti. Oklarımızı hedefine varacak yaylara yerleştirdi ve şehirleri koruyup Allah'ın (c.c.) kullarına yardımcı olarak temrenlerimizi basiret ve feraset gayeleri içinde düzeltip biletti. En güzel hayat olan akıllı ve en muzaffer ordu olan adaleti bulduğumuzdan beri gayreti cihada sarfetmeye ve yüksek platolar ile derinliklerdeki yerleri fethetme üzerine niyetleri hasreylemeye devam ettik. Öyle muhteşem

Emmâ-ba'dü, Vâlâ-hazret, Sâmî-rütbet, Gerdûn-bestat, Kamer-tal'at, 'Utâ-rid-fitnat, Nâhîd-'işret, Hûrşîd-hil'at, Behrâm-savlet, Bercîs-menzilet, Key-vân-rif'at, Serîr-ârâ-yı taht-gâgh-ı 'Acem, Revnak-efzâ-yı memâlik-i Cem, Mesâ ned-nişîn-i iklim-i Îrân, Kâm-bahşâ-yı kâm-rân, Fermân-fermâ-yı Fâris ü Horasân, Kâşâne-firûz-i hıtta-i kâşân, Bâlâ-mekân-ı evreng-i dârâyî, vâlâ-nişân-ı serîr-i memleket-ârâyî, zînet-bahş-ı dîhîm ü gâh, zîbende-i müttekâ-yı 'izz ü câh, Şâh Hüseyin-i mu'allâ-dest-gâh *veffekahüllahü li-mâ yühîbbühü ve yerzâhü*²⁵, savb-ı me'âlî-penâhlarına tebâşîr-i sabâhu'l-hayr-ı sıdk-ı nefes, ellezî lem-yezel meşrikan mâ-te'âkabe'l-fecrû ve'l-ğales, vesâtat-ı berîd-i huçeste-nüvîd, sabâ-yı gonçe-güşây ile ithâf u ihdâ kılınmak hılâlinde tâ'ir-i evc-gâh-ı âsumân-ı 'akl ü idrâk olan zihn-i derrâk ve tab'-ı çâlâklarına müstevfi'-i nâdire-perdâz-ı dîvân-ı i'zâz, sebt-i mecelle-i ihlâs olan menşûr-ı hâl-i hakîkat-me'âlî bu temhîd-i bedî' üzere neşr ü ibrâz eder ki, çünkü Cenâb-ı hallâk 'ale'l-ıtlâk kemâl-i 'inâyet-i ezeliyye ve nihâyet-i mevhîbet-i lem-yezeliyyesinden bi'l-irsi ve'l-istihkâk cenâb-ı Hılâfet-me'âbımızı dîhîm-i şeref-tırâz-ı "*İnnâ ce'alnâke halîfeten fi'l-arzi*"²⁶ ile pîrâye-bahş-ı mesned-i iktidâr ve zât-ı Saltanat-nisâbımızı "*Fe'lhküm beyne'n-nâsi bi'l-'adli*"²⁷ [353] fermân-ı mütehat-timü'l-iz'ânı üzere tesdîd-i umûr-ı <ve> mehâmm-ı enâm ve teşyîd-i sügür-ı mülk-i İslâm'a tevfiğ ü ikdâr edüp, zât-ı kirâmî-i Husrevânemizi masdar-ı hassân-ı mesâ'î vü me'âsir ve nâm-ı nâmî-i İskenderânemizi pîrâye-i vücûh-ı denânîr ve zîver-i ru'ûs-i menâbir etmekle, neyyir-i cihân-efrûz Hılâfetimizi şârık-ı meşârık-ı übbehet ü ikbâl ve hûrşîd-i şî'â'-endûz Saltanatımızı tâlî'-i metâlî'-i 'azamet ü iclâl eyledi. Binâ'en-'âlâ-zâlik cenâb-ı Hılâfet-me'âbımız dahi delâlet-i 'akl ü reşâd ve hidâyet-i rüşd ü sedâd ile kudret ü miknet-i Saltanat'ı âlet-i tereffüh ü tena'um 'add etmeyüp,

nizamlara [iktidar, güç] ulaştık ki, içerisinde ne bir fazlalık vardır ne de onun alınıdaki aklığa bir kara leke hâlel getirebilir. Bu ümmetin sınırları bizimle genişledi. Karanlığın örtüsünü açma [ortadan kaldırma] teminatı veren otoritemize insanlar boyun eğdi. Bizim gayretimiz 'Haydi kurtuluş'a'yı duyuran olmak ve tüm yönleriyle kurtuluşun yolunu açan olmaktır. Salât ve selam âlemlerin efendisi ve hidayet rehberi, Rabbi'nin nimetleriyle en güzel hususiyetleri donanmış ve kıyamete kadar en doğru olan Şeriat'ı teyit eden Allah Resulü'nün üzerine olsun. Öyleki denizler mürekkepleri tükenmek suretiyle onun şanını açıkça tavsif etmekte özür beyan ettiler. Her türlü övgü o Rasulün şerefli ailesine, ashabına ve torunlarına olsun ki, kıyamet günü için hazırlanarak onların dostluklarını kazanmış kimselerle birlikte ahiret gününün mutlu sonuna ulaşacaklardır" anlamına gelen Arapça hamdele ve salvele cümleleridir.

²⁵ "وَقَعَهُ اللهُ لِمَا يُحِبُّهُ وَرِضَاةً" = Allah sevdiği ve razı olduğu şeylerde [O'nu] muvaffak kılsın" anlamına gelen Arapça bir dua cümlesidir.

²⁶ "إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ" = Muhakkakki ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" anlamına gelen bu cümle Bakara II/30. ayetin orta kısmından alıntılanmıştır.

²⁷ "فَأَخَذْتُم مِّنَ النَّاسِ بِالْعَدْلِ" = İnsanlar arasında adaletle hükmet" anlamına gelen bu cümlede Sa'd XXXVI-II/26. ayette geçen "فَأَخَذْتُم مِّنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ" = İnsanlar arasında hakkaniyetle hükmet" ibaresindeki "حق" kelimesinde değişiklik yapılarak, ilgili ayete işaret vardır.

ta‘mîr-i bilâd ve terfih-i ‘ibâd ile tanzîm-i umûr-ı dîn ü düvel ve teşhîz-i süyûf-ı gazâ vü cihâd ile te‘mîn-i hudûd-ı mülk ü milel için “*Ve enzelna me‘ahümü'l-kitâbe ve'l-mîzâne li-yekûme'n-nâsü bi'l-kısti*”²⁸ medlûlunca sâye-bân-ı âsâyiş-i zemân-ı emânımızda istizlâl üzere olan ‘âmme-i halâyika rıfk u muvâsât-ı “*Ve enzelna'l-hadîde fihi be'sün şedîdün*”²⁹ muktezâsınca ‘abede-i ‘inde-i evsân ü asnâm üzerlerine “*Kâtilu'l-müşrikîne kâffeten*”³⁰ şimşîr-i niyâm-intikâmını sell ü tecrîd ile i‘lâ’-i kelime-i tevhîd mühimmâtına hasr-ı eczâ’-i evkât edüp, himmet-i ‘aliyye-i Husrevânemiz şirzime-i müşrikîni, “*Eynemâ kânû*”³¹, kahr u tedmîr ve zulmet-âbâd-ı küfr ü şirk olan bikâ‘ u ribâ‘ı mişkât-i şe‘âyir-i İslâm ile tenvîre masrûf olduğu ecilden, hâlâ irtikâb-ı tavr-ı redî-yi ‘utüvv ü istikbâr ve ‘ahd-i ma‘kûdı nakz u ihkâr eden Venedik keferesi üzerine bin yüz yigirmi yedi senesinde sefer-i hümâyûnumuz muhakkak olmağla, vüzerâ ve ümerâ ve mîr-i mîrân ve Dergâh-ı mu‘allâmız yeniçerileri ve Sipâh ve Silahdâr ve Cebeci ve Topçu ve Rumili ve Anadolu ve ba‘zı eyâletlerin zu‘amâ ve erbâb-ı timârının südde-i şevket-me‘âb-ı Husrevânemize cem‘ ü ihtîşâdları için taraf taraf evâmîr-i vâcibü'l-ittibâ‘ımız irsâl ve ‘avn ü ‘inâyet-i Kird-gârî’ye tevekkül ve bevâhir-i mu‘cizât-ı Server-i kâ’inât-ı ‘aleyhi esna’t-tahiyâtâ tevessül birle, sene-i mezbûre şehr-i Rebî‘ülevvelî’nin sekizinci günü³² a‘lâm-ı zafer-medârımıza ruhsat-ı ihtizâz u ikbâl gösterüp, şîrân-ı ceng-cû-yı âhenîn-kabâ ve dilîrân-ı peleng-hûy-i memâlik-güşâ ve müberizân-ı tâzî-yi süvâr-ı hasm-ı şikârımız ile berrân-ı yümn-i iktirânda *Âsitâne*-i sa‘âdet-medârımızdan hareket ve şevket ü iclâl ile dâru'l-meymene-i *Edirne*’de nasb-ı otâk-ı gerdûn-nitâk[a] ferr ü şevket buyurduğumuzda, sügür-ı hasîne-i İslâmiyye’nin bu sene havâlîsinde hudûd-ı düşmen-i dîn ile ittisâl üzere olan taraflarını keyd ü mekr-i küffârdan hıfz u hirâset ile şeml-i düşmen-i dîni teştît ü tedbîr için [354] ecnâs-ı ‘asâkir-i zafer-mezâhirimizden kırk binden mütecâviz ‘asker ol cânibe gönderilüp, mühimmât-ı ceng ü peygâr ve edavât-ı lâzime-i kâr-zâr ile mücehhez ü meşhûn olan Donanma-yi hümâyûn-ı nusrat-makrûnumuz bâd-bân-güşâ-yı “*B’ismillâhi mecrêhê*”³³ olarak savb u maksûda tesyîr ettirdiğimden sonra, bi'l-fi‘l Vezîria‘zamımız olup, ‘unfuvân-ı

²⁸ “ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ” = Ve beraberlerinde kitabı ve mizânı (ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler” anlamına gelen bu cümle, Hadîd, LVII/25. ayetin orta kısmından alınmıştır.

²⁹ “ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ ” = Biz demiri de indirdik ki, onda büyük bir kuvvet (güç) vardır” anlamına gelen bu cümle, Hadîd, LVII/25. ayetin orta kısmından alınmıştır.

³⁰ “ فَأَبْلُوا الْمُشْرِكِينَ حَقَّاهُ ” = Müşriklere karşı topyekûn savaşın” anlamına gelen bu cümle Tevbe, IX/36. ayetin orta kısmından alınmıştır.

³¹ “ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ ” = Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar, sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!” şeklinde başlayan Nisâ, IV/78. ayete bir telmîh vardır.

³² 8 Rebî‘ülevvel 1127 = 14 Mart 1715 Perşembe.

³³ “ بِسْمِ اللّٰهِ يُجْرِبُهَا ” = O’nun yürümesi Allah’ın adıyladır” anlamına gelen bu cümle, Hûd, XI/41. ayetin orta kısmından alınmıştır.

şebâbindan berü harem-i melâ'ik-mahrem-i Husrevânemizde terbât-i enzâr-ı 'aliyye-i 'inâyet-i Pâdişâhânemiz ile feyz-yâb-ı neşv ü nemâ ve kemâl-i sıdk u ihlâs ve nihâyet-i 'ubûdiyyet ü ihtisâs ile istihsâl-i rızâ-yı hümâyûnumuzda sâ'î-i hüsn-i mesâ'î olmağla, engüşt-nümâ olan düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmül-'âlem, nâzım-ı menâzımül-'ümem, el-gâzî fî-sebîlillâh, el-mücâhid li-vechillâh, dâmâd-ı şecâ'at-nihâdım, cemîlül-'i'tizâdımız 'Ali Paşa *edâmallâhu te'âlâ iclâlehû ve zâ'afe iktidârahû ve ikbâlehû*³⁴yu berren ve bahran [ve] 'umûmen 'asâkir-i mevfûre-i mansûremiz üzerlerine Serdâr-ı efham ve Sipeh-sâlâr-ı a'zam nasb ü ta'yîn ve savb-ı maksûda sebk u takaddümü savâb-dîd[e]-i re'y-i hümâyûnumuz olmağın ve "*Estâ'inû bi'llâhi v'asbirû*"³⁵ fehvâ-yı sa'âdet-ihtivâsı üzere âyet-i sabr u sebâtı telkîn edüp, muhayyem-i 'izz ü ikbâlîmiz olan dârü'n-nasri *Edirne*'tül-mahmiyyeden ilerü irsâl ve bi'z-zât cenâb-ı Hılâfet-simâtımız dahi yümn ü yüsür gibi kafadâr olarak, vüfûr-ı 'azamet ü iclâl ile tahrîk-i râyet-i zafer-âyet-i 'izz ü ikbâl ettiğimiz hılâlde Serdâr-ı nusrat-şî'ârımız tayy-i merâhil ve kat'-ı menâzil ederek *Istefe* sahrâsına nasb-ı hıyâm-ı nüzûl eyledikde, 'asâkir-i mansûremiz kesret ü vefretine binâ'en, tenbîh-i hümâyûn-ı isâbet-makrûnumuz üzere *Mora Cezîresi*'ne iki koldan hücum olunmak için *Balyabadra* kurbunda vâki' *Mora Kasteli* üzerine mükemmel ü müstevfî top ve humbara ve sâ'ir edevât-ı harb u kîtâl ile kırk binden mütecâviz 'asker ifrâz u irsâl ve kastel-i mezbûrun karşusunda vâki' *İnebahtı* kurbünde eyyâm-ı mutârekede tahrîb olunan kastelden dahi düşmen-i dîni tazyîk ve sefâyin-i menhûselerin *İnebahtı Körfezi*'ne mürûr u 'ubûrdan men' için on iki bin mikdârı 'asker dahi karşı *İnebahtı Kasteli*'ne ta'yîn ü irsâl eyledikden sonra, Serdâr-ı zafer-medârımız kendüsü dahi yanında olan cüyûş-ı deryâ-hurûşumuz ile *Istefe* sahrâsından hareket ve mâh-ı Cumâdelâhıra'nın yigirmi üçüncü günü³⁶ muntehâ-yı serhadd-i İslâm olan *Gördüs Boğazı* ta'bir olunur mazîkdan *Mora Cezîresi* içine dühül eyleyüp, [355] zikir olunan *Gördüs Kal'ası* kemâl-i hasânet ü rasânetinden kat'-ı nazar *İnebahtı* ve *Atina* körfezlerinin muntehâsı ve *Mora Cezîresi*'nin hudûd-ı memâlik-i mahrûsemiz ile mültekâsı olup, cezîre-i mezbûreye tevârüd edecek zehâyir ve 'asâkir-i İslâmiyye'nin mürûr u 'ubûrları fekat kal'a-i mezbûrenin güzer-gâhına münhasır ve edevât-ı harb u kîtâl ve düşmen-i ceng-cû-yı dalâlet-me'âl ile meşhûn bir hısn-ı hasîn olup, verâ'u'z-zahr terk olunması niçe hatârât-ı 'azîmeyi müştemil olduğu zâhir olmağla, 'avn-i İzed-müte'âle vüsûk u ittikâl birle muhâsarasına karâr verilüp, ancak kal'a-i mezbûre cibâl-i sâ'ireden munfasıl u münferid ve hazîzinden firâzına dek mertebe-i irtifâ'ı resâ'î-yi kemend-i nigâhdan berter sahre-i sammâ üzerinde vâki' olmağla, etrâf-ı erba'asında kapısı önünden gayri mahalden

³⁴ "ادَامَ اللّٰهُ تَعَالٰى اِحْلَالَهٗ وَ ضَاعَفَتْ اِقْبَادَهٗ وَ اَقْبَالَهٗ" = Allah (c.c.), O'nun kuvvetini devamlı kılsın ve kuvvet ve bahtını da kat kat artırsın" anlamına gelen Arapça bir dua cümlesidir.

³⁵ "اَسْتَعِيْنُوْا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوْا" = Allah'tan yardım isteyin ve sabredin" anlamına gelen bu cümle, A'râf, VII/128. âyetin orta kısmından alınmıştır.

³⁶ 23 Cumâdelâhır 1127 = 26 Haziran 1715 Çarşamba.

metris alınmak bir vechile mümkün olmayup ve cevânib-i sâ'iresinden zafer-yâb hücûm olmak mutasavver olmadığı düşmen-i dînin dahi ma'lûmı olmak hasebiyle, melâ'în-i hâsirîn kuvvet-i bâzû-yı iktidârların mahall-i mezbûra masrûf ve handek ve şarano ve lağımlar ve sâ'ir esnâf-ı sanâyi'-i harbiyye tertîbi ile 'inân-ı dâ'iyeyi muhârebeyi mevzi'-i ma'hûda ma'tûf kılıp, ancak guzât-ı zafer-simât müteşebbis-i hablül'-metîn-i "*Ve me'n-nasru illâ min- 'indillâhi*"³⁷ olarak mahall-i mezbûrdan metrisler almağa mübâşeret ve melâ'în-i müşrikîni dehşet-endâz-ı "*Fi-hi zulûmâtün ve ra'dûn ve berkun*"³⁸ olan top ve tüfeng ve humbaralar ile tazyîka mübâderet etdikleri gibi, derûn-ı kal'ada olan Venediklüler müteşebbis-i ezyâl-i 'afv ü emân olmak istedikçe ma'an tahassun eden havane-i re'âya-yı şekâvet-pîşe dâmen-gîr-i mümâa ne'at ve Venediklü'yi ceng ü harbe tahrîz ile pâ-ber-câ-yı merkez-i hıyânet olduklarından nâşî, birkaç gün müdâvele-i edevât-ı ceng ü cidâl ve münâvele-i âlât-ı harb u kıtâlden sonra, cân-siperân-ı meydân-ı megâzî olan gâzî kullarımız hurûş-ı lücce-i hamiyetlerine binâ'en, Serdâr-ı ekremimiz tarafından her fırkaya ta'yîn-i mevâzı'-ı hücûm olunduğu haber-i dehşet-eserin Venediklü'den derûn-ı kal'ada olan şeyâtîn-i arz istirâk etdikde, in'idâm-ı tâkat-ı mukâvemeden nâşî istîmân etmeleriyle, tugât-ı re'âyadan ancak Venediklü'ye müsâ'ade vü irfâk ve zikr olunan *Gördüs Kal'ası* bu tarîkiyle memâlik-i 'aliyye-i Mülûkânemize zamm u ilhâk olunup, ol havâli hâr-ı dâmen-i emn-i mü'münîn olan düşmen-i dînden tanzîf ü tehzîb ve iktizâ eden hafaza vü hurrâsı ta'yîn ü tertîb olundukdan sonra, *Gördüs* altından dahi tahrîk-i livâ'-i nehzat ve *Anaboli* tarafına sevk-i 'inân-ı 'azîmet olundukda, hılâl-ı râhda vâki' ve *Anaboli*'ye tahmînen iki sa'ât mesâfe olan *Arhos Kal'ası* keferesi [356] kevkebe-i mevkib-i satvet-şî'âr ve debdebe-i ketîbe-i şevket-disârımızın peyâm-ı dehşet-fercâm teveccühlerin gûş etdikleri sa'ât "*Ke'ennehüm humurun müstenfiratin. Ferrat min kasveratin*"³⁹ kal'a ve varoşunu tahliye vü firâr ve kal'a-i mezbûre dahi bî-dağdağa-i ceng ü cidâl zamîme-i memâlik-i cenâb-ı muhalledü'l-ikbâlimiz kılındıktan sonra, *Anaboli Kal'ası* altına varulup nüzûl olundukda, kal'a-i mezbûre *Mora Cezîresi*'nin kürsî-i memleketi ve mukaddemâ yed-i İslâm'dan intizâ'ı mahalinde bulunduğu hâletden ziyâde teşyîd ü tarsîn ve sunûf-ı hiyel-i harbiyye ibdâ'ıyla terfi' ü tahsîn olunmada melâ'în-i hâsirîn otuz seneden berü bezl-i emvâl [ü] evkât edüp, cevânib-i selâsesi deryâ ve taraf-ı râbi'i iki kat handek-i düşvâr-güzâr ile muhât ve üzerinde havâle olan *Palamuta* nâm cebel-i şâmihın üzerinde ihtirâ etdikleri yedi 'aded metîn ü müstahkem tabyaların bürûc-i sa'bu'l-'urûcuna su'ûd u irtikâ emr-i düşvâr ve menâ'at ü metânemde her biri bir hısn-ı üstüvâr olup,

³⁷ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ = Yardım ve zafer ancak Allah'ın katındadır" anlamına gelen bu cümle, Âl-i İmrân, III/126. ayetin orta kısmından alınmıştır.

³⁸ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَّرَعْدٌ وَنَزَقُ = Onun (gökyüzünün) içinde gök gürültüsü ve şimşek vardır" anlamına gelen bu cümle, Bakara, II/19. ayetin orta kısmından alınmıştır.

³⁹ كَأَنَّهُمْ خُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ = Onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridirler" anlamına gelen bu cümleler, Müddesir, LXXIV/51-52. ayetlerinden alınmıştır.

gösterdikleri sanâyi'-i hired-firîb-i harbiyyeleri muhayyir-i 'ukûl iken nesîm-i beşâret-şemîm-i "*Kâtîlühüm yu 'azzibhümullâhü bi-eydiküm ve yuhzihim ve yensurküm 'aleyhim ve yeşfi sudûra kavmin mü'minîn*"⁴⁰ guzât-ı muvahhidîn kullarımızın bahr-i zehhâr-ı gayret ü hamiyetlerin cûş ü hurûşa getürüp, iki koldan metrisler alınmak münâsib görülmekle, Sipeh-sâlâr-ı gayret-şi'ârımız dahi 'askeri iki sınıf edüp, bir kolda olan esnâf-ı cünûd-ı vâfiremizi *Palamuta* tabyaları üzerinden ve bir kolda olan cüyüş-ı mütekâsiremizi asıl *Anaboli Kal 'ası*'nın kapusu önünden metrisler almak için tertîb ü ta'yîn "*Ve câhidü fi sebîlillâhi*"⁴¹, "*Hakka cihâdihî*"⁴² medlûlunu cümlesine tenbîh ü telkîn etdiğinde, *Palamuta* tarafından metrisler alınacak mahall gâyet seng-lâh olmağla, tîşe-i merdân-ı Ferhâd-pîşe ile bir hatve yer hafr etmek mutasavver değil iken dilîrân-ı ecnâd-ı samîmül-ictihâdımız "*Kul len-yusîbenâ illâ mâ-ketebellâhu le-nâ*"⁴³ fehvâ-yı celâdet-fermâsı üzere birbirlerin teşcî' u igrâ ederek, birer seng-pâreye i'tizâd ile müsta'înen-billâh top ve tüfeng ve sâ'ir edevât-ı harb ü ceng i' mâline mübâşeret ve ertesî gün açıktan hücum ile hamle-i vâhidede üç 'aded tabyaların zabt edüp, lâkin kefere-i hâk-sârın mecma'ı olan büyük tabya cümlesinden metîn ü müstahkem ve rasânet ü metânetinden nâşî atılan top ve tüfeng dânelerinden lüzûm mertebesi rahne-bedîdâr ve fûrce-i hücum nümû-dâr olmamağla, lağım hafrı muktezî [357] ve temâm-ı nakb ü i'dâd olundukda, eyyâm-ı muhâsaranın sekizinci günü hafr olunan lağıma âteş verilüp, melâ'in-i müşrikîn hakkında "*Yevme yeğşâhümül-'azâbü min fevkıhim ve min tahti erculihim*"⁴⁴ mü'eddâsı âşikâr olmağla, henüz mütesâ'id olan gubâr u buhâr incilâ bulmadın ve kâr-ger olacak kadar keyfiyyet-i te'sîri bâliğ-i rütbe-i yakîn olmadın 'urvetül-vüskâ-yı "*Elâ inne hizbellâhi hümul-gâlibün*"⁴⁵ i'tisâm birle, civân-merdân-ı meydân-ı ictihâddan ba'zıları mahall-i mezbûrdan ve ba'zıları ihzâr u i'dâd olunan nerdübân-lardan tabyalar üzerlerine hücum eyleyüp, düşmen-i dînin kü'ûs-ı ru'ûsları ser-şâr-ı velvele-i dehşet-fezâ-ı tabl ü kûs olarak, niçesi 'urza-i şimşîr-i tîz ve niçesi tahlîs-i ser ü cân sevda-yı muhâli ile pey-siper-i dehlîz gürîz olmalarıyla, şüc'ân-ı guzât

⁴⁰ "قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَتُخْرِبُهُمْ وَتَصَدِّقُهُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ مُؤْمِنِينَ" = Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın" anlamına gelen bu cümle, Tevbe, IX/14. ayetten alınmıştır.

⁴¹ "وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ" = Allah yolunda cihad ediniz" anlamına gelen bu cümle, Mâide, V/35. ayetin orta kısmından alınmıştır.

⁴² "حَقِّ جِهَادٍ" = Hakkıyla cihad edin" anlamına gelen bu cümle, Hâc, XXII/78. ayetin orta kısmından alınmıştır.

⁴³ "ذَلِكُمْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا" = De ki: Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir" anlamına gelen bu cümle, Tevbe, IX/51. ayetin baş tarafından alınmıştır.

⁴⁴ "يَوْمَ نَعْصَاهُمُ الْعَذَابَ مِنْ تَوَقُّفِهِمْ وَمِنْ نُحْتِ أَرْجُلِهِمْ" = O günde azap, onları hem üstlerinden hem ayaklarının altından saracak" anlamına gelen bu cümle, Ankebût, XXIX/55. ayetin baş tarafından alınmıştır.

⁴⁵ "إِنَّا لِلَّهِ وَأِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ" = İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar galip gelenlerin ta kendileridir" anlamına gelen bu Arapça cümle, "إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ" = İyi bilin ki, Allah'ın tarafında olanlar kurtulaşanların ta kendileridir" (Mücâdile, LVIII/22) ayetinden mülhem olarak kaydedilmiştir.

tîğ-i sitîz-i “*Eyne'l-mefarru*”⁴⁶ ile ‘akeblerinden ayrılmayıp, veche-i firâr-ı a‘dâ olan aşağı *Anaboli Kal‘ası*’na doğru “*Len-yenfe‘ukümü'l-firâru in ferartüm mine'l-mevti evl‘l-katli*”⁴⁷ zemzemesiyle kâri‘-i mesâmyi‘-i müşrikîn olarak muhtelitan revân ü şitâbân olduklarında, asıl *Anaboli Kal‘ası* kapusu önünde olan sunûf-ı ‘askerden alınan metrislerde mevcûd hizebrân-bîşe-i vegâ dahi *Palamuta* metrislerinden kal‘aya hüçûm olduğun görüp, ‘arak-ı hamîyyet-i dilrâneleri nâbız olmağla, anlar dahi zemzeme-i bülend-tekbîri resîde-i sipîhr-i esîr ederek mîsdâk-ı şecâ‘at-engîz-i “*Ve inne cündenâ le-hümü'l-gâlibûn*”⁴⁸ ile birbirlerinin şimşîr-i ‘adüvv-tedmîr icthâdlarına zâğ verüp, derûn-ı kal‘aya fûrce-i dühûl nâ-yâb iken der ü divâr-ı kal‘aya sarılıp, “*Ve eyyedeküm bi-cünûdin lem-teravhâ*”⁴⁹ zümresinden meded-kârî-i cenâh-ı necâh ile bâlâ-yı burûca mukaddemce ‘urûc edenler sâ‘irlerin is‘âda i‘ânet ü imdâd etmekle, zîr ü bâlâdan hüçûm eden ‘asâkir-i fevz-me‘âsirimiz ‘adû-yı hâk-sâra tercemânî-i zebân-ı seyf ü sinân ile “*Kul inne'l-mevte'l-lezî tefirrûne min-hü fe-innehû mülâkiküm*”⁵⁰ mefâdını iblâğ edüp, savârim-i meslûle-i guzât ile düşmen-i dîn-i felâket-rehinden kiminin dimâ‘-ı vâcibetü'l-irâkaları ihrâk ve kimisi giriftâr-ı zencîr-i seby ü istirkâk kılınmağla, bir iki sâ‘atde gerek *Palamuta* tabyaları ve gerek *Anaboli Kal‘ası* yüz yetmiş yedi ‘aded top ve on altı hâven ve sâ‘ir mühimmât ile imâme-i silkül-le‘âl-i fütûhât kılındıktan sonra, Serdâr-ı zaferşi‘ârımız *Mora Cezîresi*’nin kılâ‘-ı bâkiyyesi feth ü teshîri için “‘*Asâ rabbüküm en yühlike ‘adüvveküm ve yestahlifeküm*”⁵¹ mî‘âd-ı beşâret-me‘âdi ile kulûb-i ‘asâkir-i mansûremizin tedmîr-i e‘âdiye olan şevk ü himmetlerin tecdîd ü te‘kîd edüp, *Anaboli* pişkâhından dahi ref‘-i hıyâm-ârâm ve *Moton* ve *Koron* ve *Avarin* taraflarına şedd-i hırâm olundukda, düşmen-i dîn-i hizlân-karîn, cünûd-ı müvahhidîn kullarımızın [358] müddet-i yesîrede ‘avn-i İlâhî ile bunca fütûhât-ı celîleye muvaffak ve ânen-fe-ânen derûn-ı hamîyyet-meşhûnlarında tezâyüd-i heyecân-ı şevk-ı intikâm mukarrer ü muhakkak olup, hâlâ kılâ‘-ı mezbûrenin dahi ‘inâyet-i Îzed-kadîr ile feth

⁴⁶ “أَيْنَ الْمَعْرُ = Kaçış nereye!?” anlamına gelen bu cümle, Kıyâmet, LXXXV/10. ayetin son kısmından alınmıştır.

⁴⁷ “لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ = (De ki) Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir” anlamına gelen bu cümle, Ahzâb, XXXIII/16. ayetin baş kısmından alınmıştır.

⁴⁸ “وَإِنْ حُجِدْنَا لَكُمْ الْعَالِيُونَ = Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir” anlamına gelen bu cümle, Sâffât, XXXVII/173. ayetten alınmıştır.

⁴⁹ “وَإِذْ كُنْتُمْ بَيْنَ يَدَيْكُمْ يُجَنِّدُكُمْ لَكُمْ تَرَوْهَا = Sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla sizi desteklemişti” anlamına gelen bu Arapça cümle, “وَإِذْ كُنْتُمْ بَيْنَ يَدَيْكُمْ يُجَنِّدُكُمْ لَكُمْ تَرَوْهَا = Sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemişti” (Tevbe, IX/40) ayetinden mülhem olarak kaydedilmiştir.

⁵⁰ “قُلْ إِنْ الْمَوْتُ الَّذِي تَقْرُونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ = De ki: Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır” anlamına gelen bu cümle, Cum‘a, LXII/8. ayetin baş kısmından alınmıştır.

⁵¹ “عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ = Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi egemen kılacaktır” anlamına gelen bu cümle, A‘râf, VII/129. ayetin orta kısmından alınmıştır.

ü teshîrine sâk-ı gayreti teşmîr etdiklerin işidüp, ber-mûceb-i mü'eddâ-yı “*Ve kaze-fe fi-kulûbihimü'r-ru'bi*”⁵² kulûb-i kâsiyelerine tekzâ-yı bîm ü hirâsdan nâşî, mücâhidîn-i dînin sademât-ı tâkat-şiken hücûm-i satvetlerine tâb-âver-i sabr u mukâvemet olamayacakların bilüp, *Manya*'da vâki' *Kelafa Kal'ası'n* (=Chielafa) yetmiş üç 'aded ve *Zarnata Kal'ası'n* altmış dokuz 'aded top ile mücerred nüfûs-ı rediyyelerine emân verilmek üzere taraf-ı Devlet-i 'aliyyemize teslim ve *Koron* ve *Avarin* ve *Gilomic* (غلموج = Chlemoutsı) ve *Arkadya* ve *Balyabadra* kal'aların mühimmât[ını] fi'l-cümle ile terk ve 'askerden tahliye edüp, kılâ'-ı hâliye-i mezkûrenin 'asker ve ekser mühimmâtın *Anaboli Kal'ası*'yla hem-keffe-i mîzân-ı metânet 'add etdikleri *Moton Kal'ası*'na nakl ve âmâde-i müdâfa'a vü muhârebe oldukları 'asâkir-i gayret-mezâhirimizin vâsıl-ı sımâh-ı hamîyyetleri olmağın, “*Kâtilul-lezîne yelûneküm mine'l-küffâri*”⁵³ mübteğâsınca e'inne-i metâyâ-yı 'azîmetlerin kal'a-i mezbûre taraîfına imâle ve bu def'a dahi huyûl-i tîz-tâz-ı celâdetlerin meydân-ı cân-sipârîde icâleye fermân-ı Cihân-mutâ'imız üzere şedd-i nitâk-ı sa'y u ictihâd ve bi-'avn-i Samedânî “*Tevceeh haysü şî'te fe-inneke mansûrun*”⁵⁴ mefâdî sâ'ik-ı yek-rân-ı sıdk u sedâdımız olduğuna i'tidâd u i'timâd birle, Serdâr-ı ekremimiz müşârun ileyh ile ma'an *Moton Kal'ası* altına varup, me'mûr oldukları üzere metrisler almağa müsâra'at ve “*Ke'ennhüm bünyânün marsûsun*”⁵⁵ düşmen-i dîn ile kadem-sebât üzere muhârebeye mübâderet eylediklerinden sonra, dûr u dirâz i'mâl-i tob u tüfeng ile temâdî-i 'inâd ve tasabbur-ı e'âdîye bâ'is olmak cevâz-dâde-i himmet-i merdâneleri olmamağla, eyyâm-ı muhâsaranın beşinci günü vâr kuvveti bâzû-yı hamîyyet-i dilîrâneye getirüp, sît ü sadâ-yı insilâl-i şimşîri dem-sâz-ı zemzeme-i tekbîr ederek bî-muhâbâ şîrâne hücûm etmeleriyle, kal'a-i mezbûre dahi bu vech üzere 'anveten feth ü teshîr olunduğu hılâlde mukaddemâ fermân-ı hümâyûnumuz ile *İstefe*'den *Mora Kasteli* muhâsarasına ifrâz u ta'yîn olunan 'asker-i nusrat-güster [359] dahi varup, kal'a-i mezbûreyi muhâsara ve içinde olan düşmen-i dîn ile âheng-i muhârebe vü müşâcere etdiklerin görüp, mukâbelesinde vâki' *İnebahtı Kasteli*'ne me'mûr olanlar dahi karşudan top ve humbaralar ile tazyîk-ı a'dâya derkâr olduklarında, âsâr-ı celiyyesi meşhûd-dîde-i dehr olan “*Nusirtu bi'r-ru'bi mesî-*

⁵² “وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ” = Kalplerine büyük korku saldı” anlamına gelen bu cümle, Ahzâb, XXXIII/26 ve Haşr, LIX/2. ayetlerin orta kısımlarından alınmıştır.

⁵³ “قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ” = Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın” anlamına gelen bu cümle, Tevbe, IX/123. ayetin orta kısmından alınmıştır.

⁵⁴ “تَوَجَّهْ حَيْثُ شِئْتَ فَإِنَّكَ مُنْصُورٌ” = İsteğin tarafa yönel, muhakkak ki sen, muzeffersin (yardım olunanlardansın)” anlamına gelen bu cümle, Hz. Peygamber'in sırtında bulunan Peygamberlik mührünün yüz (dış) kısmında olduğu söylenen ibaredir. Fakat bu yazının Hz. Peygamber'in sırtında olduğuna dair rivayetler konusunda tartışma mevcuttur; bk. Bedreddin Ebi Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, ‘*Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Kahire 1392/1972, c. II, s. 374-375.

⁵⁵ “كَأَنَّكُمْ بِنِائٍ مَرْصُورٌ” = Sanki onlar kenetlenmiş bir bina (yapı) gibidir” anlamına gelen bu cümle, Saff, LXI/4. ayetin son kısmından alınmıştır.

rate şehrin”⁵⁶ hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı i‘câz-nümûnu hasb-i hâl-i ümmet-i cihâd i‘tiyâd[1] olup, *Mora Cezîresi*’nde teshîr-i kılâ‘ u bikâ‘ için dâ’ir-i etrâf u enhâ olan mevkib-i kevkebe-dâr-ı bülend-iktidârımızın evç-gîr-i işihâr olan gülbâng-ı haş-yet-i satvet ü mehâbetleri her tarafa sârî ve ahkâm-ı dehşet-i heybet ü salâbetleri her cânibde cârî olduğundan, zikr olunan *Mora Kasteli* derûnunda mahsûr kefer-i felâ-ket-disâra dahi vesîle-i tez‘âuf-i za‘f ü fûtûr olup, sademât-ı kâsime-i hücum-ı mü-câhidîne kuvvetü’z-zahr-i mukâvemet ü iktidârları münselib olduğu ecilden, muhâ-saranın beşinci günü istîmân etmeleriyle fekat nüfûs-ı habîselerine emân verilüp, kal‘a-i mezbûrenin haber-i behcet-âver teshîri ‘ilâve-i nusrat-ı ânife ve mülhak-ı fütûhât-ı sâlîfe olduktan sonra, *Mora Cezîresi* kılâ‘ından emna‘-ı husûn ve hasânet ü rasâneti kılâ‘-ı sâ’iresinden füzûn olduğu müselle-i seyyâhân-ı cihân-gerd-i ‘âlem olan *Benefşe Kal’ası* içinde mevcûd gürûh-ı müşrikîn dahi cünûd-ı muvahhidînin velvele-endâz-ı çâr-cihet-i âfâk olan mehâbet ü salâbetlerinden giriftâr-ı bîm ü dehşet olup, *Mora Cezîresi*’nin kal‘a-i mezbûreden gayri ta‘lîk-ı kemend-i feth ü teshîr edecek kılâ‘ u bikâ‘ kalmamağla ne kadar sâbit-kadem-i mer-kez-i ‘inâd olsalar, ser-encâm halleri “*Fe-nüzûlün min hamîmin ve tasliyetu cahî-min*”⁵⁷ olacağın bilüp, *Moton Kal’ası* teshîri esnâsında der-i merhamet-medâr-ı Devlet-i ‘aliyyemizden istîmâna müsâra‘at etmeleriyle, mesfûrları derûn-ı kal‘adan ihrâc ve ol hısn-ı hasânet-şî‘ârı dahi, ‘idâd-ı memâlik-i ‘aliyyemize zamm u idrâc için Ordu-yi hümâyûnumuz tarafından mu‘temedün-‘aleyh kullarımız ta‘yîn olunup, ‘avn-i Rabbânî ile bu denlü fütûhât-ı beriyye cilve-ger-i minassa-i vukû‘ olduğundan mâ-‘adâ, taraf-ı bahrda dahi Donanma-yi hümâyûnumuz “*Ve cerayne bi-him bi-rihin tayyibetin*”⁵⁸ mehebbinden vezân olan bâd-ı şurta-i tevfiik ile, *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd*’den rîsmân-nigâh-ı resîde-i künküre-i bârûsu olmada kâsır ve mü-hendisân-ı hurde-bîn-i hîred-tahmîn mikdâr-ı irtifâ‘ında hâyir olup, bu âna gelince letamât-ı çâr-müveccih-i ceng ü âşûbdan der ü dîvârı rahne-dâr olmayan *Istendil Cezîresi Kal’ası* önünde lenger-endâz oldukda, kal‘a-i mezbûre kayadan bir cebel-i feleksâ zirvesinde vâki‘ ve korsan keferesi cezîre-i mezbûreyi melce’ ü me’vâ ittihâz ve cezâyir-i İslâmiyye beyninde vâki‘ olmak takrîbi ile gelüp geçen [360] sefâyin-i müslimîne i‘sâl-ı zarar u hasâret eyleyerek dört yüz seneden mütecâviz Venedik keferesi tasarrufunda kalmış iken, bu def‘a Donanma-yi hümâyûnumuz sefâyinin-den top ve ‘asker ihrâc ve kal‘ayı muhâsara ile mehâzîl-i müşrikîn “*Eynemâ tekûnû*

⁵⁶ “نصرت بالزعب مسيرة شهر” Bir aylık mesafeden (düşmana) korku salmakla yardım olundum” anlamına gelen bu cümle, hadîs-i şerîftir; bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh, tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vdğ., Kahire 1400, (8) Salât, 56.

⁵⁷ “من حميم وتصليته حميم” İşte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır. Ve (onun sonu) cehenneme atılmaktır” anlamına gelen bu cümle, Vâkı‘a, LVI/93-94. ayetlerden aktarılmıştır.

⁵⁸ “وخرين هم يريح طيبه” = (Gemilerinizin içindekilerle birlikte) uygun bir rüzgârla seyrettiği...(sırada)” anlamına gelen bu cümle, Yûnus, X/22. ayetin orta kısmından alınmıştır.

yüdrikkümü'l-mevtü ve-lev küntüm fi-burûcin müşeyyedetin”⁵⁹ vetîresi üzere tazyîk u iz‘âc olundukda, bir tarikle satvet-i guzât-ı müslimîne tâb-aver-i sebât olamayup, telâtum-gâh-ı lüceci-‘afv ü ihsân olan ‘atabe-i merhamet-nişânımızdan istîmân etmeleriyle, Venediklü’nin nüfûs-ı rediyyeleri ve re‘âyânın mâl u cânlarına emân verilüp, kal‘a-i mezbûre bi'l-cümle top ve mühimmât-ı mevfûre ve cezîresi, altmış iki ‘aded kurâ’-i ma‘mûresiyle müceddeden zamîme-i memâlik-i fesîhatü’l-mesâlik-i Pâdişâhânemiz olduğu hılâlde yine Venedik keferesinin dest-i dalâlet-peyvestlerinde olan *Egine Cezîresi* sükkânının dahi, *İstendil* gibi bir kal‘a-i menî’anın keyfiyyet-i hayret-fermâ-yı feth ü teshîri ve mevkib-i kevâkib-şümârımızın *Mora Cezîresi*’ne kudûm-i ‘azamet-i masîri dehşet-endâz-ı kulûb-i mer‘ûbeleri olup, kehfü’l-emân-ı istîmâna ilticâ etmeleriyle “*Fe-izâ kadderte ‘alâ-‘adüvvike f’ec‘a-lil’-‘afve zekâte’l-kudreti*”⁶⁰ medlûlunca niyâzlarına müsâ‘ade ve ol cezîre dahi bu emr-i yesîr ile muzâf-ı büldân-ı mahrûsemiz kılındıktan sonra, *Çuha Adası* teshîrine neşr-i şîrâ-‘ı şürü‘ eyledikde, anda olan keferiye dahi niyâz-ı terahhum ü emân ile istikbâl ve kibel-i Devlet-i ‘aliyyemizden “*el-‘Afvü zekâtü’z-zaferi*”⁶¹ medlûlunca isticdâ-yı birr ü nevâl eylemeleriyle müsâ‘ade-i recâları sadaka-i nüch u zafer bilianüp, rekabe-i itâ‘atlerine ta‘lîk-ı ribka-i zimmet ile cezîre-i mezbûre dahi bi'l-cümle kurâ vü re‘âyâ ve arâzî vü zevâyâsıyla zamîme-i memâlik-i mahmiyyemiz kılındıktan sonra, mukaddemâ memâlik-i İslâmiyye’den iken Venedik keferesinin dest-i delâlet-peyvestlerine giriftâr ve *Rumili*’nin büyük kıyısına mülâsık olmak takrîbi ile düşmen-i dînin ekseriyâ karargâh-ı donanma-yi menhûsı olan *Ayamavra Cezîresi* üzerine cünûd-ı muvahhidinden bir mikdâr ifrâz ü irsâl olundukda, fi’l-hakîka düşmen-i dînin bu def‘a dahi donanma-yi menhûsı *Ayamavra Kal‘ası* [361] önünde lenger-endâz bulunmuşiken kat‘â iltifât olunmayup, ‘asker-i nusrat-eserimizin niyyet-i kahr u tedmîr ile üzerlerine olan hücumların melâ‘în-i hâsirîn gördüklerinde, donanma-yi menhûslarından bir mikdâr ‘asker-i nekbet-eser taşra ihrâc ve hücum-ı ‘asker-i İslâm’a sedd olmak fikr-i fâsidiyle ceng ü cidâle cesâret eylediklerinde, hücum-ı cünûd-ı muvahhidine sedd-i râh-ı mukâvemet olamayacakların bilüp, hâsir ü hâ‘ib, savb-ı inhizâma â‘ib olduklarında, fi’l-asl *Ayamavra* derûnında temekkün üzere olan gürûh-ı müşrikîn dahi mukaddemâ kal‘a-i mezbûrenin kara tarafında i‘dâd etdikleri lağımlara âteş ilkâ ve kendüleri donanma-yi menhûsları tarafına firâr etmeleriyle, cezîre-i mezbûre dahi kurâ’-ı ma‘mûre ve re‘âyâ-yı mevfûre ve kal‘a-i mehdûme ve bi’l-cümle top ve mühimmâtıyla münharit-ı silkü’l-le’âl-i fütûhât-ı

⁵⁹ “أَيْتَمَّا نَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشْتَدَّةٍ” = Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır” anlamına gelen bu cümle, Nisâ, IV/78. ayetin baş tarafından alınmıştır.

⁶⁰ “إِذَا قَدَّرْتَ عَلَىٰ عَدُوِّكَ فَاجْعَلِ الْعَفْوَ رِجْمَةَ الْعَدُوِّ” = Düşmanına üstünlük sağladığın vakit, affetmeyi gücün sadakası kıl” anlamına gelen Arapça bir deyiştir. Benzer anlamlı vecize için bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, İstanbul ۲۰۰۸, c. I, s. 425.

⁶¹ “الْعَفْوَ زَكَاةُ الظَّنِّ” = Affetmek zaferin sadakasıdır” anlamına gelen Arapça bir deyiştir; bk. Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Vecizeler Sözlüğü*, c. I, s. 23.

celîle olduğundan mâ-‘adâ, yine Venedik keferesinden bundan esbak nez‘ ü teshîr olunmuş *Girid Cezîresi* müşt Emilâtından olup, sulhan yed-i i‘tidâlarında bu âna değîn bâkî kalan *Suda* ve *İsperlonga* nâm iki hısn-ı hasînin yed-i küffârda bekâsı ve cezîre-i mezbûre ancak *Suda Limanı*'ndan ‘ibâret iken liman-ı mezkûra korsan keferesi istizhâr ve gelüp geçen sefâyin-i müslimîne îsâl-i gezend ü hasâret etmeden hâlî olmadıkları cevâz-dâde-i gayret-i Mülûkânemiz olmadığı ecilden, zıkr olunan iki kal‘anın muhâsarasına şürû‘ etdirilüp tazyîk olunduklarından sonra, derûnlarında mutahassın olan melâ‘în bi'l-ıztırâr havze-i emâna ilticâ vü istîmân etmeleriyle, zıkr olunan *Suda* ve *İsperlonga* kal‘aları dahi mastûr-ı cerâyid-i emlâk-ı Pâdişâhânemiz olmağın, lillâhi'l-hamdi ve'l-minne işbu sâl-i ferruh-fâlde berren ba‘ s olunan cünûd-ı şecâ‘at-nümûdümüz dest-zen-i dâmân-ı “*Ve sebbit akdâmenâ v'ensurnâ 'ale'l-kavmi'l-kâfirîn*”⁶² olarak *Mora Cezîresi* içinde “*Ve zannû ennehüm mâni'atühüm husûnihüm*”⁶³ mü‘eddâsinca metânet ü rasânetine i‘tinâ vü igtirâr ile düşmen-i dînin cüyûş-ı deryâ-hurûşumuza karşı makâm-ı lücc ü hısâmda ızrâr u kıyâmlarına medâr olan kılâ‘-ı hasîne ve husûn-ı rasîneyi gerek emânen ve gerek ‘anveten yed-i istîlâyı a‘dâdan nez‘ edüp, “*Fe-kuti‘a dâbiru'l-kavme'l-lezîne zalemû ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-‘âlemîn*”⁶⁴ sürûduyla zemzeme-sâz-ı hamd-i Vâcibü'l-vücûd olmak müyes-ser ve bahran techîz ü tertîb olunan Donanma-yi hümâyûnumuz dahi mehebb-i ‘avn-i Samedânî'den nesemât-ı bâd-ı murâd-ı “*İnnâ fetehnâ le-ke fethan mübînen*”⁶⁵ ile her ne savba imâle-i sükkân ‘azîmet eylediye “*Fe’dhulûhâ bi-selâmin âminîn*”⁶⁶ makâl-ı beşâret-me‘âli ile ikbâl ü istikbâl olunmak mukadder olup, yedi yüz elli mîl devresi ve re‘âyâ-yı mevfûre ile meşhûn [362] iki binden mütecâviz kurâ-yı ma‘mûn reyî muhtevî olan *Mora Cezîresi* dest-i tasarruf-ı a‘dâda bir hatve yer kalmamak vechi üzere ‘umûmen kılâ‘ u bikâ‘ ve müşt Emilât-ı kalîle vü kesîresi ve *İstendil* ve *Egine* ve *Çuha* ve *Ayamavra* gibi dört kıt‘a cezâyir-i müstekille bikâ‘ u ribâ‘ ve re‘âyâ ve tetimmât-ı vefîresi ve *Suda* ve *İsperlonga* kal‘aları eyyâm-ı ma‘dûdede dest-i a‘dâdan nez‘ ü tahlîs ve kalemrev-i hükm-i Husrevânemize zamm u tahsîs olunup, me‘âbid ü mesâcid ve cevâmî‘-i savâmi‘i levs-i vücûd-ı bed-bûd-ı evsân ü asnâmdan tanzîf ü tathîr ve kanâdil-i lemmâ‘atü'l-envâr-ı tevhd ü temcîd ile tenvîr

⁶² “وَوَيْتُ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ” = (Ey Rabbimiz!)... Ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et” anlamına gelen bu cümle, Bakara, II/250. ayetin son kısmından alınmıştır.

⁶³ “وَوَيْتُوا أَنفُسَهُمْ مَّاعِنْتُهُمْ خِصْمَتُهُمْ” = Onlar da kalelerinin, kendilerini (Allah’tan) koruyacağını sanmışlardı” anlamına gelen bu cümle, Haşr, LIX/2. ayetin orta kısmından alınmıştır.

⁶⁴ “فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” = Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur” anlamına gelen bu cümle, En‘âm, VI/45. ayetten alıntıdır.

⁶⁵ “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا” = Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik” anlamına gelen bu cümle, Feth, XLVIII/1. ayetten alıntıdır.

⁶⁶ “فَادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ” = ve ardından oraya emniyet ve selamle girin” anlamına gelen bu Arapça cümle, “أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ” = Oraya emniyet ve selamle girin” şeklindeki Hicr, XV/46. ayetinden mülhem olarak kaydedilmiştir. İlgili ayetlerin baş tarafında “fe (ف)” harfi bulunmadığından, ilgili harfin ilaveten metinde kaydedildiği anlaşılmaktadır.

olunmağın, bi'z-zât cenâb-ı müeyyed-i Hilâfet-mesnedimiz, makarr-ı Devlet-i 'aliyye ve müstekarr-ı Saltanat-ı seniyyemiz savbına tevcîh-i râyât-ı zafer-âyât 'avd ü insirâf kılup, Serdâr-ı sûtûde-me'serimiz yanında olan 'asâkir-i fevz-mezâhirimiz dahi ganâyim-i mevfûre-i “*Ve evraseküm arzahüm ve diyârahüm ve emvâlehüm*”⁶⁷ ile “*F'enkalebû bi-ni'metin minallâhi ve fazlin lem-yemesshüm sū'ün*”⁶⁸ me'âli hasb-i hâl-i refâh-bâlleri olarak girânbar-ı ganîmet iyâb ve dest-âvîz-i nasr u zafer ile ric'at ü insirâfa ruhsat-yâb olmuşlardır.

“*Hâzâ min fazli rabbi*”⁶⁹, “*Vallâhü zu'l-fazli'l-'azîmi*”⁷⁰. Bu âlâ-yı vâlâ-yı behiyyetü'l-âsâr ve ni'amâ-yı 'uzemâ-yı seniyyetü'l-iktidâr “*Ve emmâ bi-ni'meti rabbike fe-haddis*”⁷¹ mücebi üzere işâ'at ü i'lân ve işâret ü îzânı bâ'is-i irtiyâh-ı kulûb-i ehl-i İslâm ve mâye-i inşirâh-ı sudûr-ı enâm olmağla, miyâne-i cânibeynde rasîfû'l-esâs olan mebânî-i müsâlemet ü istînâsı teşyîd ve kavâ'id-i sıdk u itihâd ve sevâ'id-i te'âzud u vedâdî tesdîd için nâm-zed-i irsâl ü ta'yîn olan sedene-i sürâdikât-ı Devlet-i 'aliyyemizden sadâkat-âyîn ve emânet-karîn, kıdvetü'l-emâcidi ve'l-ekârim Yûsuf *zide mecdühü*⁷² ber-sebîl-i risâlet meb'ûs-ı taraf-ı vâzıhu'ş-şerefleri kılınmıştır. Bi-tevfîkî'l-Meliki'l-vedûd, savb-ı 'âlîlerine inâha-i cemmâze-i vürûd edüp, süpürde-i 'uhde-i sefâreti kılınan hıdmet-i lâzimesin edâdan sonra, savb-ı dergâh-ı Hilâfet-destgâhımıza in'itâf-'inân-ı insirâfî husûsunda fâ'iz-i hüsn-i icâzet buyurulmak mütevakkı'dır. Bâkî hemîşe durre-i iklîl-i şehâmet, hâtıf-ı ebsâr-ı ahterân-ı çarh-ı berîn ve nazâret-i gülistân-ı 'izzet, gıpta-fermâ-yı i'tidâl-i ferverdîn-bâd, innehû Sübhânehû hakîkun bi'l-isti'ânehû ve'l-istincâd. Tahrîran fî evâsıt-ı S[afer] sene [1]128⁷³.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazalar bu çalışma finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

⁶⁷ “ وَأَوْزَيْنَاكُمْ أَرْضَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ = Allah, sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına vâris kıldı” anlamına gelen bu cümle, Ahzâb, XXXIII/27. ayetin baş tarafından alınmıştır.

⁶⁸ “ فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يُمْسَسْتَهُمْ سُوءٌ = Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık (zarar) dokunmadan geri döndüler” anlamına gelen bu cümle, Âl-i İmrân, III/174. ayetin baş kısmından alınmıştır.

⁶⁹ “ هَذَا مِنْ فَضْلِي رَبِّي = Bu Rabbimin (gösterdiği) bir lütfudur” anlamına gelen bu cümle, Neml, XXVII/40. ayetin orta kısmından alınmıştır.

⁷⁰ “ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ = Allah, büyük lütf sahibidir” anlamına gelen bu cümle, Bakara, II/105. ayetin son kısmından alınmıştır.

⁷¹ “ وَأَنَا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ = Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla hatırla” anlamına gelen bu cümle, Duhâ, XCIII/11. ayetten alıntıdır.

⁷² “ زَيْدٌ مُجْدُدٌ = (Allah (c.c.)) onun itibarını artırsın” anlamına gelen Arapça bir dua cümlesidir.

⁷³ 11-20 Safer 1127 = 5 Şubat - 14 Şubat 1716.

Peer-review: Externally peer-reviewed

Conflict of Interest: Authors have no conflict of interest to declare

Financial Disclosure: Authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

I- Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri-I. Mahmud (AE.SMHD.I.)

Ali Emiri-III. Ahmed (AE.SAMD. III.)

Cevdet-Adliye (C.ADL.)

Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d.)

II- Yazma Eserler

Mustafa Sâmî Efendi, *Münşe'ât-ı Sâmî Efendi, -Sadriâ'zam-ı fâzıl, fâtihi Mora Şehîd 'Ali Paşa merhûmdan Râşid Efendi'nin tesvîdiyle 'Acem Şâhı'na giden fetih-nâme sûreti-*, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi (Uppsala Universitetsbibliotek), nr. O_Nov_627, vr. 45a-47b.

Râşid Mehmed Efendi, *Fetihnâme-i Cezîre-i Mora*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3655/4, vr. 48a-56a.

III- Kaynaklar ve Akademik Araştırmalar

Aksoy, Hasan, "Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler", *İLAM Araştırma Dergisi*, c. II, sy. 2 (Temmuz-Aralık 1997), s. 7-19.

_____, "Fetihnâme", *DİA*, c. 12, s. 470-472.

Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. II, Kahire 1392/1972.

Biltekin, Halit, *Vak'anüvis Râşid Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

_____, "Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sy. 11(2010), s. 162-166.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, tah. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vdğ., Kahire 1400.

Erdoğan, Mehmet Akif, “1635 Tarihli Revan Kalesi Fetihnemesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 14 (1999), s. 25-32.

Erkan, Mustafa, “Gazavatnâme”, *DİA*, c. 13, s. 439-440.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007.

Feridun Bey, *Münşe'âtü's-Selâtin*, c. I, İstanbul 1858.

Fihrisü'l-Mahtûâtü't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye, c. III, Kahire 1990.

Göger, Veysel-Sarıkaya, Hüseyin, “Mora'nın İstirdâdına Dair Bir Kaynak Değerlendirmesi ve Nâdir'in *Vâkı'ât-ı Gazavat'ı*”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 20 (2009), s. 1-32.

Günay, Fatih, “Râşid Mehmed Efendi”, *DİA*, c. 34, s. 463-465.

_____, *Râşid (Vak'anüvis): Hayatı, Edebî Kişiliği, Divanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2001.

Kayapınar, Levent, *Osmanlı Klasik Dönemi Mora Tarihi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Kiel, Machiel-Alexander, John, “Mora”, *DİA*, c. 30, s. 280-285.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013.

Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye, Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit Seferi ve Kandiye'nin Fethi, 1666-1669*, haz. Meltem Aydın, İstanbul 2016.

Özergin, M. Kemâl, “Râşid”, *İA*, c. 9, s. 632-634.

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, c. I-II, haz. Abdülkadir Özcan vdg., İstanbul 2013.

Türkoğlu, Serkan, *Vakanüvis Râşid'in Sıhhat-âbâd Mesnevîsi*, Ankara 2015.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, c. IV/I, Ankara 1995.

Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, c. I, İstanbul 2008.

Yücel, Abubekir Sıddık, *Mühürdâr Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

Zettersteen, K. V., *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, c. II, Uppsala 1935.

Zettersteen, K. V., *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, c. II, Uppsala 1935.

Extended Abstract

The Morea Peninsula, which had been under the control of the Ottoman Empire, was passed to the control of the Venetians in the Treaty of Karlowitz on 26 January 1699, concluding the Austro-Ottoman War of 1683–1697. Morea was one of the first targets of the Ottomans, who had recovered well after the Battles of Vienna (1683–1699). In the spring of 1715, a campaign under the command of the Grand Chief Commander Damad (Martyr) Ali Pasha was launched. During the campaign, the island of Tinos (Istendil) was captured on 6 June, which was followed by the conquest of Nafplion (Anadolu), Morea Castle, Navarino, Koron, and Moron. Toward the end of August 1715, almost all castles in the peninsula were captured, including Monemvasia (Benefşe), which had to surrender on 7 September. In the Morea Campaign, several islands and castles which were not able to defend themselves were conquered. For example, the islands of EGINE (iğne) and Cuka, and the castles of Souda (Suda) and Sperlonga (Isperlonga) in Crete (Girit) were captured. This way, not only did the Ottomans dominate the Morea again, but also, they managed to decrease the pessimistic atmosphere in the region after the Treaty of Karlowitz (1699) had been dissolved.

A number of sources can explain the Ottoman conquest of Morea in 1715. One of these is the conquest letter (*fethname*) which was sent to states and other countries to declare the area as conquered. In this study, the afore-mentioned conquest letter is briefly investigated and evaluated, after which its transcription is also presented.

A *fathnama*—an important source for Turkic-Islamic literature and history—is the generic name of letters and imperial firmans giving information about the victories against enemies and newly conquered lands. Apart from its literary aspects, a *fathnama* can also be used as a historical source.

The *fathnama* by Râshid Mehmed Effendi, examined in this article, was prepared in order to give information about the conquest of Morea in 1715, and which was dispatched to the ruler of Iran, Shah Hussain. Mehmed Efendi, who had been in various positions serving the Ottoman Empire, was especially famous as an official historian (vekayinuvis). In his *History*, he tells that he wrote this conquest letter personally. A copy of the work published here is accessible from the Namah-ı Humayun Record, no. 6 (pp. 352–362), in the Ottoman Archive of the Prime Ministry. According to this document, Rasid Mehmed Efendi was awarded 80,000 coins (bakhsis) for this conquest letter.

In this study, the copies of the Morea Conquest Letter were evaluated and analyzed. The letter starts with an introduction containing the praise of the Prophet Muhammed (PBUH) in Arabic language. After giving the sobriquet of Shah

Huseyin of Iran, his name and a pray sentence for him are presented. Then, by referring to the verse of Quran that states that “Allah will create a caliph on Earth,” it is expressed that the Sultan was appointed as caliph and that he acts under the direction of Allah’s commands, and that he is given a great sultanate. After that, expressing the necessities of *ghazi* (warrior) and *jihad* (holy war), it is stated that a war was started from the side of the Venetians who broke the agreement in 1715. Detailed descriptions are then given on the Sultan’s arrival to Edirne with his army, the sending of more than 40,000 soldiers to the navy, and the appointment of grand viziers as grand commanders in chief. In this part, the names of the conquered places are given. Particular attention is given to the siege of the Nafplion Castle. After explaining the campaign process, the name of the conquered places are briefly mentioned again. It is stated that all these places are a gift from Allah, and that the public servant Yusuf is appointed for notifying the declaration of the conquest. The conquest letter ends with prayer words and a date note. The Conquest Letter Copy is dated February 1716 (Hijri Calender Evâsıt-ı Safer 1128).

The language used in the conquest letter is generally heavy. The sections narrating war details are simpler than the other parts. The verses of Quran related to the narrated text are given as a separate selection. In addition, Hadith Sharif’s quotes are also used. When the general points that are necessary for a conquest letter are taken into consideration, it can be observed that all of these points are included in the conquest letter under examination here.

As this study compares other resources explaining the 1715 Morea conquest, it can be observed that the conquest letter is an extremely good brief of stated campaign. As Rasid Mehmed Efendi explains, this campaign (detailed in his *History*) was merely summarized in the chapter of his *History*, while he was writing conquest letter. When these kinds of conquest letters are compared, although they have some common parts and sobriquets because they are official documents, it is seen that they reflect the styles of their writers. There are also major differences in volume. For example, compared to the conquest letter of the Kandiye Siege (written between 1667 and 1669) which took two and a half campaign seasons, the 1715 Morea Conquest Letter only resulted in one campaign season.

For the text that we prepared for publication, we followed a simple transcription method. In Turkish, word circumflex is not used. The (b) and (c) at the end of Turkish words are written as (p) and (ç). Hemze is symbolized as (‘). Long vowels in Arabic and Persian words are shown as (â), (î), and (û). Also, the long vowels in Arabic and Persian words following the letters Ghayn (غ) and Qaaf (ق) are shown as (ā), (ī), and (ū). The letter Ayn (ع) is shown as a (‘) sign. The transitions in Arabic conjunctions and compounds are shown as (‘). The phrases that are necessary to be presented in text (but are not), are written in box brackets [ ], and extra words and phrases are

written in as < >. In order to make the text more comprehensible to the public, some punctuation marks, like dots and commas, have been added. The transcriptions of verses, hadiths, and quotes are presented in the text, and their original forms and meaning are given in the footnotes (as showing in the references). The equivalents of dates in the Hijri calendar are shown as Gregorian calendar dates in the footnotes. Names of places are written in italics. During transcription, the punctuation of the original text was saved.

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDLERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

Uğur KOCA

Araştırmacı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul; Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Öz

İstanbul Boğazı'nın en dar ve akıntılı yerinde Anadolu Hisarı'nın tam karşısına yaptırılmış olan Boğazkesen Kalesi nâm-ı diğer Rumeli Hisarı'nın, İstanbul Boğazı'nın kontrol edilmesi açısından önem arz etmesinin yanı sıra İstanbul'un fethinden sonra da hâpishane görevi üstlendiği bilinmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Boğazkesen Kalesi kalebendlerini muhtevi bu makalede; kalebend cezası, kalebend defterleri, mahkûmlara kalebend cezasının verilmesi ve mahkûmların salıverilme süreci, mahkûmlar ve sosyal statüleri, işlenen suçlar, suç mahalleri, mahkûmiyet süreleri ve kalebendlik için yazılan hükümlerin diplomatika açısından özellikleri ele alınmak suretiyle imparatorluk dönemindeki suç ve ceza sistemi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boğazkesen Kalesi, Rumeli Hisarı, Kalebend, İtlak, Suç, Ceza.

Abstract

THE KALEBENDS OF BOĞAZKESEN CASTLE DURING THE FIRST HALF OF 18TH CENTURY

We know that Boğazkesen Castle, also called Rumeli Fortress, was built on opposite from Anatolian Castle at the narrowest point of the Bosphorus, and that it was used as a prison after the conquest of Istanbul. It also had an important role in control of the Bosphorus. In this article analyzing Kalebends of Boğazkesen Castle in the first half of 18th century, we study the system of crime and punishment during the imperial period in terms of Kalebend punishment, Kalebend Registers, assigning Kalebend punishment to criminals, criminal release procedures, prisoners and their social status, committed crimes, regions of crime, lengths of conviction, and provisions written about Kalebend punishment within the framework and discipline of diplomacy.

Keywords: Boğazkesen Castle, Rumeli Fortress, Kalebend, Release, Crime, Punishment.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Uğur KOCA, ugurkoca@yandex.com

Geliş Tarihi/Submitted: 19.03.2018 **Kabul Tarihi/Accepted:** 25.04.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.407593

Cite this article as: Uğur Koca, "Boğazkesen Kalesi Kalebendleri (XVIII. Yüzyılın ilk yarısı)", *Turkish J Hist* (2018), 125-150.

Giriş

Boğazkesen Kalesi, Sultan II. Mehmed'in İstanbul muhasarası hazırlıkları çerçevesinde İstanbul'un işe merkezleriyle bağının kesilmesi, Anadolu ve Rumeli arasında donanmaların geçişinin güvence altına alınması ve gerektiği zaman kuşatma ordusuna üs hizmeti vermesi amacıyla 1452 yılının Ağustos sonlarında Anadolu Hisarı'nın tam karşısında¹ inşa edilmiş bir Ortaçağ kalesidir². Kalenin Muslihiddin adında bir mimarın eseri olduğu yolundaki faraziye henüz ispat edilememiş olmakla birlikte³ Sultan II. Mehmed'in, hisarın inşa edileceği yerin tespitinden krokisinin çizimine kadar projenin tatbikine doğrudan doğruya iştirak ettiği ve en ufak teferruatı dahi bizzat kontrol ettiği bilinmektedir⁴.

Yaptırıldığı dönemde *Kal'a-i Cedîd*, *Kulle-i Cedîde*, *Yenicehisar*, *Boğazkesen Hisarı*, *Nikhisar* (*Güzelhisar*), *Başkesen Hisarı* olarak da adlandırılan ve günümüzde *Rumeli Hisarı* olarak bilinen Boğazkesen Kalesi, fetihten önce stratejik önem arz etmesinin yanı sıra fetih sonrasında kalebend cezasına mahkûm edilen suçlular için de bir ceza mahalli olmuştur⁵.

Osmanlı İmparatorluğu, hukuk kurallarını halkın değer yargıları ve dönemin şartlarına göre oluştururken uyguladığı ceza usulleri de zaman içerisinde değişiklik göstermiş ve bazı dönemlerde belirli cezalar ön plana çıkmıştır⁶. Bu bağlamda öncelikle imparatorluk dahilinde XVIII. yüzyılda yaygın bir ceza türü haline gelen kalebendliği izah etmekte fayda vardır.

1. Kalebend Cezası Hakkında

“Kal'abend”, Arapça “*kal'a*” ve Farsça “*bend*” (bağlamak) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmektedir⁷. Herhangi bir suçtan ötürü mahkûm edilen bir kimsenin kale hisarından dışarı çıkmamak üzere burada ikamet etmeye mecbur bırakılması usulüyle gerçekleşen⁸ kalebend cezası, suçluların kaleden dışarı çıkmamak üzere tutulmaları sebebiyle bir çeşit hapis, kendi memleketinden uzak kalelere gönderilmeleri yönüyle de bir çeşit sürgün niteliği taşımaktadır⁹.

Benzer cezalar olan zindanbendlik ile kalebendliği ise birbiriyle karıştırmamak gerekir. Zira kalebendlik ile zindanbendlik yakın tabirler olsa da ayrı ceza usul-

¹ Halil İnalçık, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010, s. 164.

² Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 241.

³ Semavi Eyice, “Rumeli-Hisâr”, *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 773.

⁴ Albert Gabriel, *İstanbul Türk Kaleleri*, 1941, s. 99, 100, 102.

⁵ Abdullah Mehmet Avunduk, “Rumelihisarı”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 237, 238.

⁶ Neşe Erim, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebendlik Cezası ve Suçluların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 80.

⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1987, s. 1079.

⁸ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 168.

⁹ Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre H.1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler Ve Cezalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 52.

leridir. Zindandan tahliye edildiği halde kaleden ayrılmaması emredilen suçlular olmuştur¹⁰. Ayrıca bir ada üzerinde serbest dolaşmasına müsaade edilen mahkûmlara cezîrebend, kaleye göre daha küçük olan ve tamamen askerî maksadlarla yapılmış palankalarda tutulan mahkûmlara palankabend ve özellikle gayr-ı müslim tebaadan olan suçluların manastırlarda tutulanlarına manastırbend, manastır vb. yerlerin kulelerinde tutulanlarına ise kulebend denilmektedir¹¹.

Osmanlı Örfî Hukuku içinde ta‘zir suçları arasında yer alan kalebend cezasının Osmanlı İmparatorluğu’nda ne zaman ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. Klasik dönemde pek fazla uygulanmayan kalebendlik, XVII. yüzyılın sonlarında belirginleşmeye başlayarak XVIII. yüzyılda yaygınlaşan bir ceza türü olarak karşımıza çıkmaktadır¹².

Hakkında kalebend hükmü verilerek belirlenen kaleye gönderilen mahkûmlar burada ağır işlerde çalıştırılmaz, işkence görmezlerdi. Firar ve benzeri durumlarda bulunmamak şartıyla kale halkıyla bir araya gelip konuşabilirlerdi¹³. Fakat mahkûmların kalelerde genel olarak çok uzun müddetlerde tutulmamaları ayrıca kendilerinin sadarete yazdıkları arzuhallerde durumlarının ağır veya hasta olduklarını belirtmeleri, yine mahkûm yakınlarının yazdıkları arzuhallerde kalebend olan kişinin merhamete muhtaç derecede kötü durumda olduğunu belirtmeleri sebebiyle itlak edilmelerini rica etmelerinden yola çıkılırsa, kale şartlarının günümüz hapisane şartlarına oranla bir hayli ağır olduğu kanısına varılabilir¹⁴.

Dîvân-ı Hümâyûn’dan verilen bu cezaya mahsus hükümlerin kayıtlarının bulunduğu defterlere ise *Kalebend Defterleri* denilmektedir. Günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde (*BOA*) muhafaza edilen *Kalebend Defterleri*’ne ait iki katalog bulunmaktadır. Bunlardan ilki 980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu’ndaki *Kalebend Defterleri*’dir. Bu katalogta, *A.DVN.KLB.d* koduyla 924-929 genel numaralarda kayıtlı, 1091-1239/1680-1824 tarihleri arasında çeşitli suçlardan dolayı Tersâne-i Âmirî zindanlarına hapsedilen, kürek cezasına çarptırılan, nefy (sürgün) veya kalebend edilen şahısların kayıtlarını ihtiva eden 6 adet *Kalebend Defteri* mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki diğer bir katalog ise 989 Numaralı Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’ndaki *Kalebend Defterleri*’dir. Bu katalogta, *A.DV-NS.KLB.d* koduyla 1135-1256/1722-1841 tarihleri arasındaki nefy (sürgün) veya kalebend hükümlerinin kaydını ihtiva eden 44 adet *Kalebend Defteri* mevcuttur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde *Kalebend Defterleri*’nin yanı sıra ayrıca bu defterlerdeki kalebend cezasına mahkûm edilen suçlularla alakalı kayıtları ihtiva eden

¹⁰ Mustafa Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Yeni Türkiye Türkoloji Özel Sayısı III*, S. 45, Ankara 2002, s. 134.

¹¹ Ömer İşbilir, “Kalebend”, *DİA*, EK II, İstanbul 2016, s. 5. (İşbilir, “Kalebend”)

¹² Ömer İşbilir, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinde Limni Kalebentleri”, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, İstanbul 2006, s. 48. (İşbilir, “Limni Kalebentleri”)

¹³ Mustafa Avcı, *Hukuk Tarihimizde Hapis Kurumu*, Diyarbakır 2000, s. 150.

¹⁴ Koca, *a.g.t.*, s. 10.

Kalebend Kalemi Belgeleri *A.DVN.KLB* kodu ve Dosya Envanter Sistemi (*DES*) ile tasnif edilmiş 229 adet dosya içerisinde 17.560 adet vesika bulunmaktadır¹⁵.

Burada değinilmesi gereken bir başka husus ise bahsi geçen kataloglardaki defterler ve dosya envanter sistemi içerisinde dosyalanan vesikalar haricinde *Cevdet Adliye*, *Cevdet Belediye*, *Cevdet Zaptiye*, *Cevdet Dahiliye* ve *Ali Emiri*¹⁶ gibi diğer bazı fonlarda da müstakil birtakım kalebendlik vesikalarının yer aldığıdır. Ayrıca *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)* kodu altında bazı *Kalebend Defterleri*¹⁷ ve *Mühimme Defterleri*'nde de kalebendlik ile ilgili bazı hükümler¹⁸ mevcut bulunmaktadır.

1.1. Mahkûmlara Kalebend Cezasının Verilmesi ve Mahkûmların Salıverilmesi Süreci

Herhangi bir sebeple bir kimsenin cezalandırılması gerekiyorsa suçlunun mensup olduğu makamlar, kadı ve naib gibi suçlunun yaşadığı mahallin yöneticileri, gayr-ı müs-lim vatandaşların bağlı buldukları cemaat liderleri veya ahali bu durumu bizzat Dîvân-ı Hümâyûn'a arz eder ve burada ilgili şahıs için gerekli karar alınır. Eğer herhangi bir ceza uygun görülürse Dîvân'da karara bağlanarak bir buyuruldu veya ferman düzenlenir, ceza alan şahıs işinden atılır veya çoğu zaman rütbesi alınır¹⁹. Yüksek rütbeli devlet görevlilerinin (sadrazam, vezir, defterdar vs.) suçlu bulunmaları durumunda ise makamlarına ve rütbelerine riayeten haklarındaki karar bizzat kendilerine tebliğ edilir, hanelerine ya da kendilerine yolda eşlik edecek kapucubaşı vs. görevlilerle kalebend olunacakları mahalle giderek tekrar bir emir suduruna kadar bildirilen yerde ikamet etmeleri istenirdi²⁰.

Suç işleyen şahıslar daha önceden herhangi bir suç işlememiş veya hafif suçlu ise öncelikle birkaç defa uyarılırlardı²¹. *Kalebend Defterleri*'nde çeşitli hükümlerde sıkça geçen "*tenbih olunmasına rağmen mütenebbih olmamak*" ifadesi bu kanıyı destekler niteliktedir²². Önceden uyarılmalarına rağmen yine aynı suçları işlemeye devam etmişler ise bir an önce yakalanmaları emredilip belirlenen çavuşlar²³ vasıtasıyla ceza yerlerine gönderilerek ilgili kalede kalebend edilirdi.

Suçlular cezalarını çekmek için kalelere sevk edildiğinde, kalenin en yüksek seviyeli yöneticisi ve aynı zamanda kale ve şehrin güvenliğinden sorumlu olan

¹⁵ Y. İhsan Genç ve diğ., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010, s. 50, 276, 277.

¹⁶ BOA.C.ADL., nr. 63/3800., BOA.C.ADL., nr. 86/5193., BOA.C.BLD., nr. 11/533., BOA.C.BLD., nr. 11/546., BOA.C.ZB., nr. 84/4167., BOA.C.ZB., nr. 3/104., BOA.C.DH., nr. 308/15386., BOA.AE.SMST.III., nr. 102/7733. vs.

¹⁷ BOA.MAD.d., nr. 4080.

¹⁸ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 103, s. 16/85.

¹⁹ M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, XV, No: 60, Ankara 1951, s. 532, 533.

²⁰ İşbilir, "Kalebend", s. 6.

²¹ Erim, a.g.m., s. 80.

²² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 235/4., BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6, s. 26/4., vs.

²³ Bkz: Orhan F. Köprülü, "Çavuş", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238.

dizdardan²⁴, suçluların ilgili kaleye ulaştıklarına dair bir arz veya ilâm göndermesi istenebilirdi. Bu sayede merkez, suçluların ceza mahalline ulaştıkları bilgisini elde etmekteydi²⁵.

Dîvân'dan çıkan kararlar neticesinde yakalanarak kalebend edilen mahkûmların bir müddet ceza çektikten sonra salıverilmeleri için atılan ilk adım ise tahliye talebi başvurularıdır.

Mahkûmların serbest bırakılmaları, merkeze yazılan arzuhal, arz, arz-ı mahzar, ilâm gibi belgelerin yine Dîvân'da onaylanması neticesinde gerçekleşirdi. Salıverilme hadisesi, mahkûmun kendi halinde olduğunu belirttiği bir arzuhalin Dîvân'da onaylanması suretiyle gerçekleşebildiği gibi mahkûmun eşi ve çocuklarının sefalet içinde kalması²⁶, mahkûmun halinin oldukça kötü olması²⁷, hasta ya da ihtiyar olması²⁸ gibi durumlarda da mahkûmların bu kötü durumlarına merhameten gerçekleşebilirdi. Mahkûmların salıverilmesi ayrıca, kale dizdarı, kadı, nâib gibi devlet görevlilerinin iyi hal ilâmları, kale ahâlisinin mahkûmun iyi haline şahitlik edip başvurması, mahkûmun bir daha suç işlemeyeceğine dair kendisine kefil olunması ve nihayet mahkûmun “*bedel-i af*” adıyla hazineye bir miktar mal veya para vermesiyle de olabilirdi. Bunların dışında mübarek aylar, mübarek günler mahkûmların affı için vesile teşkil eder, bu dönemlerde yapılan başvurulara genelde olumlu cevap verilirdi. Askerî zümre mensuplarında ise bu sayılanların yanında mahkûmun âmirlerinin görüşü de önemliydi ve bunların görüşü alınmadan suçlular bırakılmazdı²⁹.

Ancak bu salıverilme hadisesinde bazı özel şartların öne sürülebildiği görülebilmektedir. Mahkûmların iyi halleri de göz önünde bulundurularak yapılan bu salıverilme hadisesinde en sık karşılaşılan şartların başında “*kendi halinde olmak*” şartı gelmektedir. Talep edilen ve yaygın olarak hükümler ile çeşitli vesikalarda rastlanan *İstanbul'da ikamet etmemek*³⁰, *emr-i âliye aykırı hareket etmemek*³¹, *ahâliye zarar vermemek*³² gibi diğer şartlar ise işlenen suçların bir kez daha işlenmesini önlemeye yöneliktir.

²⁴ Efdal Şükrü Batmaz, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 7, Ankara 1997, s. 5. Ayrıca bkz: Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 450-481.

²⁵ Koca, *a.g.t.*, s. 11.

²⁶ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 138/1.

²⁷ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 75/1.

²⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 11, s. 33/2.

²⁹ İşbilir, “Kalebend”, s. 6.

³⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 138/1.

³¹ Murat Alakuş, *BOA 6 (H.1151-1152/M.1739) Ve 31 (H.1221-1222/M.1806-1807) Numaralı Kalebend Defterleri (İnceleme ve Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 143.

³² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 11, s. 169/2.

2. Boğazkesen Kalesi Kalebendleri

Bu makalede Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki *A.DVN.KLB.d.*, *A.DVNS.KLB.d.*, *A.DVNS.MHM.d.*, *MAD.d.* kataloglarında yer alan ve 1680-1750 yılları arasını ihtiva eden çeşitli defterler taranmak suretiyle Boğazkesen Kalesi kalebendleri incelenmiştir. Ne var ki bahsi geçen kataloglardaki bazı defterlerde (bütün taramalarımıza rağmen gözden kaçmış olması ihtimali de düşünülürse) Boğazkesen Kalesi ile ilgili herhangi bir hükme tesadüf edilememiştir.

Bahsi geçen yıllar arasında Boğazkesen Kalesi ile ilgili tespit edilen 99 hüküm ise şu şekilde tasnif edilebilir:

Defter No	Sayfa No/Hüküm No
BOA.A.DVN.KLB.d., nr. 927	49/1
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1	14/4, 19/3, 85/1, 85/3
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2	200/1, 209/3, 235/4, 265/1, 276/4, 295/4
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3	64/3, 121/3, 174/5, 206/4, 264/1, 282/5
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4	70/2, 109/1, 138/1, 228/4, 236/2, 237/5, 247/3, 262/1, 262/5, 273/2, 278/5, 322/1, 324/2, 341/2, 345/2
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6	26/4, 34/2, 39/2, 45/1
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7	11/5, 12/1, 18/3, 21/3, 28/1, 61/4, 77/2, 80/1, 85/3, 91/1, 105/2, 118/1, 139/1, 188/4, 193/1, 195/3, 254/1, 258/2
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8	1/2, 14/1, 19/1, 28/4, 42/4, 47/1, 55/4, 58/2, 75/1, 148/3, 250/4, 283/2, 295/1
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 9	85/3, 25/1, 87/1, 93/1, 133/3, 154/3
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 10	62/1, 155/2, 174/2, 188/1, 218/2, 226/2, 233/1, 240/2, 250/4, 256/3, 259/1, 296/3
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 103	16/85
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 106	467/1406
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 108	360/1470
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 110	163/744, 163/745, 260/1199, 462/2055, 464/2071
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 112	106/347, 146/485, 259/923
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 114	134/558
BOA.MAD.d., nr. 4080	95/4, 97/5

2.1. Mahkûmlar ve Sosyal Statüleri

Kalebend hükümlerini incelemek suretiyle suça yönelen toplumsal sınıflar hakkında kabaca da olsa fikir edinilebilir. Hükümlerde mahkûmların isimleriyle birlikte zikredilen lakaplar ile sosyal ve iktisadî anlamlar içeren sıfatlar sayesinde mahkûmun seyfiye, ilmiye veya kalemiye sınıfından hangisine mensup olduğunu anlamak mümkün olmaktadır. Herhangi bir sıfatı bulunmayan kişileri veya esnafları ise reaya olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır³³.

Ele alınan dönemde Boğazkesen Kalesi'ne kalebend edilen 169 mahkûm tespit edilmiştir. Bu mahkûmların 93'ü Müslüman reaya ve 4'ü zimmi reaya iken, kalan mahkûmların 66'sı seyfiye, 5'i ilmiye ve 1'i kalemiye sınıfına mensuptur.

Bahsi geçen mahkûmları defter ve hüküm numaraları ile birlikte şu şekilde sıralayabiliriz³⁴:

Defter No	Sayfa No/ Hüküm No	Mahkûmlar
BOA.A.DVN.KLB.d., nr. 927	49/1	Emir hükmü (Mahkûm belirtilmemiş)
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1	14/4	Hayme-i Hassa Mehteri Mustafa
	19/3	Hüsam ve Mustafa
	85/1	Mehmed
	85/3	İmamoğlu Mehmed Ali ve Kayıkçıoğlu Mehmed
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2	200/1	Bölükbaşıoğlu Mustafa ve Kethüdası Yahya
	209/3	Hasan oğlu Hasan
	235/4	Bekir ve İsmail
	265/1	Yeniçeriler Ali ve Hüseyin
	276/4	Sefine Reisi Hacı Mustafa
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3	64/3	Serdaroğlu Hüseyin ve oğlu Mustafa
	121/3	Arnavudoğlu Hacı Mustafa
	206/4	Kepecioğlu Hacı Hüseyin ve Hacıoğlu Süleyman
	264/1	6 nefer Çukadar (İsimleri zikredilmemiş)

³³ Erim, a.g.m., s. 88.

³⁴ Bazı ıtlak hükümleri ile daha önceden yazılmış bir hükmün tekrarı niteliğindeki suç hükümleri aynı şahısların tekrar zikredilmemesi için bu tabloda belirtilmemiştir.

UĞUR KOCA

BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4	70/2	Emir hükmü (Mahkûm belirtilmemiş)
	109/1	Sâbika Mihal Bey Vakfı Mütevellisi Ahmed
	228/4	Yeniçeri Ali
	236/2	Yeniçeri Mustafa
	237/5	Yeniçeri Lütfullah, Kara Hacı Haliloğlu Hacı Ahmed ve Sarıkadı karındaşı Abdurrahman
	262/1	Yeniçeriler Malkoçoğlu Feyzullah, Karga İbrahim ve Diravacı? Hasan
	273/2	Hızır Arnavud, Aşir damadı Kara Mehmed, Aşiroğlu Mehmed ve Eskici Hamzaoğlu Mehmed
	278/5	Buzcuoğlu Mehmed
	324/2	Nazarlıoğlu Mustafa, Ahmed, Ali, Abdullah ve İshak Beşeoğlu Ali
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6	26/4	Nalbandoğlu Çalık Süleyman ve karındaşları ile rüfekaları
	34/2	Şiro
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7	11/5	Yeniçeri Hasan
	12/1	Hacı Ali oğlu Hüseyin
	21/3	Piç Mustafa oğlu Mehmed Piri
	61/4	Kalikoğlu Hacı Mehmed, Kara Mustafa ve Sabık Serdar el-Hac Ahmed
	80/1	Azaboğlu Ali, Emir Ali ve Burukoğlu Ali
	91/1	Sekban Aşçı Mehmed ve Cebeci Seyyid Mustafa
	139/1	Sabık Ayan Serdaroğlu ve rüfekaları
	193/1	Cebeci Ali, Hüseyin ve Osman
	195/3	9 nefer eşkıya (İsimleri zikredilmemiş)
	254/1	Bülbül? Alemdar, Keçeci Mustafa, Ekmekçi Kara Ali ve Demirci Ali Mehmed
	258/2	Ali oğlu Sipah vekili Ahmed

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDLERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8	1/2	Hasan ve diğer Hasan
	14/1	Seyyid Salih
	19/1	Nalband Hasan oğlu Mehmed
	42/4	Mustafa ve İbrahim
	47/1	Bayezid oğlu Ali
	55/4	Mehmed, Coş Beşe, Mercik Ali Beşe ve Ömer Beşe
	148/3	Ahmed Beyoğlu Mustafa Beşe ve Neziroğlu Hüseyin Beşe
	250/4	Seyyid İbrahim
	283/2	İbrahim, Civelek Mehmed ve Kara Halil
	295/1	Pılavcıoğlu Ali, Molla Mehmed, diğer Molla Mehmed, Destecioğlu Osman, Pılavcı Hacı Ömer, Alicikoğlu Hacı Mehmed, Osmanzade, Molla Yusuf, Şeyhzade Molla Ali ve Molla Hasan
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 9	25/1	Emir hükmü (Mahkûm belirtilmemiş)
	87/1	Yeniçeri Acem Kara Ali
	93/1	Kuyumcu Hasan, Hamalbaşı Kömürcü Ahmed ve Gümrük Hamalbaşısı Kamerlioğlu Mehmed
	133/3	Hızır Ahmedoğlu Kanlı Halil
	154/3	Ali Sipahi
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 10	62/1	Süleyman Reis, Cebecioğlu Mustafa ve Feyzullah
	155/2	Yemandi, Duka, Mustafa ve Hasan Beşe
	174/2	Hasan Efendi oğlu Hüseyin Efendi
	188/1	Yeniçeriler Süleyman oğlu Hüseyin ve Abdal oğlu Abdullah
	218/2	Tophaneli Ali Reis ve kefilî Hatiboğlu Mustafa
	226/2	Yeniçeriler El-Hac İbrahim oğlu Abdi ve kardeşi İbrahim ve Ergüllü Mustafa
	240/2	Mustafa
	259/1	Ahmed
	296/3	Serdar Seyyid Mustafa
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 103	16/85	Helvacı Süleyman ve Hamamcı Mehmed
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 106	467/1406	Belgrad muhafazasında görevli Mustafa Musa

BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 108	360/1470	28 nefer Cebeci (İsimleri zikredilmemiş)
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 110	163/744	El-Hac Hasan
	163/745	Hasan
	260/1199	Halil
	462/2055	Yeniçeriler Osman Çavuş oğlu Ali, Çavuş Hüseyin ve Osman
	464/2071	Yeniçeri Hüseyin Ali
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 112	106/347	Ağanyoz
	259/923	Gümrükçü Ahmed
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 114	134/558	Muslu Ağa
BOA.MAD.d., nr. 4080	95/4	Hayme-i Hassa Mehteranı zümresinden Kara Hüseyin
	97/5	Hayme-i Hassa Mehteranı zümresinden Mustafa

İsimleri zikredilen bu mahkûmlar, az önce de bahsedildiği gibi İstanbul muhasarası hazırlıkları çerçevesinde vücuda getirilen bu kalenin kayıtlarda tespit edilen ilk kalebendleri olması hasebiyle ayrıca önemlidirler.

Tablo incelendiğinde bu kaleye kalebend edilen kadın suçluların bulunmaması ayrıca göze çarpmaktadır. Zira Osmanlı ülkesinde suç işleyen kadınlar kalebendlik yerine nefy (sürgün) gibi daha hafif bir cezaya mahkûm edilmekteydiler. Bu durum ise kadınlara gösterilen merhamet ve değer bir göstergesi olarak yorumlanabilir³⁵.

Bu bilgiler doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olsun ya da olmasın herhangi bir toplumsal ayrıma gidilmeden sıradan vatandaşlardan seyfiye, ilmiye veya kalemîye sınıfına mensup çeşitli devlet görevlilerine varıncaya dek, her çeşit toplumsal sınıfa eşit şekilde davranılarak suçlu bulunanlar işledikleri suç karşılık uygun görülen cezaya çarptırılmışlardır denilebilir.

2.2. İşlenen Suçlar

Hükümlerde kalebendlik veya diğer cezaları gerektiren suçlar sınıflandırılırken bazı suçlandırma kavramlarının oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Mesela; “*Eşkiyalık, reâyayı ehl-i örfe gamz ve tecrim, su-i hâl bâis-i ihtilâl, reâyayı tahrik ve ihtilale bâis, ifsâd-ı memleket, hilâf-ı rızâ hareket, adem-i itâ ‘at*” gibi ifadeler suç isnadı yapılırken kullanılan ifadelere örnek olarak gösterilebilir³⁶.

³⁵ Koca, *a.g.t.*, s. 137.

³⁶ Erim, *a.g.m.*, s. 82.

Hemen hemen her hükümde suçlular için “*kendi halinde olmamak*” gibi bir ifade ile karşılaşılmaması ise gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktadır. Çünkü hükümlerde genel olarak bu ifadeden sonra suç isnatları sıralanmaya başlanarak detaylı bir şekilde anlatılırken istisnai de olsa kimi hükümlerde sadece “*kendi halinde olmamak*”³⁷ tabirine müracaat edilerek işlenen suç açık bir şekilde anlatılmaktadır. Mahkûmların salıverilmesi için yazılan ıtlak hükümlerinde ise bu ifadenin “*kendi halinde olmak şartıyla*” şeklinde değiştiği görülmektedir³⁸.

Kalebend hükümlerinde genel olarak birden fazla suç unsurunun bir arada bulunduğu görülmektedir. Bu suçların bir kısmı bireysel olarak işlenirken bir kısmı da örgütlenme neticesinde işlenen suçlardan oluşmaktadır³⁹.

Yapılan incelemeler neticesinde Boğazkesen Kalesi’ne gönderilen mahkûmların suçlarından başlıcaları ise şu şekilde sıralanabilir:

- Eşkiyalık⁴⁰
- Daha önce bir suç ile ilgili uyarılmaya rağmen mütenebbih olmamak⁴¹
- Eşkiyabaşılık⁴²
- Yol kesmek⁴³
- Cemiyetbaşılık⁴⁴
- Ayanlık iddiasında bulunmak⁴⁵
- Yeniçerilik iddiasında bulunmak⁴⁶
- Adam yaralama (*Cerh*)⁴⁷
- Harp aleti ile gezmek/saldırmak⁴⁸
- Darb⁴⁹
- Adam öldürmek⁵⁰

³⁷ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 14/4., BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 109/1., vs.

³⁸ İşbilir, “Limni Kalebentleri”, s. 50.

³⁹ Koca, *a.g.t.*, s. 26.

⁴⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 19/3., BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3, s. 64/3., BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 341/2., vs.

⁴¹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 235/4.

⁴² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr.4, s. 237/5.

⁴³ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 110, s. 462/2055.

⁴⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6, s. 26/4.

⁴⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 114, s. 134/558.

⁴⁶ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 341/2.

⁴⁷ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 85/3.

⁴⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 14/1.

⁴⁹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7, s. 21/3.

⁵⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6, s. 26/4.

- Hırsızlık (*Sirkat*)⁵¹
- Miri malını kaçırmak/el koymak⁵²
- Miri malının tahsiline/sevkine mani olmak/muhalefet etmek⁵³
- Sarhoş gezmek⁵⁴
- Mal/eşya yağmalamak⁵⁵
- Haksız yere ahalinin parasına el koymak⁵⁶
- Ev/konak/dükkan basmak⁵⁷
- Irz ve namusa taarruz/tecavüz⁵⁸
- Fi‘l-i şen‘i⁵⁹
- Fuhuş⁶⁰
- Adam/kadın/çocuk kaçırmak⁶¹
- Hür kadın satmak⁶²
- Esirleri usulsüz olarak başka yerlere götürüp satmak⁶³
- Fitne ve fesat çıkarmak⁶⁴
- Ahaliye/fukaraya eziyet etmek (*Ahaliyi tekdir, tecrim ve taciz etmek*)⁶⁵
- Ahalinin emlakını/arsasını zabt etmek⁶⁶
- Yalancı şahidlik⁶⁷
- Sahte arz düzenlemek⁶⁸
- Ekmeğin gramajından çalmak⁶⁹

⁵¹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 85/1.

⁵² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3, s. 206/4.

⁵³ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 276/4.

⁵⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 19/1.

⁵⁵ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 235/4.

⁵⁶ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 47/1.

⁵⁷ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 273/2.

⁵⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 85/1.

⁵⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 110, s. 260/1199.

⁶⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7, s. 12/1.

⁶¹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 324/2., BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 42/4.

⁶² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7, s. 61/4.

⁶³ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 103, s. 16/85.

⁶⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 85/3.

⁶⁵ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 200/1.

⁶⁶ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 237/5.

⁶⁷ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 55/4.

⁶⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 85/1.

⁶⁹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 228/4.

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDLERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

- Fahiş fiyata et satmak⁷⁰
- Mühim işlerin aksamasına sebep olmak⁷¹
- Vakıf nizamına/malına zarar vermek⁷²
- Tersâne-i Âmire'ye gönderilecek kerestelerin gönderilmesine mani olmak⁷³
- Eşkiyaya içki satmak⁷⁴
- Nefy (sürgün) mahallinden firar etmek⁷⁵
- Seferden firar etmek⁷⁶
- Görev yerinden firar etmek⁷⁷
- Göreve ihanet⁷⁸
- Suçlulara firar için yardım etmek⁷⁹
- Emre/kanuna itaatsizlik⁸⁰
- Mahkeme basmak⁸¹
- Davalarda usulsüzlük yapmak⁸²
- Ağır küfürler etmek (*Şütum-i galiza*)⁸³
- Vergi ödememek⁸⁴
- Vergilerin tahsiline mani olmak⁸⁵
- Karaborsacılık⁸⁶
- Fezahati zuhur etmek (Rezil hallerde bulunmak)⁸⁷

Bu dönem içerisinde Boğazkesen Kalesi'ne gönderilen mahkûmların işlediği

⁷⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 236/2.

⁷¹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7, s. 91/1.

⁷² BOA.A.DVN.KLB.d., nr. 927, s. 49/1.

⁷³ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 295/1.

⁷⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 209/3.

⁷⁵ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 14/1.

⁷⁶ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 108, s. 360/1470.

⁷⁷ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 106, s. 467/1406.

⁷⁸ BOA.MAD.d., nr. 4080, s. 97/5.

⁷⁹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 10, s. 226/2.

⁸⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 209/3.

⁸¹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8, s. 250/4.

⁸² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3, s. 121/3.

⁸³ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 273/2.

⁸⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 209/3.

⁸⁵ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1, s. 19/3.

⁸⁶ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 265/1.

⁸⁷ BOA.MAD.d., nr. 4080, s. 95/4.

suçların çoğunluğunun, eşkiyalık (25 kez), ırz ve namusa taarruz/tecavüz (16 kez), adam yaralamak (11 kez), ahaliye/fukaraya eziyet etmek (10 kez), darb (7 kez), adam öldürmek (5 kez), mal ve eşya yağmalamak (5 kez) gibi daha çok toplum huzurunu bozmaya yönelik adi suçlar olduğu, bunun yanı sıra; emre-kanuna itaat-sizlik etmek (7 kez), vergi ödememek/tahsiline engel olmak (7 kez), miri malının toplanmasına veya sevkine mani olmak/el koymak (5 kez) gibi devlete karşı isyan niteliği taşıyan suçların da diğer suçlara oranla daha fazla işlendiği gözlemlenmiştir.

Bu tür suçları işleyerek halk arasında huzursuzluk çıkmasına sebebiyet veren kişilerin, ahali ve mahallin yöneticileri tarafından merkeze bildirilerek uygun kalelere kalebend edilmesi suretiyle bölgede asayişin sağlanmasına özen gösterilirken, uygunsuz söz ve davranışlarda bulunmak veya ağır küfürler etmek (*Şütum-i galiza*) gibi toplumsal açıdan hoş karşılanmayan durumlar bile cezalandırma yoluyla önlenmeye çalışılmıştır.

İncelenen dönemde parasal suçların da sıkça işlendiği görülmektedir. Eşkiyalık, yol kesicilik, ev basarak mal ve eşya yağmacılığı yapmak, hırsızlık veya karaborsacılık gibi suçlar bu kategoriye girmekle birlikte bu tür suçlar her toplumda ve her dönemde görülebilecek yaygın suçlardır denilebilir.

Suçlulara verilen cezalarda, benzer suçların başkaları tarafından da işlenmesini önlemek amacıyla şahıslara gözdağı verilmek istendiği çeşitli hükümlerde geçen “*emsâline ibreten*” sözünden anlaşılabilir. Mesela; Şile’de muhtekirlik (*karaborsacılık*) yaparak İstanbul’un ihtiyacı olan hatabın (*odun*) nakline mani olmak suretiyle İstanbul’da hatab kıtlığına sebebiyet veren üç şahsın Boğazkesen Kalesi’ne kalebend olunması emredilirken bu gibi suçları işlemekte inat ve ısrar edenler olur ise İstanbul’a bildirilmeleri ve bunların da aynı şekilde infaz edilecekleri hükmün içerisinde ayrıca belirtilmiştir⁸⁸.

İftiraya uğradığı için Boğazkesen Kalesi’ne kalebend edilen ancak daha sonra suçsuz olduğu tespit edilerek serbest bırakılan bir şahsa ait suç isnadları ise asılsız olmaları sebebiyle burada belirtilmemiştir⁸⁹.

2.3. Suç Mahalleri

Kalebend Defterleri’nin özelliklerinden birisi de suç işlenen mahaller hakkında bizleri aydınlatmasıdır. Defterlerde suçlular, işlenen suçlar ve bu suçlara verilen cezaların açık bir şekilde belirtilmesinin yanı sıra suç mahallerinin de belirtilmesi, imparatorluk sınırları dahilinde yer alan eyalet, vilayet, sancak veya kazalar arasındaki suç işleme oranlarının da tespitine imkan sağlamaktadır⁹⁰.

Suçluların cezalarını çekecekleri kalelerin belirlenmesi hususunda suçun iş-

⁸⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 11, s. 164/4.

⁸⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 112, s. 259/923.

⁹⁰ Koca, *a.g.t.*, s. 78.

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDLERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

lendiği mahallin kadısı veya diğer bazı yöneticilerin merkeze gönderdikleri ilâm ve arzlar etkili olmaktaydı. Nitekim gönderilen bu ilâm ve arzlarda suçluların kalebend edilmesi istenilen yer hakkında bir görüş sunulurken Divân'dan bağlanan kararlara bakıldığında genellikle bu görüş doğrultusunda ceza yerinin kesinleştiği görülmektedir⁹¹.

İncelenen defterlerde Boğazkesen Kalesi'ne gönderilen mahkûmların suç mahalleri şu şekilde tasnif edilebilir⁹²:

Defter No	Sayfa No/ Hüküm No	Suç Mahalleri
BOA.A.DVN.KLB.d., nr. 927	49/1	Yoros Nahiyesi
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 1	14/4	-
	19/3	İznik
	85/1	Üskübü Kazası
	85/3	Teke Kazası
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2	200/1	Erzincan Nahiyesi
	209/3	Gebze Nahiyesi
	235/4	Taşköprü Nahiyesi
	265/1	Silivri Nahiyesi
	276/4	İstanbul
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 3	64/3	Gölpınar Kazası
	121/3	Kaymas Nahiyesi
	206/4	İstanbul
	264/1	İstanbul

⁹¹ BOA.A.DVN.KLB., nr. 54/46., BOA.A.DVN.KLB., nr. 55/29., BOA.A.DVN.KLB., nr. 56/12., BOA.A.DVN.KLB., nr. 57/9., BOA.A.DVN.KLB., nr. 58/3., BOA.A.DVN.KLB., nr. 59/24., vs.

⁹² Bazı ıtlak hükümleri ile daha önceden yazılmış bir hükmün tekrarı niteliğindeki suç hükümleri aynı yerlerin tekrar zikredilmemesi için bu tabloda belirtilmemiştir. Ayrıca bazı suç mahalleri kimi hükümlerde kaza, kimi hükümlerde ise kasaba olarak geçmektedir.

UĞUR KOCA

BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4	70/2	[İstanbul]
	109/1	[İstanbul]
	228/4	İstanbul
	236/2	İstanbul
	237/5	Gönen Kazası
	262/1	İznikmid Kazası
	273/2	Gemlik Kazası
	278/5	Zile Kazası
	324/2	Gemlik Kazası
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 6	26/4	Onikidivan Kazası
	34/2	İstanbul
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7	11/5	İstanbul
	12/1	Üsküdar Kazası/Adalar Nahiyesi
	21/3	Çekmece-i Sagir Kasabası
	61/4	Mihaliç Kazası
	80/1	Kepsut Kazası
	91/1	Çekmece-i Kebir Nahiyesi
	139/1	Göynük Kazası
	193/1	-
	195/3	Koyulhisar Kasabası
	254/1	Gebze Nahiyesi
	258/2	Gebze Nahiyesi
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 8	1/2	[İstanbul]
	14/1	İstanbul
	19/1	Yoros Kasabası
	42/4	Gebze Nahiyesi
	47/1	İznikmid Kazası
	55/4	Devrek Kazası
	148/3	Kaymas Nahiyesi
	250/4	Şihabüddin Kazası
	283/2	Devrek Kasabası
295/1	Akyazı Kazası	

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDELERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 9	25/1	Akyazı Kazası
	87/1	Karamürsel Nahiyesi
	93/1	İstanbul
	133/3	Üskübü Kazası
	154/3	İstanbul
BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 10	62/1	Yalakabad Kazası
	155/2	İstanbul
	174/2	İstanbul
	188/1	Gebze Nahiyesi
	218/2	İstanbul
	226/2	Karamürsel Nahiyesi
	240/2	İstanbul
	259/1	Kartal Nahiyesi
	296/3	Görece Kazası
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 103	16/85	-
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 106	467/1406	Belgrad
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 108	360/1470	-
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 110	163/744	Akçaşehir
	163/745	-
	260/1199	Beşiktaş/İstanbul
	462/2055	Pazarsuyu kazası
	464/2071	[İstanbul]
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 112	106/347	Mudanya
	259/923	Kapıdağı Nahiyesi
BOA.A.DVNS.MHM.d., nr. 114	134/558	Kapıdağı Nahiyesi
BOA.MAD.d., nr. 4080	95/4	[İstanbul]
	97/5	[İstanbul]

Oluşturulan bu tabloya göre suç ve ceza mahalli ilişkisine bakıldığında bazı istisnalar olsa da genel olarak suçluların İstanbul, Yoros, İznik, Kartal, İznikmid, Çekmece-i Sagir, Çeकेके-i Kebir, Gebze, Yalakabad gibi Boğazkesen Kalesi'ne ya-

kın olan kaza ve kasabalardan gönderildiği yani suç ve ceza mahalli arasında yakınlık bakımından bir paralellik olduğu görülebilir.

Hangi suçun en çok nerede işlendiğine dair bir çıkarım yapmak istenirse de böyle bir genellemeye varmak oldukça güçtür. Çünkü hemen hemen bütün suç mahallerinde benzer suçların işlenebildiği görülmektedir.

Belirli bir bölgeden gönderilen suçluların belirlenmiş kalelere gönderilmeleri ise Osmanlı ceza sisteminin uygun bir alt yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir⁹³. Zira dönemin şartları ve ulaşım koşulları düşünüldüğünde suçlu sevkiyatı işinin ne kadar zor olacağını tahmin etmek güç değildir. Suçluları suç mahallerinden ceza mahallerine götürmek ve ilgili emri kale dizdarına ulaştırmak görevi hükümlerde de belirtildiği üzere *Çavuşlar*'ın vazifeleri arasındaydı. Nitekim bu önemli görevi icrada ihmalkarlık ettiklerinde kendilerinin de suçlu sınıfına girerek cezalandırıldıkları belirlenmiştir⁹⁴.

2.4. Mahkûmiyet Süreleri

İncelenen defterlerdeki hükümlere göre suçlulara verilen mahkûmiyet süreleri hususunda günümüzdeki ceza sisteminin aksine cezalar için belirli bir süre tayin edilmediği anlaşılmaktadır. Hiçbir suç hükmünde suçluların ne kadar süre ceza çekeceği belirtilmezken diğer taraftan ıtlak hükümlerinin hiçbirisinde de verilen mahkûmiyet süresinin dolduğu gibi ibarelere rastlanamamıştır. Mahkûmiyet süresi ile ilgili bu durum sadece "*ıslâh-ı nefis edinceye dek*"⁹⁵ gibi belirsizliği ifade eden cümleler ile belirtilmiştir⁹⁶.

Mahkûmların çektikleri ceza sürelerinin yeterliliği hususunda o bölgenin kadısı veya kalenin dizdarı merkezi bilgilendirme açısından önemli rol oynardı. Kimi zaman mahkûmların kalebend edildiği süre içerisinde gerçekten ıslâh-ı nefis edip etmediğinin mahallinden öğrenilmesi için tahkikat yapılması, yapılacak olan bu tahkikatın ise mahkûma söylenmeyerek gizli bir şekilde yürütülüp gerçek durumunun İstanbul'a ilâm edilmesi emredilebilirdi⁹⁷.

Suçluların mahkûmiyet sürelerinin tespiti ise, kalebend edilmesi için yazılan ceza hükümleri ile salıverilmeleri için yazılan ıtlak hükümlerinin karşılaştırılması suretiyle mümkün olabilir. İncelenilen dönemde Boğazkesen Kalesi'ne kalebend edilen suçluların kalebendlik sürelerinin 10 gün⁹⁸ ile 3 yıl 9 ay⁹⁹ arasında değişiklik arz ettiği tespit edilse de genel olarak suçluların burada ortalama 3 ila 4 ay arasında ceza çektiği anlaşılmaktadır.

⁹³ Erim, a.g.m., s. 88.

⁹⁴ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 17, s. 28/4.

⁹⁵ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 2, s. 265/1.

⁹⁶ Koca, a.g.t., s. 72.

⁹⁷ BOA.C.ADL., nr. 65/3890.

⁹⁸ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 7, s. 12/1.

⁹⁹ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 9, s. 87/1.

Mahkûmiyet süreleriyle ilgili olarak tespit edilen bir diğer önemli husus ise kalebend cezasının sürelerinde gözlemlenen tutarsızlıktır. Aynı suçu işleyen farklı kişilere farklı ceza süreleri uygulanabilmiştir. Bu sebeple belirli bir suçun ceza süresi kesin olarak belirlenememektedir.

3. Kalebend Hükümlerinin Diplomatika Açısından Değerlendirilmesi

Tamamı *Dîvânî* yazı ile kaleme alınan kalebend hükümleri yazılır iken hükümlerin başlıkları, suçun işlendiği mahallin yöneticisi veya bazı devlet görevlileri ile suçluların kalebend edilecekleri kale dizdarına hitaben yazılmışlardır. Yöneticilere hitaben yazılan bu hüküm başlıkları sayesinde suç ve ceza mahalleri kolay bir şekilde anlaşılabilir.

Hüküm başlıklarından sonra olayın anlatıldığı metin kısmı yazılmaktadır ki bu bölüm hükümlerin muhteviyatını oluşturması bakımından oldukça önemlidir. Metinlerin kalıplaşmış bir giriş şekli olmamakla birlikte yazılan hükümlerin uzunluğunun suçluların sayısı ve işlenen suça paralel olarak değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Metindeki giriş cümlesinden sonra suçlu veya suçluların nereli oldukları, meslekleri, lakapları ve isimleri belirtilerek işlenen suç hakkında bilgi verilmektedir.

Suç anlatıldıktan sonra sırada suçlulara ne ceza verileceği ve suçluların bu cezayı nerede çekeceği belirtilmektedir. Hükümlerin son kısmında ise suçluların tayin olunan çavuş gözetiminde ceza mahalline ulaştırılması, ulaştığında ise kale dizdarına, suçlunun firarına karşın iyi bir şekilde muhafaza edilmesi, ayrıca ıtlak için emr-i şerîf yazılmadıkça salıverilmemesi¹⁰⁰, son olarak da suçlunun gönderilen yere ulaştığına dair İstanbul'a bir ilâm gönderilmesi emredilmektedir.

Suçluların tahliye edilmesi için yazılan ıtlak hükümlerinde ise durum biraz farklıdır. Suçluya kalebend cezası verilmiş ise sadece kale dizdarına hitaben hükümler yazılmaktadır. Dolayısıyla suçun işlendiği mahal hüküm başlığında ayrıca belirtilmemektedir¹⁰¹.

Bahsi geçen dönemde Boğazkesen Kalesi ile ilgili 99 adet hüküm bulunduğu yukarıda değinmiştik. İncelediğimiz bu hükümlerin 58'i suçluların kalebend edilmesini emreden *suç hükümleri*, 37'si cezasını çeken suçluların salıverilmesi için yazılmış olan *ıtlak hükümleri*, 3'ü herhangi bir şahıs için yazılmayıp belirtilen suçların işlendiği takdirde suçluların Boğazkesen Kalesi'ne kalebend edileceğine dair umumi *emir hükümleri* ve 1 tanesi daha önceden yazılmış bir hükmün tekrarı niteliğindedir.

Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus suç ve ıtlak hükümleri arasındaki eşitsizliktir. Görüldüğü üzere suç hükümleri ıtlak hükümlerinden fazladır. Suç

¹⁰⁰ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 4, s. 236/2.

¹⁰¹ Koca, *a.g.t.*, s. 122,123,124,126,127,128,129.

hükmü yazıldığı halde hakkında ıtlak hükmü veya ıtlak şerhi yazılmayan suçluların yakalanıp yakalanmadığı, eğer yakalandıysa ceza mahalline ulaşıp ulaşmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum, hakkında kalebend emri verilen bazı şahısların yakalanıp kalebend edilemediği sonucuna işaret edebilir.

Diğer taraftan *Kalebend Defterleri* incelendiğinde bazı hükümlerin üzerine düşülmüş birtakım şerhler görülmektedir. Bu şerhler suçluların akıbetleri ve hükümlerin muhteviyatları hakkında bizleri aydınlatıcı bilgiler içermesi bakımından oldukça önemlidir.

Sayıda en fazla olan *ıtlak şerhleri*, suçluların cezalarını çektikten sonra tahliye olunmaları için yazılan ıtlak hükümlerinin birer özeti niteliğindedir ve suç hükümlerinin üzerlerine düşülmüştür.

İkinci önemli şerh çeşidi *vürud şerhleri*'dir. Vürud şerhleri suçluların ceza mahalline sevk edilmesinden sonra kale dizdarı tarafından merkeze gönderilen ilâmlar neticesinde suç hükümlerinin üzerine düşülen şerhlerdir. Suçlunun ceza mahalline ulaştığı bilgisini içeren bu şerhler vasıtasıyla ceza verilen suçluların akıbetinin ne olduğu anlaşılabilir.

Diğer bir şerh çeşidi ise bilgilendirme amaçlı yazılan şerhlerdir. Bu şerhler belirli bir kural ve kaideye dayanarak yazılmayan, "*İlm ü haber verilmiştir*"¹⁰², "*Kal'abend kaydı ağa kapusundadır*"¹⁰³ gibi çeşitli kayıtlar veya bilgiler ihtiva eden şerhlerdir.

Sonuç

İncelenen hükümlere göre Kalebend cezası daha çok, siyasi suçların dışında kalan suçlar için, halkın huzur ve asayışı ile devletin işleyişini bozmaya yönelik faaliyetlere verilen bir ceza türüdür denilebilir.

Yaklaşık olarak yetmiş yıllık bir dönemde Boğazkesen Kalesi'ne sadece 169 mahkûmun kalebend olarak gönderilmesi, askerî bir gaye ile yapılmış bu kalenin çok büyük olmamasından kaynaklanabilir. Ayrıca isimleri tespit edilerek burada zikredilen mahkûmlar kalenin ilk kalebendleridir.

Mahkûmlarla ilgili tespit edilen diğer önemli bir husus suçların büyük bir çoğunluğunun Müslüman reaya ve seyfiye sınıfı tarafından işlenmesidir. Mahkûmların burada ortalama 3 ila 4 ay arasında ceza çekmesi kale şartlarının oldukça ağır olduğuna işaret edebilir. Kadınların ise bu dönemde Boğazkesen Kalesi'ne kalebend edildiğine dair bir hükme tesadüf edilmemiştir.

İncelenen hükümler ve arşiv vesikalarına göre suçlulara gereken cezaların hızlı bir şekilde uygulanması ve bunu gerçekleştirirken gerek suçlulara gerekse aile-

¹⁰² BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 10, s. 218/2.

¹⁰³ BOA.A.DVNS.KLB.d., nr. 12, s. 364/3.

lerine merhametli davranılması ayrıca adlı teşkilatın oldukça sistemli ve koordineli olarak işlemesi Osmanlı İmparatorluğu'nun, tebaasının güvenliğini ve devlete olan güvenini sürekli kılmak gayreti ile suç ve ceza düşüncesi olgusu üzerinde önemle durduğu kanısını destekleyebilir.

Son olarak bu makalede her ne kadar XVIII. yüzyılın ilk yarısında sadece Boğazkesen kalebendleri ile ilgili hükümler incelenmiş olsa da, bu hükümler Osmanlı ceza hukukunun işleyişi bakımından önemli bilgiler vermektedir denilebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî

Mustafa III (AE.SMST.III)

Bâb-1 Âsafî

Dîvân-1 Hümâyûn Kalebendlik Kalemi (A.DVN.KLB)

Dîvân-1 Hümâyûn Kalebend Defterleri (A.DVN.KLB.d)

Dîvân-1 Hümâyûn Sicilleri Kalebend Defterleri (A.DVNS.KLB.d)

Dîvân-1 Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)

Cevdet

Adliye (C.ADL)

Belediye (C.BLD)

Dâhiliye (C.DH)

Zabtiye (C.ZB)

Haritalar (HRT.h)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

Araştırma ve İncelemeler

Alakuş, Murat, *BOA 6 (H.1151-1152/M.1739) Ve 31 (H.1221-1222/M.1806-1807) Numaralı Kalebend Defterleri (İnceleme ve Metin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Avcı, Mustafa, *Hukuk Tarihimizde Hapis Kurumu*, Diyarbakır 2000.

_____, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Yeni Türkiye Türkoloji Özel Sayısı III*, S. 45, Ankara 2002, s. 128-147.

Avunduk, Abdullah Mehmet, “Rumelihisarı”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 237-240.

Batmaz, Efdal Şükrü, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 7, Ankara 1997, s. 3-9.

Erim, Neşe, “Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçluların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 79-88.

Eyice, Semavi, “Kale”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 234-242.

_____, “Rumeli-Hisârı”, *İA*, IX, İstanbul 1964, s. 773-777.

Gabriel, Albert, *İstanbul Türk Kaleleri*, 1941.

Genç, Y.İhsan ve diğ., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010.

İnalçık, Halil, *Osmanlı Kuruluş Dönemi Sultanları (1302-1481)*, İstanbul 2010.

İşbilir, Ömer, “Kalebend”, *DİA*, EK II, İstanbul 2016, s. 5-7.

_____, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinde Limni Kalebentleri”, *Zindanlar ve Mahkumlar*, İstanbul 2006, s. 48-56.

Koca, Uğur, *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre H.1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler Ve Cezalar*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Köprülü, Orhan F., “Çavuş”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 236-238.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdar”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 450-481.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1987.

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, İstanbul 1986.

Uluçay, M. Çağatay, “Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, *Belleten*, XV, No: 60, Ankara 1951, s. 507-592.

BOĞAZKESEN KALESİ KALEBENDLERİ (XVIII. YÜZYILIN İLK YARISI)

Ek

Boğazkesen Kalesi (Rumeli Hisarı)

BOA.HRT.h., 703

Extended Abstract

Boğazkesen Castle is a medieval castle built in August of 1452 as a result of Sultan Mehmed II's preparations for the siege of Constantinople to cut off its connection with supply centers, to ensure the security of naval forces during their passage between Anatolia and Rumelia, and to serve as a military base for the siege army.

We know that Boğazkesen Castle, also called Rumeli Fortress, was built on opposite from Anatolian Castle at the narrowest point of the Bosphorus, and that it was used as a prison after the conquest of Istanbul. It also had an important role in control of the Bosphorus.

Kalebend punishment, meaning “keeping criminals in a castle”, is a kind of imprisonment that prohibits prisoners from going out. It also serves as a place of exile for prisoners sent far away from their homelands. The Kalebend Registers provided a specific location for recording the provisions of this punishment given by *Dîvân-ı Hümâyûn* (The Imperial Council) within the framework of customary law.

There are two catalogs for the Kalebend Registers that are currently available in the Prime Ministry Ottoman Archive (BOA). One of these is the Kalebend Registers in the Catalog of *Bâb-ı Âsafî* (The Sublime Porte), Register Number 980. The other catalog in the BOA is the Kalebend Registers in the Catalog of *Dîvân-ı Hümâyûn*, Register Number 989. In the BOA, there are also 17,560 documents containing criminal records of Kalebend punishment in 229 files classified with the code “*A.DVN.KLB*” in the File Inventory System.

It is not known when Kalebend punishment began to be implemented in the Ottoman Empire. Use of Kalebend punishment, which was not used much during the Classical Period, starts to become more apparent in the 17th century and emerges as a widespread method in the 18th century.

Kalebend prisoners were not forced to do heavy labor and they were not tortured. They were allowed to communicate with people living in the castle on the condition that they would not try to escape. However, we understand from the records that the castle conditions were considerably more difficult compared to the conditions of today's prisons.

If someone had to be punished for any reason, authorities with whom the criminal was affiliated, executives such as *qadi* or *naib* in the region where the criminal resided, or community leaders with whom non-Muslim citizens were personally affiliated presented the relevant issue to *Dîvân-ı Hümâyûn* for the necessary decisions to be made. If the person who committed the crime had not previously committed a crime or had committed a minor offense, they would first receive several warnings. If they repeated their crime, it was ordered that they be caught and imprisoned as Kalebends.

To be released, the first step after imprisonment was to complete the application for release. Prisoners were released after *Dîvân-ı Hümâyûn* approved the application documents written to the Center. These included *arzuhal* (petitions), *arz* (individual petitions), *arz-ı mahzar* (collective petitions), and *ilâm* (sealed court decisions).

One hundred and sixty-nine prisoners were found imprisoned to Boğazkesen Castle during the period studied in this work. Ninety-three of them were Muslim *re-aya* (subjects) and 4 were *zimmis* (non-Muslim subjects). The rest belonged to these classes: 66 *seyfiye* (military), 5 *ilmiye* (religious, educational and judicial), and 1 *kalemiye* (administrative). The names of these identified prisoners are listed in Table.

It is also remarkable that there were no women among Kalebend prisoners because in the Ottoman State women who committed a crime were sentenced to a lighter punishment like exile instead of Kalebend. This can be interpreted as a sign of mercy and value for women.

It is an important point that the expression “*being out of his senses*” is used to describe the criminals in almost every provision, because seeing this expression coincides with seeing that criminal charges start to be listed in the provisions. Exceptionally, in some provisions, there is no specific information about the crimes committed, and the expression “*being out of his senses*” is the only written note. This expression was changed to “*come to his senses*” in the provisions written for release of prisoners.

It appears that the majority of crimes committed by prisoners sent to Boğazkesen Castle during this period were crimes against public order: banditry (25 times), harassment and rape (16 times), wounding (11 times), tormenting people (10 times), assault (7 times), murder (5 times), and plunder (5 times). Besides this, we identified that crimes against the state were committed more often than any other crimes: disobedience to the law and order (7 times), not paying taxes/preventing tax collection (7 times), and preventing/capturing collection or sending state property (5 times).

It can be understood from the expression “*emsâline ibreten*” (being an example to similar ones), which is mentioned in various provisions, that it was a goal to intimidate people in order to prevent similar crimes being committed by others.

One of the characteristics of the Kalebend Registers is that they also enlighten us about the regions where crime took place. In the period examined in this study, criminals were generally sent to Boğazkesen Castle from districts and towns close by, such as İstanbul, Yoros, İznik, Kartal, İznikmid, Çekmece-i Sagir, Çekmece-i Kebir, Gebze, and Yalakabad. This means that a parallelism exists between the regions of crimes and punishment in terms of proximity. On the other hand, the fact that criminals were sent from certain regions to pre-determined places indicates that the Ottoman criminal system had a convenient infrastructure.

According to provisions, and contrary to the current criminal system, there was no definite conviction time for a certain sentence. The length of a sentence was indicated by an uncertain expression, such as “*islâh-ı nefis edinceye dek*” (until he can reform his soul).

All Kalebend provisions were written in the Diwani style of calligraphy. The provision titles name the local governor of wherever the crime was committed; some name a government official or the *dizdar* (castle warden) of the castle where the criminals were kept. After the title of provision, there is a section that describes the crime. This section is very important in terms of constituting the content of the provisions. After the introduction, information about the criminal is specified, including where the criminal is from, their profession, and their name and nickname. Lastly, the specified location of their punishment is stated.

There are 99 provisions about Boğazkesen Castle during the mentioned period. Fifty-eight of them are *criminal provisions* ordering criminals to be Kalebends; 37 of them are *release provisions* written for releasing criminals who had completed their penalties; 3 of them are *general order provisions* stating that if someone committed a mentioned offense, he would be imprisoned in Boğazkesen Castle; and one of them repeats an earlier written provision.

On the other side, when the Kalebend Registers are examined, a number of annotations can be seen on the provisions. These annotations are very important in terms of providing enlightening information about the fate of the criminals and the contents of the provisions.

In this article analyzing Kalebends of Boğazkesen Castle in the first half of 18th century, we study the system of crime and punishment during the imperial period in terms of Kalebend punishment, Kalebend Registers, assigning Kalebend punishment to criminals, criminal release procedures, prisoners and their social status, committed crimes, regions of crime, lengths of conviction, and provisions written about Kalebend punishment within the framework and discipline of diplomacy.

DID A PALESTINE SPRING TAKE PLACE? THE LOST DECADE IN PALESTINE

Philipp O. AMOUR

Assistant Professor, Department of International Relations & Middle East Institute, Sakarya University

Abstract

The Palestinian political system has been struck since 2007 by political and ideological feuding between Fatah and Hamas. The occupied Palestinian territories (OPT) have been politically divided between the PNA-governed West Bank and Hamas-controlled Gaza Strip. This strategic framework has destructive implications for Palestinian politics and civil space given the hegemonic positions of both rival factions. Inter-movement enmity and the lack of willingness to reach national reconciliation have stalled presidential and legislative elections since 2010 and debilitated the Palestinian cause in the international arena. The Arab Spring movement, in its initial state, delivered to Palestinians a revolutionary stimulus and a strategic window to challenge domestic politics. In retrospect, however, the Palestine Spring proved to be short-lived and ineffective in achieving the demanded politico-economic reforms and national unification of Fatah and Hamas. The article suggests two main factors, among others: (1) the fiasco of the national movement / project and as a result the lack of a hierarchical and organizational role model for the social movement to emulate and (2) the occupational context of the Palestinian case that absorbs public discomfort and decreases the possibility of a mass social movement (a far-reaching Palestine Spring) against historical leadership.

Keywords: Palestine Spring, Third Intifada, Fatah, Hamas, Reconciliation, Division.

Öz

Filistin Baharı Gerçekleşti mi? Filistin'deki Kayıp On Yıl

Filistin'in siyasi sistemi, Fetih ve Hamas arasında devam eden politik ve ideolojik kavga nedeniyle 2007 yılından bu yana sıkışmış vaziyettedir. Filistin'in işgal edilmiş toprakları, Batı Şeria'yı yöneten Filistin Ulusal Otoritesi (PNA) ile Gazze Şeridi'ni kontrol eden Hamas arasında siyasi olarak ikiye bölünmüştür. Söz konusu stratejik çerçeve rakip iki grubun hegemonik pozisyonları dikkate alındığında hem Filistin siyasetinde hem de sivil alanda yıkıcı etkilere sebep olmuştur. Karşılıklı düşmanlık ve ulusal uzlaşmaya varma konusundaki isteksizlik, 2010 yılından bu yana başkanlık ve yasama seçimlerini kesintiye uğratarak Filistin davasını uluslararası alanda zayıflattı. Arap Baharı hareketi başlangıçta Filistinlilere devrimsel bir uyarıcı ve iç siyasette mücadele etmek için stratejik bir pencere sundu. Ancak geçmişe bakıldığında, Filistin Baharı, talep edilen politik-ekonomik reformlara ulaşmada ve Fetih ile Hamas'ın ulusal birliğini gerçekleştirmede kısa süreli ve etkisiz kaldığını kanıtladı. Makale diğer faktörlerin yanında iki ana faktör önermektedir: (1) ulusal projenin fiyaskosu ve bunun sonucu olarak toplumsal hareket tarafından öykünülecek hiyerarşik ve örgütsel bir rol modelinin eksikliği; (2) ve Filistin davasının, halkın sıkıntısını absorbe eden ve devrimci liderliklere karşı radikal bir devrimci değişim (kitlesele Filistin toplumsal hareketi) olasılığını azaltan işgalci bağlamı.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Filistin Baharı, Üçüncü İntifada, İsrail, PLO, PNA, Fetih, Hamas, Ortadoğu, Kayıp on yıl, Fetih-Hamas ayrılığı

Corresponding author/Sorumlu yazar: Philipp O. AMOUR, dr@philipp-amour.ch

Submitted/Geliş Tarihi: 28.01.2018 **Accepted/Kabul Tarihi:** 23.05.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.384983

Cite this article as: Philipp O. Amour, "Did a Palestine spring take place? The lost Decade in palestine", *Turkish J Hist* (2018), 151-176.

Introduction

From the perspective of the Palestinians, the onset of the so-called Arab Spring movement in the Middle East represented a simple morality tale about regional politics because Arabs were and are not alone in their aspirations to overturn the status quo that is perceived to be unjust¹. For Palestinians and other Arabs, the struggle for self-determination draws upon aspirations for a better future and is driven by similar political and economic grievances. The question of Palestine is generally understood as a legacy of colonialism by both local and international observers, having sprung from the same post-World War II ethos as many of the Arab regimes that were the target of the so-called Arab Spring uprisings². The underlying political context is quite similar, reflecting the desire for justice and emancipation after decades of suppression³. However, whereas the rebellions and grievances of other Arab populaces were primarily directed at their own repressive regimes, the Palestinians directed their grievances against the Palestinian National Authority (hereafter PNA) and its major political arm Fatah against the Islamic Resistance Movement (hereafter Hamas), in addition to the Israeli occupation.

Contemporary Arab uprisings generated an authentic and undeniable zeitgeist of change and anticipation in the Middle East. However, as later dynamics have exposed, the outcomes of these uprisings varied around dysfunctional/failed transition (e.g., Libya and Egypt) and civil war (e.g., Yemen and Syria). Such outcomes do not match the major shift that was anticipated across the Middle East. The Arab Spring movement has proven disruptive to the long-seated regional system in the Middle East. It has intensified power competition and regional rivalry throughout the region between two rival blocs: the (Saudi-led) neoconservative-moderate bloc and the (Iran-led) neoconservative-resistance bloc⁴. Regional great powers used means

¹ The ‘Arab Spring’ is the most frequently used term—among other terms such as Arab uprisings, Arab Awakening, Arab revolutions—describing the wave of rebellions and related events, with a variety of implications, which have occurred since December 2012. Michelle Pace and Francesco Cavatorta, “The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction,” *Mediterranean Politics* 17, no. 2 (July 2012): 125–138.

² Nicola Pratt, “The ‘Arab Spring’ and the Israel-Palestine Conflict: Settler Colonialism and Resistance in the Midst of Geopolitical Upheavals,” *Ortadoğu Etütleri (Journal of Politics and International Relations)* 5, no. 1 (July 2013): 17–23; see also Hamid Dabashi, *The Arab Spring: The End of Postcolonialism* (London ; New York : New York: Zed Books ; Distributed in the USA exclusively by Palgrave Macmillan, 2012).

³ See, e.g., Hannan Ashrawi, “Palestine and the Arab Spring”, Summary of Discussion Hosted by Carnegie Endowment for International Peace” (Washington DC, 2011), <http://carnegieendowment.org/2011/05/27/palestine-and-arab-spring/1qb> (accessed 09 Mai 2013).

⁴ Philipp O. Amour, ed., *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, St. James’s Studies in World Affairs (Washington, DC: Academica Press, 2018).

of soft and hard power to shape the outcomes of the Arab Spring movement or to reverse such revolutionary outcomes in agreement with their strategic advantage. They supported their historical allies diplomatically, financially and militarily to avoid a domino effect of the Arab Spring movement or to withstand unfolding revolutionary transactions.

Islamic-based insurgencies in specific countries (e.g., Tunisia, Egypt, and Morocco) have heightened regional uncertainty and insecurity of established regional blocs. Had they prospered beyond 2013, the new political leaderships would likely have attempted changes in their alliance patterns both inward and outward. These novel leaderships became allied in what could be termed elected-’reformist’ blocs that attempted to represent transnational principles, consolidate revolutionary outcomes, and withstand the authoritarian gravity of the other mentioned blocs. This multipolarity saw the different blocs in unrelenting competition in diplomatic battles, media wars and proxy wars⁵. External actors have thus contributed to the outcome of regional dynamics and transition period as is evident in Bahrain, Syria, Yemen, and Libya⁶.

Palestine was in some respects no exception. The regional drive after 2011 produced high spirits and high hopes for a better future. With this authentic drive, the Palestinians felt that they had substantial momentum to fulfil their national aspirations, which appeared to be realistic⁷. For the Palestinians, regional dynamics after 2011 seemed to spawn a strategic context for radical change, including the possibility of reconciliation and rapprochement between (in alphabetical order) the Palestine National Liberation Movement (hereafter Fatah) and Hamas and full statehood recognition by the United Nations Security Council (UNSC), in addition to the end of the Israeli occupation⁸.

⁵ Philipp O. Amour, “Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring: An Introduction,” in *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, ed. Philipp O. Amour, St. James’s Studies in World Affairs (Washington: Academica Press, 2018), 1–21.

⁶ Philipp O. Amour, “The Arab Spring Movement: The Failed Revolution. Preliminary Theoretical and Empirical Deliberation,” in *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, ed. Philipp O. Amour, St. James’s Studies in World Affairs (Washington: Academica Press, 2018), 199–224.

⁷ For the aspect of hope see Avi Shlaim, “Israel, Palestine, and the Arab Uprisings,” in *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*, ed. Fawaz A. Gerges (New York: Cambridge University Press, 2014), 381, 388.

⁸ The Palestinian youth recognized the Arab Spring movement as a model and stimulus for their social movement. See Noura Erakat, “Palestinian Youth: New Movement, New Borders,” *Aljazeera*, last modified May 4, 2011, accessed April 3, 2016, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/05/201153101231834961.html>.

However, the Palestinian cause is not merely moral in nature; in fact, it is far more challenging. It is a prime example of realist politics (IR), in which international constellations and geostrategic regional objectives play a lead role in local particularity. Despite its centrality in regional affairs⁹, the Palestinian cause was not a core issue of the Arab Spring uprisings per se¹⁰; with few exceptions, the Palestine issue was missing from these revolutionary movements¹¹.

To a certain level, the inter-party split between Fatah and Hamas has proven to be a side effect of regional interactions. The reaction of external power to the Arab Spring movement is important to correctly explain the course of events in potential Arab Spring cases as in Palestine¹². A Palestine Spring would have an impact on the Palestinian leadership and on the relations they obtain with external state and non-state actors. It may bring to power a novel elite that would switch commitment from long established alliances to a novel one and would support a shift in the balance of power in the Middle East to the advantage of one alliance against other. Such a scenario would inspire like-minded resistance movements in other countries in the Middle East. Due to its centrality in transnational affairs, higher states in the Middle East intervened in the Palestinian case and attempted to shape the outcome of a national reconciliation to see a rise in their influence¹³.

The failure of the reconciliation agreements between Fatah and Hamas to materialize and the debacle regarding the full acknowledgment of a sovereign Palestinian state in the United National Security Council (UNSC) were pivotal setbacks for Palestinians seeking to exploit the regional dynamics. Against this background, the regional dynamics since 2010 have not materialized as a constructive strategic context for Palestinians; Palestine is neither unified nor fully recognized.

⁹ Morten Valbjørn and André Bank, "The New Arab Cold War: Rediscovering the Arab Dimension of Middle East Regional Politics," *Review of International Studies* 38, no. 01 (January 2012): 5, 9–12.

¹⁰ Roberto Aliboni, "The International Dimension of the Arab Spring," *The International Spectator* 46, no. 4 (December 2011): 7; Haim Bresheeth, "The Arab Spring: A View from Israel," *Middle East Journal of Culture and Communication* 5, no. 1 (January 1, 2012): 47.

¹¹ Reem Abou-El-Fadl, "The Road to Jerusalem through Tahrir Square: Anti-Zionism and Palestine in the 2011 Egyptian Revolution," *Journal of Palestine Studies* 41, no. 2 (January 2012): 6–26.

¹² See: Sverre Lodgaard, *External Powers and the Arab Spring* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2016); Marc Lynch, *The New Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East* (United States of America: Public Affairs, 2017).

¹³ Philipp O. Amour, " Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010: Neorealist and Neoclassical Realist Perspectives," *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University* 6, no. 5 (April 13, 2018): 621–31, <https://doi.org/10.18506/anemon.384773>.

The Arab Spring movement took place in different ways. In states such as Tunisia, Egypt, Libya and Yemen, protestors demanded the collapse of the regime. In other states, such as Jordan and Morocco, they demanded political and economic reforms. The current academic article suggests that the Arab Spring movement did not sidestep Palestine. Rather, the Arab Spring movement reached the occupied Palestinian territories in major waves, as Palestinians have grounds to join the Arab Spring movement and rise up against their leadership. However, the article concludes that the Palestine Spring is a corresponding manifestation of the second category mentioned above, in the sense that the social movement did not demand a radical shift in the governmental institutions or leadership elite. Instead, protestors gained political compromises from the ruling parties, Fatah and Hamas. Two major factors may explain such an orientation of the social movement.

First, the occupational framework of the Palestinian case. The discontent against Fatah and Hamas interacted in opposition with external affairs such as wars against the Gaza Strip or diplomatic struggles against the Palestine Liberation Movement (hereafter PLO) in the wake of the application for recognition by the UN. The magnitude of such external factors impacted public attitudes and discontent towards the ruling parties, Fatah and Hamas. The conclusion of this article is that a higher magnitude of such factors led to a decrease in public discontent against Fatah and Hamas.

Secondly, the article concludes that the social movement was fragmented and lacked the organizational and hierarchical capabilities required for a promising revolution. At first glance, the Palestinian case demonstrates a context ripe for revolutionary uprising against the leadership. Yet, there appears to be an interaction between, on the one hand, the failure of the Palestinian revolution (in particular Fatah and Hamas) and the perceived lack of a role model for political mobilization and activism and, on the other hand, the lack of willingness among young Palestinians for organizationally and hierarchically organized social movements capable of organizing long-lasting and self-generating actions in the social space.

The following sections attempt to answer the following questions: What were the objectives of the Palestine Spring? Who were the protagonists of the waves of protests? Why did the social movement fail to achieve its objectives, and what implications did it have for the rival parties, Fatah and Hamas? The article is structured in specific sections to answer these questions.

The Arab Spring in Palestine: Did a Palestine Spring take place?

The contemporary Arab Awakening was long awaited and much celebrated, and it seemed to evince an acute and persistent shift in the Middle East. Political interactions from Tunisia in 2010 to Syria/Yemen/Libya in 2018 left their marks on

society and the political elite across the Middle East. Palestine was no exception. Shortly after the collapse of the Mubarak administration in Egypt, the Arab Spring movement reached the occupied Palestinian territories (OPT) in two main waves.

The first wave that began in early 2011 strove to promote political reforms and national reconciliation between Fatah and Hamas¹⁴. The unifying mantra of the social movement was “The people want to end the division¹⁵!” Since 2007, after a successful takeover of power by Hamas in the Gaza Strip, the PNA had been divided into two entities: the Hamas-dominated government in the Gaza Strip and a second Fatah-controlled government in the West Bank. A novel social movement spurred peaceful protests that challenged the political hegemony of the PNA/Fatah in the West Bank and Hamas in the Gaza Strip¹⁶. The discontent and protests that swept over the OPT against Fatah and Hamas marked historically unprecedented trends. Palestinian protests had usually been directed against the Israeli occupation and Israeli soldiers. The Israeli occupation had so far protected the Palestinian leadership from ground-breaking discourse challenging their political legitimacy and questioning their historical revolutionary credibility and institutional establishment. Remarkably, the novel social movement embodied unpredictable and contentious protagonists of political and civil shift. As a later section will demonstrate, several groups took part in these demonstrations, with no central hierarchy managing or coordinating them¹⁷.

Initially, both Fatah and Hamas turned a deaf ear to the demands of the people in the streets regarding political reforms and national unification. Moreover, both Fatah and Hamas deployed tactics to prevent the escalation of the protests and to contain the burgeoning social movement¹⁸. However, the intensity of the demonstrations forced both ruling parties to reconsider their attitude towards protestors and domestic affairs. The regional context and the nature of the public demonstrations provided support for this reconsideration. As the uprisings in Tunisia and Egypt have demonstrated, such public movements are fluid and unpredictable and may set in motion the collapse of the political leadership as part of the formula

¹⁴ Rawan Abu-Shahla, “Why Palestinians Will Protest on 15 March,” *The Electronic Intifada*, last modified March 14, 2011, accessed December 16, 2017, <https://electronicintifada.net/content/why-palestinians-will-protest-15-march/9823>.

¹⁵ Asmaa Al-Ghoul, “Palestinian Activists Bemoan Their Lost Arab Spring,” *Al-Monitor*, last modified January 18, 2013, accessed January 4, 2018, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/palestine-failed-arab-spring.html>.

¹⁶ Erakat, “Palestinian Youth.”

¹⁷ See Guy Burton, “Building Ties across the Green Line: The Palestinian 15 March Youth Movement in Israel and Occupied Palestinian Territory in 2011,” *Third World Quarterly* 38, no. 1 (January 2, 2017): 169, 175.

¹⁸ Abu Toameh, “Palestinian Affairs: Will the Palestinians Rise up Too?,” *The Jerusalem Post*, last modified March 11, 2011, accessed August 8, 2014, <http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=211680>.

for social change¹⁹. Moreover, the social movement gave strong expression to a growing discontent throughout the occupied Palestinian territories²⁰. These dynamics gave the executive leadership a reason for concern, particularly given that the social movements in Tunisia and Egypt demonstrated their capabilities in effecting political change. As a result, both Fatah and Hamas emphasized their (half-hearted) desire for unification²¹. The loss of regional allies, Egypt (Fatah) and Syria (Hamas), provided yet another reason for this reorientation²².

Against this background, the representatives of Fatah and Hamas held a series of meetings in Egypt and Qatar to reach a unity accord. In May 2011, the Cairo reconciliation agreement was signed between Fatah and Hamas under the auspice of the newly formed Egyptian leadership (the Supreme Council of the Armed Forces). The two rival movements agreed to form a national unity government and to organize parliamentary and presidential elections²³. Another reconciliation deal was brokered in Qatar in January 2012²⁴. These reconciliation deals likely absorbed public contention directed at Fatah and Hamas while anticipating national unity. However, implementing the terms of these reconciliation agreements has proven difficult, and their failure gradually occurred due to internal and external factors²⁵.

¹⁹ Dag Tuastad, "Hamas-PLO Relations Before and After the Arab Spring," *Middle East Policy* 20, no. 3 (September 2013): 86.

²⁰ Mona Christophersen, Jacob Høigilt, and Åge A. Tiltnes, *Palestinian Youth and the Arab Spring* (Norway: Norwegian peacebuilding resource centre (NOREF), February 2012), http://www.peacebuilding.no/var/ezflow_site/storage/original/application/562d62ccb49d92227b6865a8b-2d11e1a.pdf.

²¹ Erakat, "Palestinian Youth."

²² Khaled Elgindy, "The Palestinians: Between National Liberation and Political Legitimacy," in *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*, Saban Center at the Brookings Institution book (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2011), 134.

²³ Jason Brownlee, *Democracy Prevention: The Politics of the U.S.-Egyptian Alliance* (Cambridge [England] New York: Cambridge University Press, 2012), 163; "Agreement between Fatah and Hamas," May 3, 2011, accessed May 20, 2015, http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/OPT_AgreementFatahHamas2011.pdf; Ashraf Ezzat, "'Third Intifada Underway', Dissident Voice, 9 May 2011," *Third Intifada Underway*, last modified May 9, 2011, accessed March 3, 2012, <http://dissidentvoice.org/2011/05/third-intifada-underway>; Pratt, "The 'Arab Spring' and the Israel-Palestine Conflict," 13.

²⁴ "Abbas to Head Palestinian Unity Government," *Al Jazeera English*, last modified February 7, 2012, accessed May 20, 2015, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/20122610416298264.html>; see also Jodi Rudoren and Akram Fares, "Palestinians Sign Deal to Set Up Elections," *NYTimes.Com*, last modified May 20, 2012, accessed May 20, 2015, http://www.nytimes.com/2012/05/21/world/middleeast/hamas-and-fatah-agree-in-cairo-to-begin-work-on-elections.html?_r=0.

²⁵ Nadia Naser-Najjab, "Palestinian Youth and the Arab Spring. Learning to Think Critically: A Case Study," *Contemporary Arab Affairs* 5, no. 2 (April 2012): 281, <https://doi.org/10.1080/17550912.2012.672000>; Amour, "Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the

The second main wave of demonstrations (September 2012) focused on economic grievances. It touched upon high prices and unemployment in the occupied Palestinian territories and called for the removal of economic restrictions under the Paris Protocol. Although the demonstrations did not lead to the amendment of the Paris Protocol²⁶, they caused public outrage against the PNA. The President of the PNA, Mahmoud Abbas, used the Palestinian Prime Minister Salam Fayyad as a scapegoat to bring the crisis facing him under control, thus appeasing the anger of protestors during this wave. Prime Minister Fayyad's government resigned the following year²⁷.

Since the end of the Arab Spring²⁸, popular demonstrations have been taking place calling for unity between Fatah and Hamas²⁹. However, whereas protests against the Israeli occupation are frequent, social movement mobilization against the ruling parties, Fatah and Hamas, have faded since 2013 due to a combination of factors concerning infiltration by Fatah and Hamas, targeted detentions by Palestinian and Israeli security forces, challenged mobility due to security posts, and a fragmented social movement³⁰. Such factors will be explained below in the related section. While social movement mobilization calling for political reforms in Palestine has thawed since 2013, grassroots and social movement mobilization against the Israeli occupation and sanctions against the OPT remained frequent and constant³¹.

Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010:"

- ²⁶ Lena Odgaard, "Protesters Signal Political Crisis For the Palestinian Authority," *Al-Monitor: The Pulse of the Middle East*, last modified September 10, 2012, accessed May 10, 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2012/al-monitor/do-not-publish--west-bank-protes.html#>; "Will We Always Have Paris?," *Gaza Gateway | Facts and Analysis about the Crossings*, last modified September 13, 2012, accessed May 10, 2015, <http://gisha.org/en-blog/2012/09/13/will-we-always-have-paris/>; Barak Ravid, "Fayyad's Resignation: The Beginning of the End of the PA?," *Haaretz Online*, April 14, 2013, accessed May 2, 2013, <http://www.haaretz.com/news/middle-east/fayyad-s-resignation-the-beginning-of-the-end-of-the-pa-1.515292>.
- ²⁷ "Salam Fayyad," *The New York Times*, accessed May 15, 2014, http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/f/salam_fayyad/index.html.
- ²⁸ Philipp O. Amour, "Editor's Note: The End of the Arab Spring?," ed. Philipp O. Amour, *The Arab Spring: Comparative Perspectives and Regional Implications* 12, no. 3, Special issue, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* (Fall 2013): I-IV; Philipp O. Amour, "Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East: A Strategic Assessment," *British Journal of Middle Eastern Studies* 44, no. 3 (July 3, 2017): 293–309.
- ²⁹ "Palestine: Palestinian Authority Police Beat Protesters," *HRW*, last modified July 30, 2013, accessed January 10, 2018, <https://www.hrw.org/news/2013/07/30/palestine-palestinian-authority-police-beat-protesters>.
- ³⁰ For these factors see e.g., Burton, "Building Ties across the Green Line," 170.
- ³¹ See e.g., Ghada Ageel, "A Palestinian Uprising: Is It Possible or Is It Too Late?," *Sociology of Islam* 2, no. 3–4 (June 10, 2014): 283–309.

Grounds for a Palestine Spring: Do Palestinians have reasons to rise up against the PLO/Fatah/PNA?

The Arab Spring movement nurtured the growing dissatisfaction and tensions throughout the occupied Palestinian territories and elevated political mobilization³². Indeed, Palestinians have imperative reasons for a Palestine Spring including (1) the stagnation of the national project; (2) the volatile political environment under the PNA and Hamas; (3) the dire socio-economic situation; and (4) inter-movement division between the rival movements Fatah and Hamas with foremost implications.

The PLO and its major politico-military arm Fatah have failed to establish a national independent state: a sovereign Palestine. After years of militant resistance, Fatah gave up its militant approach in favor of a moderate, peaceful grand strategy³³. However, for Palestinians, the PLO's/Fatah's peace negotiation master strategy with Israel did not yield (warm) peace or the establishment of a national independent and sovereign state. Instead, the Oslo Accords established a weak PNA that governs over isolated and disconnected occupied Palestinian territories in the Gaza Strip and the West Bank. Despite its failure to create a viable independent and sovereign Palestinian state, the PLO leadership is sticking with the Oslo agreements that were supposed to establish a Palestinian state by the end of 1999. In the meantime, Israel's right-wing government building and expansion of settlements on Palestinian lands have tripled since the Oslo agreement. The same government has intensified the separation and isolation of occupied Palestinian territories and the segregation of the Palestinians.

Palestinians believe that the partially physical departure of the occupying power did not mean total independence. Bearing in mind Israel's right-wing government's expansion policy (settlements) on Palestinian land in addition to its segregation policy since the Oslo peace process, Palestinians argue that Israel's occupation over Palestinian land continues and that Israel's strategic hold persists. For moderate Palestinians, Israel did not make (its best) endeavors to facilitate the formation of a Palestinian state at the end of the Oslo Process. Instead, it used intentional sanctions and procedures to change facts on the ground and prejudice the civil and religious rights of the Palestinians. Palestinians believe that Israel did not relinquish its claims and authority over Palestine; instead, it is using the PNA to maintain its claims and authority over Palestinian lands because the economic and military costs of direct occupation far outweigh the strategic benefits. In other words, Palestinians see the PNA as a security proxy of Israel. Due to the failure in fulfilling the national

---

³² As'ad Ghanem, "The Palestinians – Lessons from the Arab Spring," *Contemporary Arab Affairs* 6, no. 3 (July 2013): 435–436.

³³ See e.g., Philipp Amour, "Palestinian Politics in Transition: The Case of the October War," in *The October War: Politics, Legacy, Diplomacy*, ed. Asaf Siniver (London: London: Hurst C & Co Publishers Ltd, 2013).

project and the continuing security cooperation with Israel (despite Israel conducting demonstrations of raw power against Palestinians), Palestinians question the legacy of the PLO/Fatah/PNA. Their frustration towards the fatigue of living under occupation has directed itself against the PNA/Fatah at different times³⁴.

Despite its failed national project, PLO/Fatah leadership refrained from attempting to follow a path towards major reforms. As if lack of reorientation were not enough, the Palestinian papers publicized in Aljazeera and the Guardian in 2011 provided an indication of the quality of Palestinian negotiators and the course of their compromises vis-à-vis Israeli negotiators. The leaked documents revealed that the Palestinian officials had made wide-ranging compromises towards Israeli officials beyond national consent on three controversial topics: Jerusalem, the fate of Palestinian refugees, and the Jewishness of the State of Israel³⁵. Although Palestinian officials denied the authenticity of these revelations³⁶, the PNA/Fatah had to assure Palestinians that it would not make concessions that would divide Palestinian land, thus allowing Israel to set up new physical realities on the ground. Popular support for Fatah and the PLO increasingly suffered due to the delicate information, and Palestinians demanded a reorientation of the master strategy towards Israel's right-wing government.

Interestingly, Palestinians believe that members of the old guard of the PLO have been cruelly deceived by Israel's strategic and tactical maneuvers since the Oslo process. In explaining the level and extent of the compromises, Palestinians attest that the PLO leadership adopted a Zionist agenda for Israel's domination hegemony over the historical Palestine. This has led to an increase of public discomfort and political mobilization against the old guard and the political institutions³⁷.

This suggested poor legitimation involves members of the old guard, the so-called *abus*, among others, who have proven, in many aspects, to be not up to the mission of building an independent sovereign Palestinian state. While in exile, they were highly appreciated by the inland Palestinians, the political reality and their lack of competences on the ground were revealed in the post-Oslo period after their arrival in the OPT. Mythical story-telling and imaginative stories had constructed a profile

³⁴ "Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey," 2016, 2017 2015; Naser-Najjab, "Palestinian Youth and the Arab Spring. Learning to Think Critically," 280–281.

³⁵ "The Palestine Papers: The Documents," *The Guardian*, last modified February 1, 2011, accessed May 20, 2015, <http://www.theguardian.com/world/series/palestine-papers-documents>; "The Palestine Papers," *Al Jazeera English*, last modified January 2011, accessed May 20, 2015, <http://www.aljazeera.com/palestinepapers/>.

³⁶ "Palestine Papers: Al Jazeera, Guardian Release Documents On Israeli-Palestinian Conflict," accessed May 20, 2015, http://www.huffingtonpost.com/2011/01/23/palestine-papers-israel-conflict-wikileaks-documents-released_n_812776.html#13_harsh-words-for-all-sides.

³⁷ "Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey."

of those revolutionaries, co-founders of the Palestinian national movement in exile, co-founders of the PLO, and signers of the Oslo accords. In the eyes of many Palestinians, they were seen as semi-gods. Upon their arrival in the Occupied Palestinian Territories, Palestinians had the opportunity to interact with them politically, observe the PLO elite and view and reconsider their political performance and skills. The historical credibility and legitimacy of the forefathers of the alleged revolution and leaders of the militant struggle have begun to erode. This perspective of members of the old guard as political laypersons has proven a disappointment for Palestinians.

The PNA consists of an exclusive elite group that profits economically and politically from the maintenance of the Oslo political system. Abuse of power, mismanagement and repression of human rights were and are frequent praxis. This has moved Palestinians again and again to criticize the PNA for its bad governance and dysfunctional regime³⁸. Moreover, the exclusion of intifada generations from political opportunities minimized the rise of a younger Palestinian elite to the political hierarchy. Such practices caused a fall in the popularity of the major political factions and the old guard in particular. In addition, it has increased the ‘insider’-‘outsider’ cleavages among Palestinians.

The executive (president) and legislative (the Palestinian Legislative Council) bodies do not have legal status according to democratic standard due to the conclusion of their mandate in 2010. The Palestinian President, Mahmoud Abbas, was elected in 2005. His administration expired in 2009. This proscribed status has since delegitimized the unification governments³⁹. One reason for the delay of parliamentary and presidential elections is the national rift between Fatah and Hamas. The demand for national rapprochement thus underlies the expectation of a regeneration of the Palestinian political systems and progress in socio-economic affairs.

The abovementioned strategic framework is not without costs and limitations for Palestinian politics and civil space given the hegemonic positions of both rival factions in the political establishments. Thus, demonstrations in the OPT addressed the stalemate of politics in and on Palestine and as such reflect a deep frustration towards the policy-makers. It thus reminded the political elite of their failure to put an end to national divisions and disagreements and to build a viable, independent and sovereign Palestinian state. While these factors may demonstrate that the Palestine case is ripe for a Palestine Spring, the following sections will show that no

³⁸ Derek Stoffel, “Palestinian Youth Uprising Faces Uncertainty as Clashes with Israel Increase,” *CBC News*, last modified November 17, 2014, accessed January 9, 2018, <http://www.cbc.ca/news/world/palestinian-youth-uprising-faces-uncertainty-as-clashes-with-israel-increase-1.2837116>.

³⁹ “How Did the Palestinian National Unity Government Perform during Its First Year [in Arabic]?” *Arab Reality* (Aljazeera Net, June 2, 2015), <http://www.aljazeera.net/programs/arab-present-situation/2015/6/2>.

social disobedience against the political elite took place due to the lack of a social dynamic, revolutionary narrative, and organizational structure.

Who were the protagonists of the Palestine Spring?

Who were the protagonists of the uprising? My analysis demonstrates three trends. The first group includes protesters of previous affiliation to a classical resistance movement such as Fatah or Hamas. Exclusion from state sector employment or dissatisfaction with the political engagement of the political leadership mentioned above distanced many followers of the first Intifada and second Intifada generations from their initial political movements. Contrary to other Arab contexts, these generations broke the barrier of fear with regard to demonstrations earlier in two major Intifadas. In the light of the revolutionary stimuli in the Middle East, they gathered momentum to express their contention.

The second group involved a social movement with reformist tendencies and an independent political affiliation⁴⁰. This group represents a reformist politicking ensuing from generational change, the youthful segment. This included, above all, protesters between 18 and 35 years of age including students, university graduates and unemployed Palestinians⁴¹. After the Al-Aqsa-intifada, a younger generation arose with increasing access to global governance and the liberal spectrum of ideas and ideals, thus widening their worldviews and perspectives of contemporary politics. Furthermore, their prior political disengagement made them quite independent from the classical movements, thus empowering them as a potential driver for radical change in Palestine. However, their apathy toward traditional political parties in Palestine most likely made them inclined to hierarchical and organizational mobilization⁴². A third group included organizations such as women's and students' organizations⁴³.

The abovementioned groups built opposition against the status quo of Palestinian politics. Like their counterparts in Tunisia, Egypt, and elsewhere, they were spontaneous at the beginning. Their activities varied, including non-violent marches, protests, hunger strikes and cultural events⁴⁴, as well as the use of social media⁴⁵.

---

⁴⁰ Elgindy, "The Palestinians," 128–136.

⁴¹ Burton, "Building Ties across the Green Line," 6.

⁴² *Youth Poll on Politics, Social Media and Conservatism*, Poll (Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), April 2016), accessed January 6, 2018, <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=871>; *Youth Poll on Politics, Education & The Future*, Poll (Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), October 9, 2016), accessed December 6, 2018, <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=873>.

⁴³ See Ageel, "A Palestinian Uprising."

⁴⁴ See e.g., Richard Carlton Snyder et al., eds., *Foreign Policy Decision-Making Revisited* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 173.

⁴⁵ See Natasha Mozgovaya, "Gaza, the Most Facebook Friendly Place on Earth," *Haaretz Online*,

Notably, the protagonists of these activities delivered alternative forms of non-violent and peaceful resistance in comparison to the social movements that dominated the first and second Intifadas⁴⁶.

Why did the social movement fail to achieve Palestine Spring demands?

In retrospect, the social movement in the OPT did not generate radical changes in domestic political or economic affairs due to a number of interrelated factors. First, external behavior absorbed social discontent. Both ruling movements were able to deflect the social discontent by drawing public attention to the process for Palestinian statehood (Fatah in the West Bank) or to militant resistance (Hamas in the Gaza Strip)⁴⁷. The Gaza battles in 2012 and 2014 worked to the advantage of Hamas. Its performance against the Israeli military and the perceived violent actions of the Israeli military against civilians diverted popular discontent in the Gaza Strip and West Bank into opposition to the perceived Israeli aggression and any further compromises with Israel⁴⁸. On the other front, the PLO's adherence to the national agenda and withstanding the USA's and Israel's dictates to withdraw its application from the general assembly earned the PLO solidarity. The PLO's praise for statehood and further diplomatic bilateral achievements bolstered the political legitimacy of the PNA/Fatah⁴⁹.

Against this background, Palestinians have made Israel responsible for their impoverishment; Palestine is an occupied nation, after all, despite the imperfections

---

last modified June 5, 2011, accessed December 16, 2015, <https://www.haaretz.com/print-edition/features/gaza-the-most-facebook-friendly-place-on-earth-1.365970>.

⁴⁶ Naser-ajjab, "Palestinian Youth and the Arab Spring. Learning to Think Critically," 280.

⁴⁷ For PLO/PNA see Walid Salem, "The Arab Revolutions from a Palestinian Perspective," *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012), accessed June 21, 2013, <http://www.pij.org/details.php?id=1419>.

⁴⁸ *Poll: After the Gaza War*, Poll (Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), October 29, 2014), accessed January 6, 2018, <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=867>.

⁴⁹ Different polls conducted by the Arab World For Research & Development (AWRAD) support this conclusion: the Arab World For Research & Development (AWRAD), "Polls 2011," last modified 2011, accessed May 27, 2015, <http://www.awrad.org/category.php?id=LJy-JqkNuY1a2012316AXWwuKnHAr7>; The Arab World For Research & Development (AWRAD), "15 December 2012: The Public Mood, UN Vote, Gaza Confrontation, Elections, PA and Government and Evaluation of Leadership," last modified December 15, 2015, accessed May 27, 2015, <http://www.awrad.org/page.php?id=riSFCsT2mGa9835242AQsK5JewUx0>; See as well Salem, "The Arab Revolutions from a Palestinian Perspective"; and Hind Houry, "Palestine-Israel Journal: The Arab Re-Awakening and the Hopes for a Palestinian State," *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012), accessed May 25, 2015, <http://www.pij.org/details.php?id=1416>; see as well: *Poll: Gaza, Resistance and the UN Bid*, Poll (Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), December 2012), accessed January 6, 2018, <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=858>.

of the PNA and Hamas, according to one narrative. While Palestinians are distraught with the mismanagement of the PNA and Hamas, they are also likely to recognize that the government is being prevented from doing much of what it is trying to do because of Israel's right-wing government and the sanctions applied to Palestinian territories. This seems to be one reason why the social movement did not transform its dissatisfaction with the political leadership in either Gaza or the West Bank into a Palestine Spring, such as those which occurred in Tunisia and Egypt. Demands of the youth for radical changes in socio- and politico-economic affairs appear belligerent and distorted after years of Israeli occupation and Palestinian bad governance; the Palestinian youth seems unwilling to tackle radical changes within the current Palestinian system under occupation⁵⁰.

Another factor of the change was the segregation and control of the occupied Palestinian territories (geopolitics and resistance). The OPT are geographically separated by Israeli checkpoints and barriers that have hindered the spread of turmoil throughout the occupied Palestinian territories⁵¹. Moreover, there are a number of (Israeli and Palestinian) security services that control the OPT and prevent (non-violent) demonstrations against Israeli or Palestinian objectives⁵². Fatah and Hamas were not in favor of radical shifts that would cause a surrender of their power monopoly over their respective areas of influence⁵³. In contrast to the first and second Intifadas, the social movement hardly enjoyed the support of political leadership or involvement of major parties/movements. Hamas is no longer part of the opposition in the Gaza Strip. The traditional opposition forces of left-leaning orientation seem ideologically outdated and, comparatively, lack followers and mobilization capabilities. Furthermore, the PNA initiated laws restricting the work of NGOs and advocacy groups. It is likely that Israel was also interested in keeping the status quo of Palestinian politics; it decided to re-start sending money to the PNA during hard times. This explains to a certain degree the questioning or imprisonment of activists by Fatah, Hamas, or Israel⁵⁴.

⁵⁰ Whereas 72% of the youth would protest against Israel occupation only 18% in the Westbank and 21% in Gaza Strip would demonstrate against the PNA/Hamas, according to The Arab World For Research & Development (AWRAD), "15 December 2012: The Public Mood, UN Vote, Gaza Confrontation, Elections, PA and Government and Evaluation of Leadership"; Christophersen, Høigilt, and Tiltnes, *Palestinian Youth and the Arab Spring*, 421–428; different poll conducted by JMCC validates the coherency of these findings: *Youth Poll on Politics, Education & The Future*.

⁵¹ Fabian Schmidmeier, "A Belated Arab Spring for Palestine?," *Qantara*, last modified September 27, 2012, accessed May 15, 2015, <http://en.qantara.de/print/4506>.

⁵² Ziad AbuZayyad, "The Arab Spring: Progress Report and Conclusions," *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012), accessed December 24, 2014, <http://www.pij.org/details.php?id=1423>.

⁵³ Al-Ghoul, "Palestinian Activists Bemoan Their Lost Arab Spring."

⁵⁴ Karl Vick, "On the Run, the Palestinian Youth Movement May Yet Get Its Way," *Time*, last modified March 27, 2011, accessed April 15, 2012, <http://content.time.com/time/world/arti->

Thirdly, the Palestinian social movement was fragmented and partially paralyzed along main political factions. Within the abovementioned securitization context, different loyalist forces of Fatah and Hamas made efforts to infiltrate novel youth oppositional movements and promote supporter rallies to counter social movement unrest. In addition, loyalist forces tried to denounce social opposition by making reference to the connections between de-legitimizing the historical leadership and offering free service to the Israel occupation. This stigma discouraged protestors, at certain times, from playing a major part in the social protests⁵⁵. In this sense, classical political parties such as Fatah and Hamas have throttled the youth's contention. Furthermore, classical oppositional parties such as the Popular Front for the Liberation of Palestine (PFLP) or the Democratic Front for the Liberation of Palestine (DFLP) tried to infiltrate social movement and use it to their advantage, which caused demoralization on the part of unaffiliated youth⁵⁶. Unaffiliated political activists who served as organizers for demonstrations diminished over time.

Fourthly, Palestinians have been involved in a struggle against Israeli occupation and expansion policy for decades, and much of the social groups' energies have been exhausted⁵⁷. Waves of demonstrations and historic intifadas were the expression of their will for self-determination. In the meantime, however, the fiasco of the national movement seems evident, and the deadlock of the national project seems apparent for Palestinians in every aspect of their daily life⁵⁸. As an expression of their deep-rooted frustration with such developments, young Palestinians seem to have antipathy towards traditional forms of political engagement due to the lack of a vital role model in Palestine. In the words of Sabri Saidam, former Palestinian Minister of Communications and Technology, "It's the issue of getting bored of the fact that they see leaders who existed for dozens of years. They don't want

---

cle/0,8599,2061661,00.html; Linah Alsaafin, "Imperfect Revolution: Palestine's 15 March Movement One Year on," *Electronic Intifada*, last modified March 23, 2012, accessed April 15, 2012, <https://electronicintifada.net/content/imperfect-revolution-palestines-15-march-movement-one-year/11092>; Yousef Munayyer, "How Intifada Fears Show Only Israeli Security Matters," *The Daily Beast*, last modified February 27, 2013, accessed March 1, 2018, <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/02/27/how-intifada-fears-show-only-israeli-security-matters.html>; Amos Harel, "Prisoners Are Netanyahu's Double Defence," *Haaretz Online*, last modified October 28, 2013, accessed January 6, 2018, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.554852>.

⁵⁵ "Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey"; and Al-Ghoul, "Palestinian Activists Bemoan Their Lost Arab Spring."

⁵⁶ "Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey"; and Al-Ghoul, "Palestinian Activists Bemoan Their Lost Arab Spring."

⁵⁷ Marwan Muasher, *The Second Arab Awakening And the Battle for Pluralism* (New Haven and London: Yale University Press, 2014), 157–158.

⁵⁸ "Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey."

any leaders⁵⁹). The loss of structure of the social movement proved ineffective in inducing radical shifts in Palestine. With time, protesters were fewer in number and their voices were not united in demanding the fall of the PNA⁶⁰.

A fifth reason is the rents and cooptation of the PNA/Fatah and Hamas. This factor underlies the political economy of the PNA and Hamas. Both movements have become employers for thousands of Palestinians. The PNA provides the most public sector employment in Palestine. As a receiver of Western foreign aid, the PNA supports national institutions operating under its framework. Hamas on its front, as a receiver of foreign aid, has been distributing aid in the form of rent as welfare measures to its followers and sympathizers. Bearing in mind the great economic hardship in the OPT, Palestinians seem unwilling to take part in a fundamental shift against the ruling movements, for a change in the status quo or the end of the PNA would make them jobless and without welfare aid. In this sense, the revenues of the PNA and Hamas seem to coopt people to the Oslo framework (1993-2000), which has economically proven to be dysfunctional and politically expired⁶¹. Remarkably, professionals, such as professors or lawyers, who are affiliated to and engaged within the salary framework of the mini-state of Fatah in the West Bank or Hamas in Gaza, seem less inclined to revolt against their benefactors. This contributes to explaining the lack of willingness of the middle class to join the vanguard of the youth movement.

A further reason is that regional and international conditions are not favorable for a radical shift in Palestine. The Arab Spring lost its credentials. Initially, the democratization process across the Middle East was followed by a wave of optimism/euphoria underlying the prospect of entrenching the Palestinian demand of self-determination vis-à-vis Israel. In the meantime, however, regional polarization and power competition have reverberated across the Middle East. The mood of the time has become rather less optimistic⁶². The agenda of regional politics has changed profoundly. No longer does Palestine seem to be a core principle of Arab regional politics. Palestinians regard themselves as losers of Arab Spring developments⁶³. It is likely that such developments and insights were demoralizing for Palestinians

---

⁵⁹ Sabri Saidam in an interview with Mozgovaya, "Gaza, the Most Facebook Friendly Place on Earth" the polls cited in this article regarding the popularity of ruling parties support this conclusion.

⁶⁰ Different polls confirm the lack of will for demonstration among youth: *Youth Poll on Politics, Education & The Future*.

⁶¹ For related insights see: Lori Allen, *The Rise and Fall of Human Rights: Cynicism and Politics in Occupied Palestine*, Stanford studies in human rights (Stanford, California: Stanford University Press, 2013).

⁶² Amour, "Editor's Note: The End of the Arab Spring?"

⁶³ Amour, "Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East."

and eroded confidence in changes at home⁶⁴. Palestinians became aware that inter-party reconciliation and rapprochement is not solely a domestic issue; instead, the regional environment is not favorable for intra- and inter-party reconciliation and rapprochement⁶⁵.

Conclusions

New challenges have unfolded in the wake of the Arab Spring movement for Fatah and Hamas. In addition to their mutual antagonism and the ongoing quest for the leadership of the Palestinians, the regional shifts in the Middle East have involved the need to address public demonstrations and potential social disobedience in the OPT⁶⁶. Notably, the leaderships in the West Bank (PNA/Fatah) and in the Gaza Strip (Hamas) demonstrate comparable interior challenges, which are similar to those of other Middle Eastern or Arab states: lack of freedom, corruption, and lack of prospects for the youth. So far, Palestinian movements have been unable to make the political and socio-economic shifts that they have promised their public audiences, which calls into question the viability of the national strategies and the legitimacy of the current political leaderships. Additionally, the national division has proven to be irreconcilable in spite of repeated appeals for unification from the Palestinians. These factors have caused, among others, the decrease in the political legitimacy of Fatah and Hamas. Thus, crucial alterations in Palestinian politics seemed underway in light of the revolutionary stimuli of the Arab Spring movement.

The Arab Spring generated an authentic and undeniable zeitgeist of change and anticipation in the Arab World. In Palestine, it produced high spirits and high hopes for a better future. With such authentic drive, Palestinians felt that they had a substantial momentum driving them to fulfill their national aspirations, which appeared to be realistically on the horizon.⁶⁷ Palestinians assumed that if revolutionary groups in other parts of the Arab World were able to replace their repressive regimes with genuinely elected governments, then they too would be able to move in a similar direction, which would inexorably lead them to self-determination (i.e., national unity and independent sovereign statehood)⁶⁸. The social movement demanded an end to the national rift between Fatah and Hamas, political reforms of the PLO, and adjustment of the Paris Protocol.

⁶⁴ Ageel, "A Palestinian Uprising," 284–285.

⁶⁵ Amour, "Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010."

⁶⁶ Ghanem, "The Palestinians – Lessons from the Arab Spring," 435–436; Elgindy, "The Palestinians," 128–136.

⁶⁷ For the aspect of hope Shlaim, "Israel, Palestine, and the Arab Uprisings," 381, 388.

⁶⁸ The Palestinian youth recognized the Arab Spring movement as a model and stimulus for their social movement. See Erakat, "Palestinian Youth."

At first, both rival movements attempted to suppress the waves of protest to maintain their hold on power. As the intensity of protests increased, both movements showed a willingness to meet and put an end to the national divide. Both ruling movements also initiated tactical bargains in an appeasing and absorbing strategy towards the demands of the protesters. For instance, both entities in the Gaza Strip and the West Bank attempted to promote their capacity to improve human conditions, increase the rule of law and improve administrative capability in order to absorb public contention. With regard to inter-movement reconciliation, Fatah and Hamas held multiple meetings of reconciliation. However, like other actors in the Middle East, Fatah and Hamas could not escape the yoke of power competition, regional polarization, and regional alignments, all of which collided with domestic rapprochement and unification⁶⁹.

Survival and self-interest enjoyed the upper hand within both Fatah and Hamas as they aimed to address the demands for national reconciliation and to shore up political legitimacy. For Fatah and Hamas, the consolidation of domestic and regional pre-Arab Spring status or its maximization in the context of unfolding regional developments seemed more relevant than ever⁷⁰. Thus, in addition to delivering lip service to national rapprochement, both parties maneuvered against each other, each committed to conceding to the other as little as possible. The regional dynamics effected the choices of both movements and produced negative consequences for each side (i.e., Fatah, then Hamas), resulting in a positive strategic impact for the other side (i.e., Hamas, then Fatah). This relation changed moderately as regional dynamics unfolded and prevented reconciliation, reinforcing the division⁷¹. Moreover, tactical tensions within the leadership of Hamas and of the PLO/Fatah have complicated and hindered the implementation of conciliatory treaties⁷². These fluctuating and destabilizing domestic and regional factors have hindered the development of national unity, so that the division and dissension between Fatah and Hamas continues. Economic hardships persist. Such elements are further indications of the fiasco of the Palestinian national project.

⁶⁹ Amour, " Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010."

⁷⁰ Khalil Shikaki, "Coping with the Arab Spring: Palestinian Domestic and Regional Ramifications," *Middle East Brief*, no. 58 (December 2011): 5; Basem Ezbid, "'Arab Spring': Weather Forecast for Palestine," *Middle East Policy* 20, no. 3 (Fall 2013): 102–108.

⁷¹ Amour, " Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010."

⁷² Alquds Al-Arabi Online, "Opposition within Hamas and the PLO on the Doha Declaration and Fayyad May Remain as Finance Minister [in Arabic]," last modified February 7, 2012, accessed December 15, 2013, www.alquds.co.uk.

The social movements since 2011 have not produced radical shifts in the OPT due to the interrelated factors introduced above. The Palestinian social movement appeared weak and fragmented; protestors were divided in their affiliations and organizational preferences. The abovementioned factors have cut short the social movement, causing deficiencies in the social dynamics and youth activists' networks in terms of durable demonstrations and enthusiasm against the PNA/Fatah and Hamas. The social movement could not gain the support of the middle class or professionals for an enduring and consistent movement against the political elite. In retrospect, two factors appear important for understanding this development: (1) younger Palestinians refrain from organizational and hierarchical political activism due to their disqualification of Fatah and Hamas as role models and the lack of role models in the Palestinian arena and (2) the occupational policies of Israel's right-wing government against the Palestinians, regional risks, and international pressure on the Palestinian leaderships absorbed public discontent; Palestinians did not attempt to tackle their leadership. Such findings are not conclusive and require further analysis. While the contemporary Palestine Spring was linked to reforms, future revolts may develop radically against the political leadership.

Despite the failure of the social movement to generate a radical change in the OPT (similar to the Tunisian and Egyptian examples), national contention and protests caused significant repercussions for Palestinian politics, some symbolic and others of a more substantive nature. The dynamics of the Palestine Spring challenged both the moderate model of state-building (of Fatah) and the historical-militant model of the restoration of Palestine (currently dominated by Hamas)⁷³. It provided opportunities for both streams to reassess their strategic-tactical doctrines.

The leadership of the PLO/Fatah reevaluated its approach to bilateral peace negotiations with Israel's right-wing government after years of the blockade in peace talks. It made efforts to enhance its standing internationally and to foster the development of an independent and sovereign Palestinian state. Signing bilateral agreements with individual states and integrating with international governmental organizations as legitimizing powers to enhance Palestine's legal standing are examples of such novel policy orientations⁷⁴. Remarkably, during the Palestine Spring, it became palpable that the (old) revolutionary guards of Fatah and Hamas were no longer untouchable and that the PLO's peace approach must go hand in hand with Israel's willingness for mutual peace. Such dynamics encouraged Fatah to rebrand itself in the occupied Palestinian territories not only as a peace maker but also as a resistance

⁷³ See Amour, "Palestinian Politics in Transition: The Case of the October War."

⁷⁴ Amour, " Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010."

faction⁷⁵. One side-effect of regional dynamics and the Palestine Spring was causing intra-movement rifts within Hamas to surface. The exile leadership around Khaled Mashal was more in favor of compromises towards Fatah, whereas the local leadership was less inclined towards the implementation of the reconciliation deals.

There was widespread optimism among Palestinians when the PLO gained the recognition of the United Nations and when Hamas achieved real, perceived, or imaginary paramilitary and diplomatic triumphs over Israel. However, since those times, diplomatic achievements have not blossomed rapidly; paramilitary achievements remain limited. Crucial alterations in Palestinian politics are underway, and politics in Palestine remain at a crossroads. From a Palestinian point of view, the second decade of the 21st century is a lost decade due to the lack of major developments in their national cause and the persistence of national division.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Bibliography

Abou-El-Fadl, Reem. "The Road to Jerusalem through Tahrir Square: Anti-Zionism and Palestine in the 2011 Egyptian Revolution." *Journal of Palestine Studies* 41, no. 2 (January 2012): 6-26.

Abu Toameh. "Palestinian Affairs: Will the Palestinians Rise up Too?" *The Jerusalem Post*. Last modified March 11, 2011. Accessed August 8, 2014. <http://www.jpost.com/LandedPages/PrintArticle.aspx?id=211680>.

Abu-Shahla, Rawan. "Why Palestinians Will Protest on 15 March." *The Electronic Intifada*. Last modified March 14, 2011. Accessed December 16, 2017. <https://electronicintifada.net/content/why-palestinians-will-protest-15-march/9823>.

---

⁷⁵ Regarding Hamas, see also Ahmed Masoud, "The Arab Spring: A Palestinian Perspective," last modified December 9, 2011, accessed September 1, 2015, <https://ceasefiremagazine.co.uk/arab-spring-palestinian-perspective/>; Khalil Shikaki, "Can Hamas Moderate? Insights from Palestinian Politics during 2005-2011," *Middle East Brief*, no. 88 (January 2015): 1-10.

AbuZayyad, Ziad. "The Arab Spring: Progress Report and Conclusions." *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012). Accessed December 24, 2014. <http://www.pij.org/details.php?id=1423>.

Ageel, Ghada. "A Palestinian Uprising: Is It Possible or Is It Too Late?" *Sociology of Islam* 2, no. 3–4 (June 10, 2014): 283–309.

Al-Ghoul, Asmaa. "Palestinian Activists Bemoan Their Lost Arab Spring." *Al-Monitor*. Last modified January 18, 2013. Accessed January 4, 2018. <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/palestine-failed-arab-spring.html>.

Aliboni, Roberto. "The International Dimension of the Arab Spring." *The International Spectator* 46, no. 4 (December 2011): 5–9.

Allen, Lori. *The Rise and Fall of Human Rights: Cynicism and Politics in Occupied Palestine*. Stanford studies in human rights. Stanford, California: Stanford University Press, 2013.

Alquds Al-Arabi Online. "Opposition within Hamas and the PLO on the Doha Declaration and Fayyad May Remain as Finance Minister [in Arabic]." Last modified February 7, 2012. Accessed December 15, 2013. www.alquds.co.uk.

Alsaafin, Linah. "Imperfect Revolution: Palestine's 15 March Movement One Year on." *Electronic Intifada*. Last modified March 23, 2012. Accessed April 15, 2012. <https://electronicintifada.net/content/imperfect-revolution-palestines-15-march-movement-one-year/11092>.

Amour, Philipp O. "Editor's Note: The End of the Arab Spring?" Edited by Philipp O. Amour. *The Arab Spring: Comparative Perspectives and Regional Implications*, Special issue, Alternatives: Turkish Journal of International Relations, 12, no. 3 (Fall 2013): I–IV.

Amour, Philipp O. " Hamas-PLO/Fatah Reconciliation and Rapprochement within the Unfolding Regional Order in the Middle East since 2010: Neorealist and Neoclassical Realist Perspectives." *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University* 6, no. 5 (April 13, 2018): 621–31. <https://doi.org/10.18506/anemon.384773>.

Amour, Philipp O. "Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East: A Strategic Assessment." *British Journal of Middle Eastern Studies*, May 24, 2016, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13530194.2016.1185696>.

Amour, Philipp O. "Palestinian Politics in Transition: The Case of the October War." In *The Yom Kippur War: Politics, Legacy, Diplomacy*, edited by Asaf Siniver, 137–54. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2013.

Amour, Philipp O. "Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring: An Introduction." In *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, edited by Philipp O. Amour, 1–21. St. James's Studies in World Affairs. Washington: Academica Press, 2018.

Amour, Philipp O. "The Arab Spring Movement: The Failed Revolution. Preliminary Theoretical and Empirical Deliberation." In *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*, edited by Philipp O. Amour, 199–224. St. James's Studies in World Affairs. Washington: Academica Press, 2018.

Amour, Philipp O., ed. *The Middle East Reloaded: Revolutionary Changes, Power Dynamics, and Regional Rivalries since the Arab Spring*. St. James's Studies in World Affairs. Washington, DC: Academica Press, 2018.

Ashrawi, Hannan. "Palestine and the Arab Spring", Summary of Discussion Hosted by Carnegie Endowment for International Peace." Washington DC, 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/05/27/palestine-and-arab-spring/1qb> (accessed 09 Mai 2013).

Bresheeth, Haim. "The Arab Spring: A View from Israel." *Middle East Journal of Culture and Communication* 5, no. 1 (January 1, 2012): 42–57.

Brownlee, Jason. *Democracy Prevention: The Politics of the U.S.-Egyptian Alliance*. Cambridge [England] New York: Cambridge University Press, 2012.

Burton, Guy. "Building Ties across the Green Line: The Palestinian 15 March Youth Movement in Israel and Occupied Palestinian Territory in 2011." *Third World Quarterly* 38, no. 1 (January 2, 2017): 169–184.

Christophersen, Mona, Jacob Hoigilt, and Åge A. Tiltnes. *Palestinian Youth and the Arab Spring*. Norway: Norwegian peacebuilding resource centre (NOREF), February 2012. http://www.peacebuilding.no/var/ezflow_site/storage/original/application/562d62ccb49d92227b6865a8b2d11e1a.pdf.

Dabashi, Hamid. *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*. London ; New York : New York: Zed Books ; Distributed in the USA exclusively by Palgrave Macmillan, 2012.

Elgindy, Khaled. "The Palestinians: Between National Liberation and Political Legitimacy." In *The Arab Awakening: America and the Transformation of the Middle East*, 128–137. Saban Center at the Brookings Institution book. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2011.

Erakat, Noura. "Palestinian Youth: New Movement, New Borders." *Aljazeera*. Last modified May 4, 2011. Accessed April 3, 2016. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/05/201153101231834961.html>.

Ezbidi, Basem. "'Arab Spring': Weather Forecast for Palestine." *Middle East Policy* 20, no. 3 (Fall 2013): 99–110.

Ezzat, Ashraf. "'Third Intifada Underway', Dissident Voice, 9 May 2011." *Third Intifada Underway*. Last modified May 9, 2011. Accessed March 3, 2012. <http://dissidentvoice.org/2011/05/third-intifada-underway>.

Ghanem, As'ad. "The Palestinians – Lessons from the Arab Spring." *Contemporary Arab Affairs* 6, no. 3 (July 2013): 422–437.

Harel, Amos. "Prisoners Are Netanyahu's Double Defence." *Haaretz Online*. Last modified October 28, 2013. Accessed January 6, 2018. <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.554852>.

Khoury, Hind. "Palestine-Israel Journal: The Arab Re-Awakening and the Hopes for a Palestinian State." *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012). Accessed May 25, 2015. <http://www.pij.org/details.php?id=1416>.

Lodgaard, Sverre. *External Powers and the Arab Spring*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2016.

Lynch, Marc. *The New Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East*. United States of America: Public Affairs, 2017.

Masoud, Ahmed. "The Arab Spring: A Palestinian Perspective." Last modified December 9, 2011. Accessed September 1, 2015. <https://ceasefiremagazine.co.uk/arab-spring-palestinian-perspective/>.

Mozgovaya, Natasha. "Gaza, the Most Facebook Friendly Place on Earth." *Haaretz Online*. Last modified June 5, 2011. Accessed December 16, 2015. <https://www.haaretz.com/print-edition/features/gaza-the-most-facebook-friendly-place-on-earth-1.365970>.

Muasher, Marwan. *The Second Arab Awakening And the Battle for Pluralism*. New Haven and London: Yale University Press, 2014.

Munayyer, Yousef. "How Intifada Fears Show Only Israeli Security Matters." *The Daily Beast*. Last modified February 27, 2013. Accessed March 1, 2018. <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/02/27/how-intifada-fears-show-only-israeli-security-matters.html>.

Naser-Najjab, Nadia. "Palestinian Youth and the Arab Spring. Learning to Think Critically: A Case Study." *Contemporary Arab Affairs* 5, no. 2 (April 2012): 279–291.

Odgaard, Lena. "Protesters Signal Political Crisis For the Palestinian Authority." *Al-Monitor: The Pulse of the Middle East*. Last modified September 10, 2012. Accessed May 10, 2015. <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2012/al-monitor/do-not-publish--west-bank-protes.html#>.

Pace, Michelle, and Francesco Cavatorta. "The Arab Uprisings in Theoretical Perspective – An Introduction." *Mediterranean Politics* 17, no. 2 (July 2012): 125–138.

Pratt, Nicola. "The 'Arab Spring' and the Israel-Palestine Conflict: Settler Colonialism and Resistance in the Midst of Geopolitical Upheavals." *Ortadoğu Etütleri (Journal of Politics and International Relations)* 5, no. 1 (July 2013): 9–40.

Ravid, Barak. "Fayyad's Resignation: The Beginning of the End of the PA?" *Haaretz Online*, April 14, 2013. Accessed May 2, 2013. <http://www.haaretz.com/news/middle-east/fayyad-s-resignation-the-beginning-of-the-end-of-the-pa-1.515292>.

Rudoren, Jodi, and Akram Fares. "Palestinians Sign Deal to Set Up Elections." *NYTimes.Com*. Last modified May 20, 2012. Accessed May 20, 2015. http://www.nytimes.com/2012/05/21/world/middleeast/hamas-and-fatah-agree-in-cairo-to-begin-work-on-elections.html?_r=0.

Salem, Walid. "The Arab Revolutions from a Palestinian Perspective." *Palestine-Israel Journal* 18, no. 1 (2012). Accessed June 21, 2013. <http://www.pij.org/details.php?id=1419>.

Schmidmeier, Fabian. "A Belated Arab Spring for Palestine?" *Qantara*. Last modified September 27, 2012. Accessed May 15, 2015. <http://en.qantara.de/print/4506>.

Shikaki, Khalil. "Can Hamas Moderate? Insights from Palestinian Politics during 2005-2011." *Middle East Brief*, no. 88 (January 2015): 1–10.

———. "Coping with the Arab Spring: Palestinian Domestic and Regional Ramifications." *Middle East Brief*, no. 58 (December 2011): 1–8.

Shlaim, Avi. "Israel, Palestine, and the Arab Uprisings." In *The New Middle East: Protest and Revolution in the Arab World*, edited by Fawaz A. Gerges, 380–401. New York: Cambridge University Press, 2014.

Snyder, Richard Carlton, H. W. Bruck, Burton M. Sapin, and Valerie M. Hudson, eds. *Foreign Policy Decision-Making Revisited*. New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Stoffel, Derek. "Palestinian Youth Uprising Faces Uncertainty as Clashes with Israel Increase." *CBC News*. Last modified November 17, 2014. Accessed Jan-

uary 9, 2018. <http://www.cbc.ca/news/world/palestinian-youth-uprising-faces-uncertainty-as-clashes-with-israel-increase-1.2837116>.

The Arab World For Research & Development (AWRAD). "15 December 2012: The Public Mood, UN Vote, Gaza Confrontation, Elections, PA and Government and Evaluation of Leadership." Last modified December 15, 2015. Accessed May 27, 2015. <http://www.awrad.org/page.php?id=riSFCsT2mGa9835242AQsK5JcwUx0>.

The Arab World For Research & Development (AWRAD). "Polls 2011." Last modified 2011. Accessed May 27, 2015. <http://www.awrad.org/category.php?id=L-JyJqkNuY1a2012316AXWwuKnHAr7>.

Tuastad, Dag. " Hamas-PLO Relations Before and After the Arab Spring." *Middle East Policy* 20, no. 3 (September 2013): 86–98.

Valbjørn, Morten, and André Bank. "The New Arab Cold War: Rediscovering the Arab Dimension of Middle East Regional Politics." *Review of International Studies* 38, no. 01 (January 2012): 3–24.

Vick, Karl. "On the Run, the Palestinian Youth Movement May Yet Get Its Way." *Time*. Last modified March 27, 2011. Accessed April 15, 2012. <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2061661,00.html>.

"Abbas to Head Palestinian Unity Government." *Al Jazeera English*. Last modified February 7, 2012. Accessed May 20, 2015. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2012/02/20122610416298264.html>.

"Agreement between Fatah and Hamas," May 3, 2011. Accessed May 20, 2015. http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/OPt_AgreementFatahHamas2011.pdf.

"Herak Shababi Mustakel." *Facebook*. Accessed December 20, 2017. https://www.facebook.com/pg/Herak.Shababi/about/?ref=page_internal.

"How Did the Palestinian National Unity Government Perform during Its First Year [in Arabic]?" *Arab Reality*. Aljazeera Net, June 2, 2015. <http://www.aljazeera.net/programs/arab-present-situation/2015/6/2>.

"Palestine: Palestinian Authority Police Beat Protesters." *HRW*. Last modified July 30, 2013. Accessed January 10, 2018. <https://www.hrw.org/news/2013/07/30/palestine-palestinian-authority-police-beat-protesters>.

"Palestine Papers: Al Jazeera, Guardian Release Documents On Israeli-Palestinian Conflict." Accessed May 20, 2015. http://www.huffingtonpost.com/2011/01/23/palestine-papers-israel-conflict-wikileaks-documents-released_n_812776.html#13_harsh-words-for-all-sides.

“Palestinians for Dignity.” *Facebook*. Accessed December 20, 2017. <https://www.facebook.com/palestiniansfordignity>.

Poll: After the Gaza War. Poll. Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), October 29, 2014. Accessed January 6, 2018. <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=867>.

Poll: Gaza, Resistance and the UN Bid. Poll. Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), December 2012. Accessed January 6, 2018. <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=858>.

“Salam Fayyad.” *The New York Times*. Accessed May 15, 2014. http://topics.nytimes.com/top/reference/timestopics/people/f/salam_fayyad/index.html.

“Talks with Previous Gaza-based and Westbank – based Activists in Turkey,” 2016, 2017 2015.

“The Palestine Papers.” *Al Jazeera English*. Last modified January 2011. Accessed May 20, 2015. <http://www.aljazeera.com/palestinepapers/>.

“The Palestine Papers: The Documents.” *The Guardian*. Last modified February 1, 2011. Accessed May 20, 2015. <http://www.theguardian.com/world/series/palestine-papers-documents>.

“Why Are People Protesting in Iran?” *Aljazeera Online*. Last modified December 30, 2017. Accessed December 31, 2017. http://www.aljazeera.com/amp/news/2017/12/people-protesting-iran-171230083612254.html?__twitter_impression=true.

“Will We Always Have Paris?” *Gaza Gateway | Facts and Analysis about the Crossings*. Last modified September 13, 2012. Accessed May 10, 2015. <http://gisha.org/en-blog/2012/09/13/will-we-always-have-paris/>.

Youth Poll on Politics, Education & The Future. Poll. Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), October 9, 2016. Accessed December 6, 2018. <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=873>.

Youth Poll on Politics, Social Media and Conservatism. Poll. Jerusalem: The Jerusalem media and communication centre (JMCC), April 2016. Accessed January 6, 2018. <http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=871>.

“CEMAL PAŞA’NIN SURIYE VALİLİĞİ 1914-1917” BAŞLIKL DOKTORA TEZİ ÜZERİNE MÜHİM BİR DEĞERLENDİRME

Nevzat ARTUÇ

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş

Tarihçilik, sosyal bilimler arasında en zor ve en yorucu akademik faaliyetlerin başında yer alır. Düşünme, araştırma, sorgulama, karşılaştırma ve analiz etme gibi inanılmaz bir emeğin sonucudur. Ancak üzülererek belirtmeliyiz ki son yıllarda artan tarihçilik faaliyetleri ile birlikte zorluklar neredeyse kaldırılmış, kolay ve kestirme yollardan hedefe ulaşmak sanat haline getirilmiştir. Üniversitelerimizdeki Yüksek Lisans ve Doktora tezlerindeki kalitenin düşmesi, denetimlere tâbi tutulmaması Türk tarihçiliğinin en önemli sorunu haline gelmiştir. Bütün bunlara Doçentlik sınavlarındaki keyfi uygulamalar da eklenince tarihçiliğimizin geleceği adına bilimsel endişeler had safhaya ulaşmıştır.

Tarihe mal olmuş devlet adamlarının hayatı, elbette ki tarihçiler tarafından yakından takip edilecektir. Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lider kadrosunda yer almaktadır. Üstlendiği kritik görevler nedeniyle tarihçiler tarafından ele alınıp incelenmeye değer bir devlet adamıdır. Cemal Paşa hakkında çalışmalarına başladığım 2001 yılında, bir kaç hatırat ve birkaç lisans bitirme tezi dışında, müstakil bir bilimsel araştırma eseri bulunmamaktaydı. Arşiv ve kütüphanelerde titizlikle yaptığımız çalışmalar neticesinde 2005 yılında araştırmamızı tamamladık. Yaklaşık üç yıl süren yeni araştırma ve düzeltme çabalarımız sonrasında, 2008 yılında çalışmamız Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçe olarak Ankara’da basılmıştır. *Cemal Paşa* çalışmamız alanında ilk olması dolayısıyla büyük yankı uyandırmıştır. Yakın tarihimizin son derece önemli bu tarihi şahsiyeti üzerine yaptığımız araştırmalarla karanlıkta kalmış pek çok olay açıklığa kavuşturulmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yapısı, Teşkilat-ı Mahsusa’nın çalışmaları, II. Meşrutiyet’in ilanı, 31 Mart Vakası, Adana Olayları, Bab-ı Ali Baskını, Mahmut Şevket Paşa suikastı, Birinci Dünya Savaşı’na giriş senaryoları, Büyük Devletlerin Ortadoğu’ya yönelik proje-

---

Sorumlu yazar: Nevzat ARTUÇ, nartuc27@gmail.com

Submitted/Geliş Tarihi: 27.12.2017 **Accepted/Kabul Tarihi:** 05.01.2018

DOI: 10.26650/TurkJHist.2018.27122017

leri, bölgenin Osmanlı toprağı olarak kalması adına yapılan inanılmaz mücadeleler, her iki Kanal Seferi, Arap milliyetçilk hareketleri ve Şerif Hüseyin İsyanı ve Ermenilerin bölgede iskân edilmesi gibi çok tartışmalı konular büyük ölçüde aydınlatılmıştır. *Cemal Paşa* biyografisi ile bir dönemin tarihini yeniden ele alıp değerlendirme fırsatını yakalamış olduk.

Konunun oldukça popüler olması, önemini hala muhafaza etmesi ve Ermeni meselesi gibi son derece hassas tarihi olaylarla yakın ilgisi olması II. Meşrutiyet Dönemi üzerine çalışma yapan yerli-yabancı pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında eserimizin aldığı atıflar bunun göstergesidir. Ancak alınan bu kadar olumlu tepkinin yanı sıra eserimiz çok sayıda intihal ve etik dışı saldırılara da maruz kalmıştır. Hatta iddia edilebilir ki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamız Türkiye’de en fazla intihale maruz kalmış bir eser olarak tarihe geçmiştir. Konuyla ilgili yıllarca devam eden hukuki mücadelemiz nihayetinde yüce Türk adaleti ve YÖK Başkanlığı gerekli cezaları vermiştir. Bu hususla ilgili Ankara 1. Fikri ve Sınai Haklar Mahkemesi’nin 2011/412 sayılı kararı ile Yüksek Öğretim Kurulu Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırma Yayın ve Etik Kurulu’nun 14.12.2012 tarihli kararlarına bakılabilir. Ancak yasalarımızın intihal olayını adi bir suç olarak görmemesi, yasalarımızdaki boşluklar kötü niyetli kimseleri cesaretlendirmektedir.

Cemal Paşa başlıklı çalışmamız, Ortadoğu’da büyük devletlerin uygulamaya koyduğu emperyalist faaliyetleri gün ışığına çıkartmıştır. Cemal Paşa’nın Aliye’deki idamlar dolayısıyla Arap ayrılıkçı hareketlerinin başlıca sorumlusu olduğu, Suriye’de müstakil bir Sultanlık kurma çabası içerisinde bulunduğu ve Mısır Fatihi olma arzusuyla yanıp tutuştuğu şeklinde tarihi gerçeklerle bağdaşmayan iddialar ilk defa tarafımızca kullanılan belgelerin ve diğer şahitliklerin muhakemesi yardımıyla çürütülmüştür.

Konu üzerine bu kadar tartışma yaşanmasının bir diğer nedeni hiç şüphesiz Cemal Paşa’nın *1915 Sevk ve İskân Kanunu* sırasında takındığı tutum olmuştur. Bu husus ilk kez tarafımızca geniş bir şekilde ele alınmış ve Cemal Paşa’nın bizzat varlığının ve uygulamalarının Ermeni soykırım iddialarını çürütecek düzeyde olduğu akademik düzeyde ortaya konulmuştur. Bu durum yurt içi ve yurt dışındaki soykırım iddialarını savunanları endişeye sürüklemiştir. Bu nedenle Cemal Paşa üzerine yeniden doktora tezleri yaptırılma ihtiyacı doğmuştur. Söz konusu tezlerde Cemal Paşa’nın Ermenilere yönelik insancıl uygulamaları inkâr edilememiştir. Bunun üzerine yeni bir savunma stratejisi geliştirilmiştir. Yeni stratejiye göre Cemal Paşa yapmış olduğu insancıl uygulamalara rağmen soykırımı önleyememiştir. Maksudatlı ve belirli bir plan dâhilinde yürütülmüş olan bu stratejinin bilimsel tarihçilik anlayışıyla bağdaşır bir tarafı yoktur. Burada tarihin belirli emeller uğruna sinsice kullanılması ve Cemal Paşa gibi bir tarihi şahsiyetin bu kirli amaçlara alet edilmesi söz konusudur. Cemal Paşa’nın seçilme nedeni, tarafımızca yapılmış olan *Cemal*

Paşa başlıklı çalışmamızın soykırım iddialarını alt üst edecek kadar kapsamlı ve başarılı olmasından dolayıdır. Yoksa benzer bir akademik çalışma neden Enver Paşa üzerine yapılmamıştır? Enver Paşa’nın sevk ve iskân kararındaki rolü ve etkisi neden tartışılmamıştır? Elbette bu hususta yeni ve müstakil bir akademik çalışmanın olmaması soykırım iddiacılarının işini zorlaştırmıştır.

1. Cemal Paşa Üzerine Yapılmış Akademik Çalışmalar

Cemal Paşa hakkında 2005 yılına kadar yapılmış müstakil bir bilimsel araştırma bulunmamaktadır. İstanbul Üniversitesi’nde yaptığımız çalışmalar sırasında, Cemal Paşa hakkında yapılmış iki bitirme tezine rastladık. Bunlardan birincisi, 1943 yılında Mükrimin Halil Yinanç’ın yönetiminde *Cemal Paşa* adıyla Semahat Ülkü tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu tez toplam 30 sayfa olup, bilimsel ölçütlerden uzaktır. Tezdeki en dikkat çekici hususlar; Paşa’nın yaveri İsmet Bey, erkek kardeşi Albay Kemal Doğulu ve kız kardeşi Fehime Hanım’dan alınan bilgilerdir. Çalışmamızın ilgili kısımlarında ulaştığımız ve resmi belgelerle karşılaştığımız bu bilgilerden istifade etmeye gayret gösterdik. İkinci bitirme tezi ise, 1973 yılında Cahit Tanyol yönetiminde *Cemal Paşa’nın Hatıraları* adıyla Nurettin Yetiz tarafından hazırlanmıştır. Toplam 138 sayfa olan bu tez, bilimsel ölçütlerden uzaktır ve Paşa’nın Hatıraları’nın tekrarı niteliğindedir.

Cemal Paşa üzerine en kapsamlı akademik çalışma, 2005 yılında tamamlanmış olduğumuz doktora tezimiz olmuştur. Söz konusu doktora tezimiz üç yıl süren bir çalışmanın ardından 2008 yılında *Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)* adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Söz konusu çalışmamızın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskısı 2018 yılı içerisinde yine Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanacaktır. Ayrıca 2012 yılında yayına hazırlanmış olduğumuz *Suriye, Filistin ve Batı Arabistan Eski Eserleri* isimli çalışmamız, Cemal Paşa’nın Suriye ile ilişkisine farklı bir boyut kazandırmıştır. Son olarak, Türk Tarih Kurumu eski başkanlarından Prof. Dr. Ali Birinci’nin nazik yardımlarıyla ulaştığım ve *Cemal Paşa’yı Övmek Amacıyla Yazılmış Bir Risale: Payitahtta Nutuklarım*¹ başlığı ile yayınlamış olduğum çalışmam, Cemal Paşa’nın Suriye’deki idare tarzının daha iyi anlaşılabilmesi açısından tarihi bir önem arz etmektedir. Söz konusu çalışmamızda yayınladığımız konuşma metinleri, en az Cemal Paşa’nın Hatıraları kadar değerlidir.

Konuya ilişkin yeni çalışmalar arasında Alaattin Uca’nın makalesi zikredilebilir. Uca, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’nde gerçekleştirmiş olduğu çalışma neticesinde Cemal Paşa ile ilgili bir kısım belgelere ulaşmıştır. Uca, söz konusu belgeleri “Cemal Paşa’nın Resmi Hal Tercümesi ve Milli Savunma Bakanlığı Arşivi’ndeki Bazı Belgeler” isimli makalesinde yayınlamıştır². Çalışmada Cemal Paşa’nın resmi

¹ Kronik Yay., İstanbul 2018.

² *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sa. 41, Erzurum 2009, s. 271-305.

hal tercümesi ile şehadet sürecindeki bazı belgelere yer verilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından sonradan hazırlanmış olan resmi hal tercümesinde Cemal Paşa'nın bazı görevlere atanış tarihlerinde yanlışlıklar bulunmaktadır. Cemal Paşa'nın resmi görevlere atama tarihleri, çalışmamızda herhangi bir tartışmaya mahal bırakmayacak bir şekilde belirtilmiştir. Öte yandan Uca'nın yayınlamış olduğu belgelerde Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetleri ve şehadet haberleriyle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler eserimizin ikinci baskısında değerlendirmeye alınacaktır.

Enver Konukçu'nun *Erzurum Kars Kapı Şehitliğindeki İki Mezar Hafız Hakkı ve Cemal Paşalar (1915, 1922)* başlıklı çalışmasında Cemal Paşa ile ilgili resim, belge ve bilgilere yer verilmiştir. Konukçu'nun eserinde Cemal Paşa hakkında temel referans kaynağı olarak eserimize vurgu yapmış olması ve bu hususu defalarca dile getirerek eserimizi yüceltmesi akademik camiada pek görülen hususlardan değildir. Dolayısıyla Sayın Konukçu'ya ön yargılardan uzak olarak yalnızca bilimsel kaygılarla eserimize yönelik sarf etmiş olduğu onur verici cümleler nedeniyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cemal Paşa ile ilgili yapılmış bir diğer dikkat çekici çalışma ise Hilmar Kaiser tarafından yapılmıştır. "Regional Resistance to Central Government Policies: Ahmed Djemal Pasha, The Governors of Aleppo, And Armenian deportees In The Spring and Summer of 1915"³ başlığıyla yapılan çalışmada Hilmar Kaiser, İttihatçı Hükümet'in, 30 Mayıs 1915'te uygulamaya koyduğu Sevk ve İskân Kanunu'na karşı yerel yöneticilerin mücadelelerini ele almıştır. Bu doğrultuda Halep Valileri Celal Bey ile IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulamasını durdurmak için göstermiş oldukları çabaları incelemeye çalışmıştır. Kaiser, Ermeni soykırımının ilk dalgası ya da bir başka ifadeyle başlangıcı olarak gördüğü Zeytun Olayları sonrasında gerçekleştirilen sevkîyat olaylarının herhangi bir planlama yapılmadan gerçekleştirildiğini, buna karşılık, 30 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun ise planlı bir hareket olduğunu ifade etmiştir. Kaiser'e göre Cemal Paşa sevk ve iskân kararının alınmasından haberdar edilmemiştir. Ayrıca söz konusu karar üzerinde İttihatçılar arasında bir birlik sağlanamamıştır. İttihatçıların çoğunluğu Ermenilere karşı ön yargılıdır ve sevkîyat fikrini desteklemektedir. Cemal Paşa ise şartların zor olduğunu ve Ermenilerin muhtemel bir soykırıma maruz bırakıldıklarını düşünmekteydi. Cemal Paşa bu yüzden Talat Paşa'ya karşı çıkmış ve Ermenilerin Kuzey Irak yerine daha uygun hayat şartlarının bulunduğu bölgelere gönderilmesini istemiştir. Kaiser'e göre Cemal Paşa sevkîyatın muhtemel felaketlere yol açmaması için organize ve planlı bir şekilde yapılmasını savunmaktadır. Cemal Paşa'nın sürgünleri korumak için verdiği emirler boş laflar değildi. Yine emirlerine karşı gelenleri idam ettirmesi, Ermenilerin Suriye'ye sevk

³ *Journal of Genocide Research* (2010), 12(3–4), September–December 2010, pp. 173–218

edilmeleri sırasında sergilemiş olduğu insancıl tutum, Talat Paşa’nın karşısında yer aldığına göstergesiydi. Cemal Paşa, Ermeni göçmenlerin can-mal-namus güvenliklerinin korunması hususunda başta Suriye Valisi Hulusi Bey olmak üzere IV. Ordu bölgesindeki bütün yöneticileri uyarmıştır. Kaiser, Cemal Paşa’nın, Halep Valileri Celal ve Bekir Sami Beylerin, diğer İttihatçılardan farklı olarak Ermenilere yakınlık gösterdiğini belirtmiş, ancak bütün çabalarına rağmen soykırımı önleyemediğini iddia etmiştir. Ermenilerin bir kısmının hayatta kalmış olmaları Batılı büyük güçlerin çabalarından ziyade, Cemal Paşa’nın girişimleri sayesinde mümkün olmuştur. Emirlerin kötüye kullanımı, açlık ve bulaşıcı hastalıklar Ermeni ölümlerinin artmasına neden olmuştur. Kaiser’e göre Cemal Paşa, Talat Paşa’nın kararının ya farkında değildi ya da karşındaydı.

Cemal Paşa üzerine en son çalışma, Hans Theunissen tarafından gerçekleştirilmiştir. “War, Propaganda and Architecture”⁴ başlığını taşıyan çalışma, Cemal Paşa’nın Suriye’de gerçekleştirmiş olduğu şehircilik ve mimari çalışmaları üzerine oldukça geniş bir değerlendirmeden oluşmaktadır. Theunissen’in söz konusu çalışmasında; Cemal Paşa’nın bölgedeki antik ve İslami dönemlere ait eserlere ilgi duyduğunu, Birinci Dünya Savaşı boyunca Panislamcı savaş propagandası ile Müslüman tebaanın desteğini kazanmayı, bölgedeki Osmanlı devlet otoritesini yeniden sağlamayı hedeflediğini iddia etmiştir.

2. “Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği (1914-1917)”

Yakın dönemde Cemal Paşa hakkında tarafımızca hazırlanmış eserden sonra gerçekleştirilen en iddialı? çalışma, M. Talha Çiçek tarafından kaleme alınan *Cemal Pasha’s Governorate in Syria 1914-1917 (Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği 1914-1917)* başlıklı doktora tezi olmuştur. Hakan Erdem’in danışmanlığında, 3 Ağustos 2012 tarihinde Sabancı Üniversitesi’nde tamamlanmış olan söz konusu tez, 9 bölüm ve 21 ekle birlikte toplam 446 sayfa olup, İngilizce kaleme alınmıştır. Çiçek, çalışmasında; Mısır Seferi’ni, Cemal Paşa’nın Arap milliyetçiliği ve Siyonizm hareketleri karşısındaki tutumunu, Ermenilerin Suriye’de zararsız bir toplum olarak iskân ettirilme çabalarını, Cemal Paşa’nın büyük devletlerin propagandalarına karşı faaliyetlerini, Suriye’de başlatmış olduğu eğitim-kültür faaliyetlerini, Dürzi ve Bedevilere karşı tutumunu, Suriye’de yaşanan kıtlık meselesini ve Cemal Paşa’nın Suriye’den ayrılmasını konu edinmiştir.

2.1. Kanal Seferi ve Mısır Fatihliği İddiaları

Çiçek, doktora tez özetinde çalışmasının amacı olarak Cemal Paşa’nın Mısır Seferi’ni açıklığa kavuşturmak şeklinde oldukça iddialı ve popüler ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelere göre çalışmanın doğrudan doğruya Kanal Seferleri üzerine yoğunlaşması ve her iki seferin geniş bir tahlilinin yapılması gerekirdi. Ancak ça-

⁴ *Jihad and İslam In World War I*, Edited by E.J. Zürcher, Leiden 2016, s. 223-274.

lışmada; Kanal Seferi fikrinin ne zaman ve kimler tarafından ortaya çıkartıldığı, seferlerin nedenleri, sefer için yapılan hazırlıklar, çizilen haritalar, sefer öncesi Mısır, Hindistan ve Roma'da gerçekleştirilen geniş çaplı istihbarat çalışmaları, Enver Paşa'nın Senusiler ile işbirliği çabaları, seferin başlaması, gelişmesi, sefere katılan gönüllü birliklerin isimleri, sayıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi ile ilgili düşünceleri, Birinci Kanal Seferi'nin yankıları, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin 27 Nisan 1915 tarihli 42 maddelik raporu, sefer sonrası hazırlanan zayıat cetvelleri ve nihayet yerli-yabancı basında konuyla ilgili yazılmış makaleler görülmemiş ve değerlendirilmemiştir. Bu gerekçelerle Çiçek'in her iki Kanal Seferi hakkında yazmış olduğu iddialı sözlerin temelsiz ve yapmış olduğu değerlendirmelerin de sağlıklı sonuçlara ulaşmadan uzak olduğu aşikârdır. Nitekim Çiçek, söz konusu doktora tezinin 70. sayfasında Birinci Kanal Seferi'ne ilişkin yapmış olduğu bir değerlendirmede hatalı bir şekilde toplam yaralı sayısını 1.360 olarak belirtmiştir. Ancak Çiçek, bu rakama nasıl ulaştığını açıklayamamıştır. Oysaki Cemal Paşa başlıklı eserimizin 230. sayfasında Birinci Kanal Seferi sonrasında 819 kayıp, 124 şehit ve 417 yaralı er-subay olmak üzere toplam zayıatı 1.360 olarak belirlemiştik. Bu rakam ilk kez tarafımızca zikredilmiştir. Dolayısıyla Çiçek'in belirttiği rakam büyük ölçüde Cemal Paşa başlıklı çalışmamızdan etik dışı ve hatalı bir şekilde iktibas edilmiş olmalıdır. Çiçek'in Cemal Paşa başlıklı eserimizi daha dikkatli okuması ve etik kuralları gereği bu hususu ilgili dipnotunda belirtmesi gerekirdi.

Çiçek söz konusu doktora tezinde Kanal Seferleri üzerine kendi ekseninde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ancak, bu değerlendirmeler sırasında anlaşılmayan nedenlerle ve garip şekilde daha önce *Cemal Paşa* isimli eserimizin Suriye ve Kanal Seferi ile ilgili bölümlerinde tarafımızca titizlikle incelenmiş-yararlanılmış olan ve sayıları binleri aşan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Genelkurmay ATASE Arşivi belgelerinden neredeyse hiç istifade etmemiştir. Çiçek bunun yerine yeni tasnif edilmiş veya dikkate almadığımız sınırlı sayıdaki belgelere dayanmayı tercih etmiştir. Hâlbuki doktora tezi gibi akademik hayatın en önemli çalışmasında, aynı konuda kendisinden önce yapılmış çok geniş kapsamlı bir başka doktora tezinde kullanılmış olan söz konusu arşiv belgelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve farklı şekilde değerlendirilmesi gerekirdi. Ayrıca Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Arşivi'ndeki belgelerin de taranmış olması gerekmektedir. Oysaki bu iddialı çalışma? II. Meşrutiyet Dönemi araştırmaları için en önemli kaynak durumundaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATASE Arşivi, Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Arşivi'nde yer alan zengin belge koleksiyonlarından mahrum kalmıştır. Çalışmada görülen diğer büyük eksiklik ise yerli yabancı gazete dergi koleksiyonlarının, Tanin ve İctihad'ın birkaç sayısı dışında, yeterince taranamamış olmasıdır. Bu denli büyük eksikliklere sahip bir çalışmada, sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını beklemek büyük bir hayalcilik olacaktır.

Doktora tezinin 55 ve 56. sayfalarında Cemal Paşa’nın Haydarpaşa’daki iddialı konuşmalarını esas alan Çiçek, Cemal Paşa’nın ve Enver Paşa’nın kesin olarak Mısır’ı fethetme arzusunda olduklarını iddia etmektedir. Ancak Cemal Paşa’nın Hatıralarını iyi analiz edemediği anlaşılan Sayın Çiçek, Hatıraların diğer kısmında Haydarpaşa konuşmasının amacıyla ilgili yapılan değerlendirmeleri göremeyerek erken ve hatalı hüküm verme yoluna gitmiştir. Çiçek, iddialarının devamında “*Ali Fuad Erden, Eşref Kuşçubaşı, Nevzat Artuç ve Von Kressentein’in Birinci Kanal Seferi’nde Cemal Paşa’nın Mısır’ın fethinden ziyade İngilizleri meşgul etmeyi amaçladığını iddia ettiklerini ancak bu iddiaların yanlış olduğunu*” savunmuştur. Öncelikle, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızın ilgili bölümlerinde özellikle Andre Mandelstam ve Y. Hikmet Bayur tarafından ileri sürülmüş olan Cemal Paşa’nın Mısır’ı fethetme arzusunun abartılı ve tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını ifade etmiştik. Zaten Cemal Paşa, Hatıralarında bu abartıyı bizzat ifade etmişti. Zira Birinci Dünya Savaşı’nın o zor şartları altında Osmanlı Devleti’nin, sınırlı askeri ve teknik imkânlarıyla İngiltere için hayati öneme sahip Mısır’ı yeniden fethedemeyeceği aşikârdı. Bu gerçek Ali Fuad Erden’in Suriye Hatıraları’nda da açık bir şekilde ortaya konulmuştur⁵. Cemal Paşa, bu tarihi gerçeklerin farkında olacak kadar zeki bir insandı. Çiçek’in bu bilgileri dikkate almadan, çoğunlukla Batılı bilim adamlarının tenkide açık görüşlerini ve sınırlı sayıdaki arşiv belgelerini öne sürerek ısrarla Cemal Paşa’yı *Mısır Fatihi* yapma çabası, meseleyi bir bütün olarak ele alıp değerlendirememiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Çiçek; dönemin şartlarını, IV. Ordu’nun durumunu, Cemal Paşa’nın Birinci Kanal Seferi sonrasında Harbiye Nezareti’ne göndermiş olduğu 5, 7 ve 10 Şubat 1915 tarihli raporlarını, Osmanlı IV. Ordu’sunun silah, cephane, asker, hayvan, araç-gereç sayısından haberdar olmadığı için sağlıklı bir değerlendirmede bulunamamış, ısrarla ve hatalı bir şekilde Cemal Paşa’nın kesin olarak Mısır’ı fethetmek arzusunda olduğu iddiasını tekrarlamıştır.

Kendi eksikliklerinin farkında olmayan Çiçek, bu defa açıklarını kapatabilmek amacıyla *Cemal Paşa* başlıklı eserim hakkında; Birinci ve İkinci Kanal Seferi’ni hikâye tarzında ele alıp değerlendirdiğimi, sorulara cevap veremediğimi, sürecin sosyal etkilerini asla belirtmediğimi (ki bu muğlak ifadeden ne kastedilmiş olduğu anlaşılammaktadır) ve konu bütünlüğünü sağlayamadığımı öne sürerek ağır eleştirilerde bulunmuştur. Esasında Çiçek, söz konusu doktora tezinde planlı ve kasıtlı olarak *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamıza saldırmakta ve eksiklerle dolu olduğunu iddia etmektedir. Bu sayede kendi çalışmasını yücelteceğini ve akademik camiada saygınlık kazanacağını zannetmektedir. Ancak yukarıdaki ifadelerinde ne kadar tutarsız ve haksız olduğu bizzat kendi çalışmasında görülmektedir. Mesela Çiçek, doktora tezinin 54. sayfasında Enver Paşa’nın Birinci Kanal seferi için Zeki

⁵ Ali Fuad Erden, *Suriye Hatıraları*, yay. haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2006, s. 272.

Paşa'yı görevlendirmek istediği ancak Zeki Paşa'nın bu teklifi kabul etmediği şeklindeki iddialarının tamamen yanlış olduğunu, zira Zeki Paşa'ya böyle bir teklifin asla yapılmadığını iddia etmektedir. Oysaki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızda Ali Fuad Erden ve Yusuf Hikmet Bayur'un eserlerine dayanarak böyle bir teklifin olduğunu, ancak Zeki Paşa'nın Mısır üzerine yapılacak harekâtın başarı getirmeyeceğini öne sürerek bu teklifi kabul etmediğini ifade etmiştik. Çalışmasının ilerleyen bölümünde kendisiyle çelişkiye düşen Çiçek, Zeki Paşa'nın bu görevi Mersinli Cemal Paşa'nın varlığından rahatsız olduğu için kabul etmediğini iddia etmiştir. İddiasının devamında ise Birinci Kanal Seferi hazırlıklarının Mersinli Cemal Paşa tarafından yapılacağını söylemiştir. Oysaki bu görüşler tamamen yanlış ve gerçek dışıdır. Zira Cemal Paşa, bu tartışmaların yaşandığı tarihlerde IV. Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. Dolayısıyla Birinci ve İkinci Kanal Seferi hazırlıkları tamamen Cemal Paşa'nın bilgisi ve kontrolü altında tamamlanmıştır. Mersinli Cemal Paşa ise yapılan hazırlıkları kontrol etmekle Cemal Paşa'ya yardımcı olmuştur.

Kanal Seferleri bahsi ile ilgili son derece iddialı cümleler sarf etmiş olan Çiçek, 14-15 Ocak 1915 ile Birinci Kanal Seferi'nin başladığı 2-3 Şubat 1915 tarihleri arasında geçen olaylardan hiçbir şekilde bahsetmemiştir. Hâlbuki Birinci Kanal Seferi'nin anlaşılabilmesi için seferden önceki son derece kritik söz konusu tarih aralığındaki 20 günde yaşananların dikkatli bir şekilde takip edilip incelenmesi ve analiz edilmesi adeta bir zorunluluktur. Yine Çiçek'in Birinci Kanal Seferi ile ilgili Genelkurmay ATASE Arşivi'nde onlarca harita varken herhangi bir internet sitesinden harita kullanması da oldukça düşündürücüdür. Bu durum Çiçek'in Birinci Kanal Seferi öncesinde Almanların Osmanlı yetkili makamlarıyla ortaklaşa hazırlamış oldukları haritalardan habersiz olduğu gerçeğini ortaya çıkardığı gibi Kanal Seferleriyle ilgili iddialı değerlendirmelerine gölge düşürmektedir.

Çiçek'in söz konusu çalışmasının 71-79. sayfalarında yer alan İkinci Kanal Seferi bahsi de eksikliklerle doludur. Zira Cemal Paşa'nın yapılan hazırlıklar ve görülen eksiklikler ile ilgili 14-15 Haziran 1915 tarihli ve 15 maddelik raporları ile 21- 27 Temmuz 1915 ve 28 Ağustos 1915-11 Nisan 1916 tarihli IV. Ordu'ya ait tamamlanmasını istediği eksiklikleri gösterir raporları ve Kanal Seferi için bizzat Alman uzmanlara hazırlatılan haritalar görülmemiştir. Dolayısıyla Çiçek'in Kanal Seferleri için ana kaynak kabul edilen Cemal Paşa'nın hazırlamış olduğu çok sayıda harp raporlarını dikkate almadan kesin ve iddialı hükümlerde bulunmuş olması büyük bir hata ve özensizlik olarak dikkatten kaçmamıştır.

2.2. Cemal Paşa Başlıklı Eserimiz Hakkında Yapılmış Eleştiriler

Metodolojik ve etik olarak yakın tarihlerde gerçekleştirilmiş hacimli ve başarılı bir çalışma, verilen emek ve çaba gereğince, öncelikle taltif edilmelidir. Daha sonra varsa eksiklikleri-kusurları belirtilerek, yapılacak yeni çalışmanın eskisinden

ne gibi farkları olacağı, bilim âlemine ne gibi katkılar sunacağına açık ve kesin bir dille ifade edilmesi gerekirdi. Ayrıca ilk çalışmayı gerçekleştiren araştırmacı ile irtibata geçilip görüş alışverişinde bulunmak gibi nazik bir tutum da sergilenebilirdi. Yazar bunların hiçbirisini yapmadığı gibi, Cemil Koçak ile yapmış olduğu bir TV programında Cemal Paşa konusunda yegâne ihtisas sahibi kendisi imiş gibi davranışlar içerisine girmiştir. Öte yandan Cemal Paşa hakkında var olan kapsamlı ve hacimli bir çalışmadan sonra yeniden aynı konu üzerinde doktora tezi hazırlamak oldukça can sıkıcı olacaktır. Çünkü doktora tezi gibi ciddi bir çalışmada orijinal konu seçimi çok önemlidir. Çalışmayla ilgili eleştiriler müstakil başka bir çalışmada ele alınıp değerlendirilebilirdi. Yazarın mesela bu güne kadar akademik bir çalışmaya konu olmamış Enver Paşa biyografisini kaleme alması daha mantıklı olabilirdi.

Çiçek eserinin değerlendirme bölümünde, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamı, kullandığım dil ve Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetleri bölümlerini yeterince geniş olarak ele alamadığım şeklinde gerekçeler ileri sürerek şiddetli şekilde eleştirmiştir. Çiçek bu sayede kendi çalışmasını haklı gösterme-yüceltme telaşına düşmüştür. Bir başka ifadeyle Çiçek, yanlış bir başka yanlışla örtbas etmeye çalışmıştır. Öncelikle *Cemal Paşa*, sade ve herkesin anlayabileceği şekilde Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eserde mümkün olduğunca arşiv kaynaklarına, hatıralara ve gazete-dergi koleksiyonlarına yer verilmeye çalışılmıştır. Nitekim kullanılan binlerce belge, hatıra, bilimsel eserler ve 2.000’e yakın dipnot bu ifadelerimizi doğrulamaktadır. Rahatlıkla ifade edebiliriz ki *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamız II. Meşrutiyet Dönemi üzerine gerçekleştirilmiş en iddialı çalışmalar arasında gelmektedir. Hatta döneme ilişkin yapılan yeni çalışmaların beklentilerden uzak olması, *Cemal Paşa*’yı bu alanda yalnız bırakacaktır. Bu durum ülkemiz tarihçiliği için gerçekten üzüntü ve kaygı vericidir. Zira yeni çalışmaların çıtayı daha yukarılara taşıması gerekirdi.

İkinci olarak Cemal Paşa başlıklı üst düzey akademik bir çalışmada, çalışılan konuya hayranlık veya tarafgir bir tutum sergilememiz söz konusu değildir. Kullanmış olduğumuz belgelerden istifadeyle Cemal Paşa hakkında yapmış olduğum değerlendirmelerim asla hayranlık ya da nefret gibi kavramlarla ifade edilmemelidir. Ayrıca eserimiz bir biyografidir. Biyografilerin kendisine has bir yazım karakteri ve üslubu vardır. Sayın Çiçek’in eleştiri yapmadan önce bu hususları göz önünde bulundurması gerekirdi. Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetleri bahsi biyografi sınırları çerçevesinde azami ölçüde ele alınmıştır. Hatta Cemal Paşa ve Suriye bölümümüzün önemli bir kısmında, Çiçek’in Cemal Paşa’nın Suriye’deki faaliyetlerini konu alan doktora tezinden daha fazla sayıda kaynağa ulaşılmış ve daha geniş bilgilere yer verilmiştir. *Cemal Paşa* çalışmamızın; Birinci-İkinci Kanal Seferi, Suriye’de Çıkartılacak Gazeteler Meselesi ile Yıldırım Orduları Meselesi ve Cemal Paşa’nın bölgeden ayrılması hususları, Çiçek’in araştırmasındaki ilgili bölümlerle mukayese edildiğinde bu gerçek rahatlıkla görülecektir. Dolayısıyla Çiçek,

eserimizi iyi okuyup değerlendirmek yerine, kasıtlı-maksatlı hatalı ve etik dışı bir yorum yapma yolunu tercih etmiştir.

Öte yandan Çiçek doktora tezinde, ilginç ve anlaşılmayan bir şekilde, *Cemal Paşa* çalışmamızda Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar* isimli çalışmasına yapmış olduğumuz eleştirilere şiddetle karşı çıkmıştır. Çiçek, adeta Hasan Kayalı'yı savunma psikolojisi ve endişesine kapılmıştır. Oysaki böylesi bir durumda yönelmiş olduğum eleştirilere öncelikle Sayın Hasan Kayalı'nın cevap vermesi daha anlaşılır olacaktır. Çiçek, çalışmasının çoğu yerinde ifade ettiği üzere, Hasan Kayalı'nın görüşlerini benimsediğini ifade etmektedir. Bu bir bilimsel tercihtir. Ancak kendi çalışmasında bir başkasının eserini savunmaya kalkışmak çaba ve gayretini anlamak mümkün değildir.

2.3. Çalışmada Göze Çarpan Hatalı Bilgiler

Çiçek'in *Cemal Pasha's Governorate in Syria 1914-1917 (Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği 1914-1917)* isimli tez başlığı hatalıdır. Zira Cemal Paşa, Adana ve Bağdat Valiliği görevlerinde bulunmuş ancak hayatının hiçbir döneminde Suriye Valiliği yapmamıştır. *Cemal Paşa* başlıklı kitabımızın 267. sayfasında bu hususu ayrıntılı bir şekilde açıklamıştık. Cemal Paşa, Suriye'ye IV. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı sıfatıyla gelmiştir. O tarihlerde Suriye Valisi Hulusi Bey görev yapmaktaydı. Takip eden yıllarda ise sırasıyla İstanbul eski Polis Müdürü Azmi Bey ve daha sonra Tahsin Bey (Uzer) Suriye Valisi olarak atanmışlardır. Çiçek, söz konusu doktora çalışmasını, *Suriye'de Savaş ve Devlet Teşekkülü: Birinci Dünya Savaşı Boyunca Cemal Paşa'nın Suriye Valiliği* başlığı altında yayınlarken yine yanlış ve adeta yangına körükle gitmiştir. Zira Suriye'de ne bir devlet kurulmuş, ne Cemal Paşa'nın böyle bir talebi ve teşebbüsü olmuş, ne Cemal Paşa Suriye Valiliği yapmış ve ne de Cemal Paşa Birinci Dünya Savaşı boyunca Suriye'de kalmıştır. Dolayısıyla çalışma daha başından büyük bir yanlışlıkla başlamıştır. İşte bu hatalı başlık yüzünden Çiçek, metin içerisinde farkında olmadan büyük bir çelişkiye düşmüştür. Nitekim çalışmanın bazı yerlerinde Suriye Valisi olarak Hulusi ve Tahsin beylerin adları zikredilirken, bazı yerlerinde ise Suriye Valisi olarak Cemal Paşa'nın ismi geçmektedir. Bu durum okuyucular için büyük bir kavram kargaşasına neden olduğu gibi, çalışmanın anlaşılabilirliğine ve ciddiyetine de gölge düşürmüştür.

Çiçek'in çalışmasında ciddi ölçüde hatalı ya da eksik bilgiler de göze çarpmaktadır. Mesela söz konusu çalışmanın 8. sayfasında Cemal Paşa'nın Adana Valiliği'ne tayin tarihi hatalı bir şekilde, 2 Ağustos 1909 olarak verilmiştir. Oysaki Cemal Paşa'nın Adana Valisi olarak atandığını gösteren İrade-i Seniyye 14 Receb 1327/1 Ağustos 1909 tarihlidir. Buna ek olarak Çiçek, Cemal Paşa'nın Birinci Kanal Seferi'ni gerçekleştirmek üzere Kudüs'ten ayrılış tarihini de hatalı olarak, 14-15 Ocak 1915 olarak göstermiş ve ancak 16 gün sonra Kanal önlerine ulaşabildiğini

iddia etmiştir. Çiçek’in bu yanlış iddiasının aksine Cemal Paşa, Ocak ayının ilk haftasında Kudüs’e gelmiştir. 13 Ocak 1915’te de Kudüs’ün güneyindeki Birüssebe’ye ulaşmış durumdadır. Bu bilgi bizzat Cemal Paşa’nın 12 Ocak 1915 tarihinde Enver Paşa’ya göndermiş olduğu telgrafta açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla Cemal Paşa’nın, 14-15 Ocak 1915’te Kudüs’te olması imkânsızdır. Ayrıca Çiçek’in söz konusu çalışmasında Cemal Paşa’nın Suriye’den ayrılış tarihi de hatalı olarak, 13 Aralık 1917 olarak gösterilmiştir.

Benzer bir şekilde Çiçek, ilgili tezinin 14. sayfasında Cemal Paşa’nın Bağdat’tan ayrılmadan önce Müftüzade Muhammed Kamil Bey tarafından şikâyet edilmesi meselesini Cemal Paşa isimli kitabımızdan aynen alıp, İngilizce tercüme suretini vermiş olduğu halde, 58 no.lu dipnotunda sanki Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne giderek bu belgeyi kendisi görmüş ve yayınlamış gibi davranmıştır. Oysaki Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde DH.MTV, 18/47 tasnif numarasıyla bulunan belge ilk kez tarafımızca yayımlanmıştır. Belgenin tarihi, 22 Temmuz 1328 /4 Ağustos 1912 olarak belirtilmiştir. Çiçek, belge tarihini hatalı olarak 22 Temmuz 1912/3 Ağustos 1912 şeklinde vermiştir. Çiçek’in bu belgeyi *Cemal Paşa* çalışmamızdan aldığı açıktır. Aksi takdirde söz konusu belgeyi en azından farklı cümlelerle yorumlamış olması gerekirdi.

Öte yandan Cemal Paşa’nın sadece Suriye’deki faaliyetlerini konu alan bir çalışmada Arap milliyetçilik hareketlerinin daha geniş bir şekilde ele alınması gerekirdi. Burada dönemin Osmanlı-İngiliz Arşiv belgeleriyle, Arapça yayın yapan gazetelere ulaşılarak daha orijinal sonuçlara ulaşılabildi. Ayrıca Cemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Meselesi’ndeki tutumu, Mustafa Kemal Paşa ile fikir ayrılığına düşmesi, 27 Eylül 1917’de IV. Ordu’nun lağvedilerek yerine Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’na tayini, bu görevindeki faaliyetleri, Cemal Paşa adına yazılmış kasideler bahislerine hiç değinilmemiş olması yazarın iddialı sözlerine ve bilimselliğine gölge düşürmüştür.

2.4. Çalışmanın II. Meşrutiyet Dönemi Terminolojisine Uzaklığı

Öte yandan Cemal Paşa’yı konu alan bir çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi iç ve dış siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeleriyle, İttihatçılık, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi kavramların iyi analiz edilmiş olması gerekirdi. Zira Cemal Paşa hem koyu bir İttihatçı, hem de II. Meşrutiyet Dönemi’nin bütün önemli olaylarının içerisinde yer almış tarihi bir şahsiyettir. Çalışmadaki en önemli eksiklik olarak göze çarpan terminolojik zafiyet, II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki’ye ait bir takım kavramların ifade edilmesinde büyük yanlışlıkları beraberinde getirmiştir. Mesele, Çiçek zikredilen çalışmasının 56. sayfasında yer alan 185 no.lu dipnotta, Philip H. Stoddard’a dayanarak, Teşkilat-ı Mahsusa’nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında kurulduğunu ifade etmiştir. Oysaki Philip H. Stoddard’ın eserinde böyle bir bilgi yoktur. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa, 1911 yılında kurulmuş, Trablusgarp ve Balkan

Savaşlarında, özellikle II. Balkan Savaşı'nda Edirne ve Batı Trakya'nın kurtarılmasında, önemli rol oynamıştır. Çiçek ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni İngilizce olarak ifade ederken hatalı bir şekilde *Committe for Union and Progressivve* ifadesini kullanmıştır. Oysaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin batı kültüründe yaygın kullanımı *Committe of Union and Progressivve* şeklindedir.

2.5. 1915 Ermeni Olayları Hakkındaki Hatalı Değerlendirmeler

Çiçek, doktora tezinin IV. Bölümü'nde Ermenilerin Suriye'de iskân edilmesi meselesini ele almıştır. Çiçek, Ermeniler için ön görülen 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nu hatalı olarak *deportation (hudut dışına çıkartılma)* kelimesi ile ifade etmeye çalışmıştır. Oysaki 1915 tarihli kanun gayet açıktır. Ermenilerin ülke sınırları içerisindeki bir bölgeden alınıp, yine ülke sınırları içerisinde başka bir bölgede iskân edilmelerini amaçlamaktadır. Yani hiçbir şekilde *sınır dışı* edilme söz konusu değildir. Bir araştırmacının terminolojiye ve tarihi coğrafyaya hakim olmadan sağlıklı değerlendirme yapmasını beklemek hayalcilik olacaktır. 1915 Olayları anlatılırken, Osmanlı Devleti'nin o yıllarda sahip olduğu sınırlar ve idari taksimatı mutlak surette göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan yazarın Ermeni olayları için yalnızca Taner Akçam, Vahakn N. Dadrian, Hilmar Kaiser ve Raymond H. Kevorikian gibi sözde soykırım tezini savunan akademisyenlerin görüşlerini dikkate alması da bilimsel ölçütlerle bağdaşmamaktadır. Nitekim Çiçek'in ilgili bölümde sözde soykırım tezini kabul etmeyen çalışmalara hiçbir şekilde yer vermemiş olması düşündürücüdür. Yazarın her iki düşünceye açık olması ve mukayesede bulunması bilimsel bir zorunluluktur.

Meseleye bu kadar bariz bir terminolojik yanlışlıkla başlayan Çiçek'in Cemal Paşa'nın 1915 Ermeni olaylarına bakışını sağlıklı olarak değerlendirmesini beklemek büyük hayalcilik olacaktır. Çiçek'e göre; Cemal Paşa'nın asıl amacı Ermenileri yok etmek ya da yeni bir etnik kimlik meydana getirmekten ziyade, Ermenileri Suriye'deki Arap milliyetçilik hareketlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmaktır. Çiçek iddialarının devamında ise; Cemal Paşa'nın Ermenileri merkezi yönetimin gazabından kurtarmak ve radikal grupların saldırılarından korumak için din değiştirmelerini önerdiğini, yetimhaneler açtığını ve nihayet Suriye'deki Ermeni çoğunluğu, zararsız azınlığa dönüştürme gayreti içerisinde olduğunu iddia etmiştir⁶. Ayrıca Raymond Kevorikian'a dayanarak Cemal Paşa'nın Ermenilere karşı sergilemiş olduğu olumlu tutumun perde arkasında *Suriye'de bağımsız bir devlet kurma arzusunun?* yattığını iddia etmiştir. Çiçek'e göre Cemal Paşa Suriye'de kurmayı planladığı bağımsız devlete İtilaf Devletleri'nin desteğini sağlamak için Ermenilere diğer İttihatçılardan daha fazla iyi davranmıştır. Çiçek'in yukarıdaki görüşlerinin eksik, çelişkili, maksatlı ve hatalı olduğunu belirtmek durumundayız. Zira Cemal

⁶ Çiçek, *a.g.t.*, s. 42.

Paşa, Ermenilerin Suriye’de daha iyi şartlarda iskân edilmelerine yardımcı olmasında sorumlu devlet adamı kimliği dışında, insani kaygıları her türlü hesabın üstünde tutmuştur. Nitekim aynı insani tutumu, 1909 Adana Olayları sırasında da sergilemiştir. O, bu tutumu nedeniyle Türk milliyetçi çevreler tarafından bile büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Çiçek, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Cemal Paşa’yı bir bütün olarak inceleyememiş, İttihatçılık kavramını analiz edememiş olması vs. nedenlerle böylesi hatalı yorumlarda bulunmuştur. Çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde belirtmiş olduğumuz üzere, Cemal Paşa’nın Ermenileri Suriye’de iskân ettirmesinde, onlar için yeni yerleşim yerleri inşasında, kimsesiz kalan çocukları yetimhanelere yerleştirmesinde, hastalıklarla mücadele konusunda çok sayıda Ermeni-Türk doktoru seferber etmesinde, Ermeni Patriği Ormanyan’ın Şam’da ikamet etmesini sağlamasında, Patrikhane’ye yüklü miktarda para yardımında bulunmasında sorumlu devlet adamı kimliği ile insani kaygıları ağır basmaktadır. Dolayısıyla Cemal Paşa’nın her türlü övgüye değer bu tutumunun tamamıyla siyaset üstü olduğunu, hiçbir menfaat gözetmeden sadece insancıl nedenlerden kaynaklandığını bir kez daha vurgulamak yerinde olacaktır. Daha önceki çalışmalarımızda da ifade ettiğimiz üzere Cemal Paşa’nın Suriye’deki varlığı ve Ermenilere karşı sergilemiş olduğu olumlu tavır, soykırım iddialarını tamamen çürütecek düzeydedir.

Diğer taraftan Çiçek, *Cemal Paşa’nın Sultanlığı Meselesi* olarak adlandırılan bu tarihi olguyu yeterince ele alıp inceleyememiştir. Oysaki bu konunun oldukça geniş bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Cemal Paşa’nın Suriye’de bağımsız bir hükümdar olma meselesi Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov tarafından 1915-1916 yıllarında Osmanlı Devleti’ni parçalama planının bir parçası olarak ortaya atılmıştır. Ancak Cemal Paşa böyle bir meseleden haberdar dahi olmamıştır. Ayrıca ülkesine ve vatanına bağlılığıyla tanınan Cemal Paşa’nın böylesi bir ihanetin içerisinde olması zaten düşünülemezdi.

2.6. Arap Milliyetçilik Hareketlerinin Neden ve Sonuçlarının Doğru Tahlil Edilememiş Olması

Cemal Paşa’nın Suriye Valiliği başlıklı bir çalışmada doğal olarak Arap Milliyetçilik hareketleri önemli bir yer tutmalıdır. Çiçek’ten beklenen, bu kadar önemli bir konuda yeni belge ve bilgiler ortaya koyarak konunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Ancak bu çabalardan bir hayli uzak olduğu anlaşılan Çiçek, doktora tezinin II. Bölümü’nde, 81-82. sayfalar ile 273 no.lu dipnotunda, *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızda yer alan *Arap Milliyetçilik Hareketleri Karşısında Cemal Paşa* bahsinin Cemal Paşa’nın hatıralarını tekrar etmekten ibaret olduğunu ve büyük bilgi yanlışları bulunduğunu iddia etmiş ve delil olarak da eserimin 300 ile 306. sayfalarında geçen ifadeleri göstermiştir. Öncelikle Çiçek, *Cemal Paşa* isimli çalışmamın bir biyografi olduğunu farkında değildir. Cemal Paşa, Suriye ile sınırlandırılmayacak ölçüde önemli bir tarihi şahsiyettir. Ayrıca söz konusu bölümde sadece Cemal

Paşa'nın Hatıratı değil, çok sayıda yerli ve yabancı Hatıratı, inceleme araştırmaya ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine yer verilmiştir. Çiçek, orijinal sonuçlara ulaşamadığı için, eleştiri sınırlarını aşmış, çirkin bir şekilde karalama kampanyasında bulunarak kendi eserinin daha fazla değer kazanacağını zannetmektedir. Öncelikle Çiçek'in yukarıda bahsetmiş olduğumuz eleştirisindeki *bilgi yanlışlığı* ile tam olarak neyi kastettiği anlaşılabilir. Zira, *Cemal Paşa* başlıklı eserimin 300. sayfasında Cemal Paşa'nın Suriye'ye geldikten sonra Arap milliyetçilik hareketlerine karşı öncelikle uzlaşma siyaseti takip ettiğini, bu doğrultuda bölgedeki Arap şeyhlerine mektuplar göndererek dostluk mesajları verdiğini belirtmiştik. *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamın 306. sayfada ise Cemal Paşa'nın Mayıs 1915'ten itibaren Arap ihtilalcilerin kötü niyetlerine dair bilgilere ulaşmasıyla birlikte uzlaşma siyasetinden vazgeçtiği ve bu defa sertlik politikasına başvurduğu, Arap milliyetçi hareketlerini bu şekilde önlemeye çalıştığı belirtilmiştir. Bu ifadelerde herhangi bir yanlışlık bulunmamaktadır. Kaldı ki Çiçek, bu iddialara karşı hangi farklı bilgilere ulaştığını ortaya koyamamaktadır. Ayrıca Çiçek, Cemal Paşa tarafından Âliye'de gerçekleştirilen idamların sebeplerini tam olarak açıklayamadığı gibi, idam edilen 34 kişinin isimlerini, hayat hikâyelerini, fikirlerini, idam gerekçelerini, Cemal Paşa'nın idamlar karşısında sergilemiş olduğu kararlı tutumun nedenlerini belirtmemiştir. Hatta Âliye'deki yargılamaları konu alan ve IV. Ordu bünyesinde hazırlanmış olan ve kısaca *Kırmızı Kitap* olarak bilinen Âliye Divan-ı *Harbiyesi'nde* Rüyat Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat başlıklı eserden istifade etme yoluna bile gitmemiştir. Çiçek söz konusu bölümde *Kırmızı Kitap'a* hemen hemen hiçbir şekilde başvurmamış, sadece 355 no.lu dipnotta idam cezalarıyla ilgili belgeler için sayfa numaraları bile belirtilmeden "bakınız" demekle yetinmiştir. Oysaki Arap milliyetçilik hareketlerini ve Cemal Paşa'yı başlıca konu edinen bir çalışmada öncelikle *Kırmızı Kitap'ın* geniş bir şekilde tahlil edilmesi gerekirdi. Zira Cemal Paşa, idam edilen 34 kişinin isimlerini, suçlarını ve Fransız Konsolosluğu'nda ele geçirilen belgeleri 1916 yılında IV. Ordu bünyesinde hazırlanmış olduğu *Kırmızı Kitap'ta* açıkça belirtmiştir. Çiçek'in *Kırmızı Kitap'ı* okumadığı anlaşılmaktadır. Yine Çiçek'in idam edilen Abdülhamid ez-Zohravi, Şükrü el-Aseli gibi önemli isimlerin kimliği, geçmişteki faaliyetleri, Arap milliyetçilik hareketleri için ne anlam ifade ettikleri ve yerel Arap gazetelerinde ve halk arasında idamların nasıl karşılandığına dair hiçbir açıklamada bulunmamış olması daha da şaşırtıcıdır.

Çiçek, eserinin 117-118. sayfalarında yer alan bölümde, Şerif Hüseyin İsyanı'nı ele almıştır. O'na göre Şerif İsyanı'nın temel nedeni, Cemal Paşa'nın Suriye'de Arap milliyetçilik hareketlerine karşı uygulamaya koyduğu eziyet verici davranışlardır. Çiçek daha da ileri giderek Şerif Hüseyin İsyanı'nın temel başlangıç noktası olarak Cemal Paşa'nın Suriye'yi demir yumrukla yönetmesini göstermiştir. Öncelikle Çiçek'in *demir yumruk* tabirini kullanmasını hatalı bulmaktayız. Zira demir yumruk tabiri, II. Dünya Savaşı sonrasında bazı sosyalist ülkelerde görülen

yönetim tarzları için kullanılmıştır. Bunun yerine otoriter idare tarzını kullanmak daha doğru olacaktır. Ayrıca, dönemin yayınları incelendiğinde Şerif Hüseyin’in daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngilizler ile görüşmelere başladığı ve isyan etmeye karar verdiği görülecektir. Çiçek’in bu konuda hiçbir değerlendirmede bulunmamış olmasını izah edemedik. Dolayısıyla Şerif Hüseyin İsyanı’nı tamamıyla Cemal Paşa’nın uygulamalarına bağlamak büyük bir tarihi yanlış olacaktır. Bu şekilde hatalı tespitlerle başlayan çalışmanın ileriki bölümlerde sağlıklı sonuçlara ulaşması mümkün görünmemektedir.

2.7. Yıldırım Girişimi

Çiçek’in söz konusu doktora tezinin 380-387. sayfalarında, literatürde Yıldırım Ordular Meselesi olarak kabul görmüş bir tarihi hadise, hatalı bir şekilde ve Batılı kaynakların etkisiyle *Yıldırım Girişimi?* şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca Çiçek, Cemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Meselesi karşısındaki tavrını açıklayan, 20 Kasım 1917 tarihli raporundan haberdar olmadığı gibi, eserinin hiçbir yerinde konuya ilişkin bir bilgi sunmamıştır. Oysaki bu rapor daha önce *Cemal Paşa* başlıklı çalışmamızın 256-257. sayfalarında yayınlanmıştı. Çiçek’in söz konusu doktora tezinin 387. sayfasında yer alan bölümünde; Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’nın hangi tarihte kurulduğu, ne tür faaliyetler içerisinde bulunduğu, IV. Ordu’nun hangi tarihte ve neden lağvedildiği, Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığı’nın niçin lağvedildiği, IV. Ordu’nun neden yeniden tesisine çalışıldığı, Cemal Paşa’dan sonra kimlerin IV. Ordu Kumandanlığı’na getirildiği ve Cemal Paşa’nın hangi gerekçelerle ve ne zaman Suriye’den ayrıldığı gibi sorulara hiçbir şekilde cevap verilememiştir.

Sonuç

Cemal Paşa, üstlendiği son derece kritik görevler ve almış olduğu tarihi kararlar nedeniyle II. Meşrutiyet Dönemi’ne damgasını vurmuştur. İttihat ve Terakki içerisindeki yüksek konumu, Adana ve Bağdat Valiliği, Birinci Balkan Savaşı’ndaki Konya Redif Fırkası Kumandanlığı, Bâb-ı Âli Baskını, Mahmut Şevket Paşa Sui-kastı, Dördüncü Ordu Kumandanlığı, 1915 Ermeni olaylarında takındığı tutum, Kanal Seferleri ve Şerif Hüseyin İsyanı gibi II. Meşrutiyet Dönemi’nin baş döndürücü siyasi ve askeri gelişmelerinde son derece etkili rol oynaması, Cemal Paşa’nın tarihi açıdan önemini gözler önüne sermektedir. Konuya ilişkin en kapsamlı araştırma tarafımızca gerçekleştirilmiş olup, 2008 yılında *Cemal Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)* başlığı altında Türk Tarih Kurumu tarafından neşredilmiştir.

Cemal Paşa’yı övgü ve sövgü söylemlerinden, siyasi hesaplaşmalardan ve Ermeni iddialarına dayanak oluşturmaktan uzak olarak, yalnızca ve yalnızca tarihi bir şahsiyet olarak ele alıp, dönemin şartları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu sayede yukarıda zikretmiş olduğumuz tarihi meselelerin anlaşılması daha

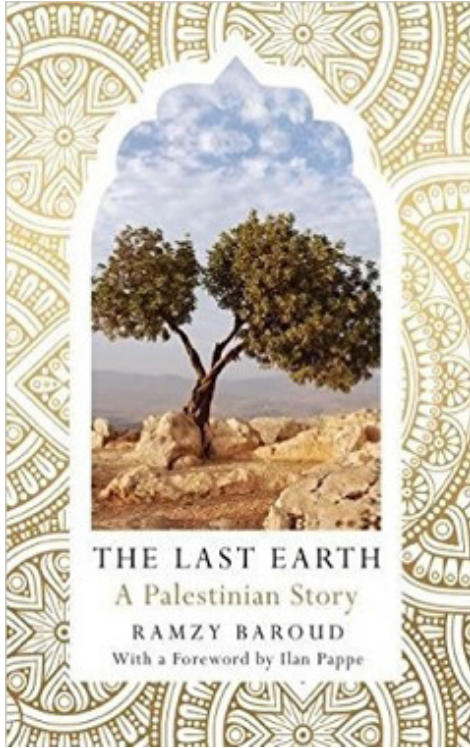
kolay olacaktır. Bu doğrultuda Cemal Paşa'yı Suriye'de sultan olmak isteyen ya da Mısır Fatihî olup Yavuz Sultan Selim'e rakip olacak kadar hırslı biri olarak değil, tam bir İttihatçı olarak ele alıp değerlendirmek sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı kolaylaştıracaktır. Özellikle İttihatçılık ve İttihatçılık Şiarı kavramlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Cemal Paşa, ülkesine ve vatanına bağlı bir asker olup, diğer İttihatçı arkadaşları gibi, ülkenin kurtuluşunun ancak ve ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirileceğine yürekten inanmıştır. Hal böyle iken Cemal Paşa'yı olduğundan farklı göstermeye çalışmanın, arkadaşlarına, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve Osmanlı Devleti'ne ihanet edebileceği gibi gerçek dışı ve mantıksız bir düşünceyi ima etmenin hangi çevrelerin ekmeğine yağ süreceği aşikârdır.

KİTAPİYAT

The Last Earth: A Palestinian Story By Ramzy Baroud. Pluto Press, London, 15 February 2018. 280 Pages.

The Last Earth: A Palestinian Story, published in February 2018 by Pluto Press, by Ramzy Baroud, is a new attempt aimed at retelling the Palestinian narrative. With a foreword by Ilan Pappé, the book documents the lives of eight Palestinians who came from different backgrounds and countries. The book focuses

on a new approach to conveying history, based on ordinary people's accounts, where Palestinians share personal narratives that represent the collective Palestinian experience. Woven together, the many accounts read like one cohesive narrative, narrating history in non-chronological order, going back to the Palestinian Nakba of 1948 until today.

As the book reveals, the Palestinian narrative, be it in the occupied territories or in the Diaspora, shares much common ground. This narrative has been plagued by various problems, both internal and external, such as divisions, exile, checkpoints, separation, imprisonment, loss, and displacement. The book, therefore, is an attempt to present a unique analysis of people's history of Palestine, as opposed to the official narrative about the cause, which has been dominant for a while. Despite these differences among Palestinians, ordinary Palestinians seem to have a united narrative about their perception of Palestine, at least metaphorically.

The book reflects an emerging trend in which Palestinian refugees are the narrators of their narratives. Baroud is in fact representing a generation of fine Palestinian historians who grew up in Palestine under Israeli occupation. His book challenges the mainstream narrative of the history of Palestine, which has been told by offi-

---

Corresponding author/Sorumlu yazar: Yousef M. Aljamal, thisispalestine@gmail.com
Submitted/Geliş Tarihi: 11.01.2018 **Accepted/Kabul Tarihi:** 20.01.2018
DOI: 10.26650/TurkJHist.2018. 364391

cial or by non-Palestinians, to present a new phase of narrating 'history from below'. As the late Palestinian intellectual Edward Said put it, "the fact of the matter is that today Palestine does not exist, except as a memory, or, more importantly, as an idea, a political and human experience, and an act of sustained popular will."¹

The book tells the narrative of normal people, those who had a particular experience of imprisonment or displacement. For example, in 1948 Ahmad Alhaaj ended up as a refugee in Gaza at the age of 15. In the meantime, in 2018, at the age of 85, he is still living in a caravan, insisting on his right of return. After all these years, including ten years in Israeli and Egyptian prisons, he has not lost his sense of humor. He recalls how Israeli jailers would give him a pair of socks for two-left feet because he was a leftist. He insists on using the word "crime" to describe what happened to the Palestinians in 1948.

The experience of people mentioned in the book is complex and unique; however, it is representative of the collective experience of Palestinians under occupation and in exile. Hence, the Palestinian collective history is as interconnected and overlapping, as are the chapters in the book. The narrative of Palestinian refugees in Lebanon's refugee camps or in a town in the occupied West Bank resonates to a Palestinian prisoner in Israeli jails or a Palestinian living under Israeli control in the Gaza Strip or in the Diaspora.

The book humanizes the Palestinian struggle. For years, Palestinians have been reduced to numbers and statistics. Each chapter takes the reader into the experience of an entire generation. *The Last Earth* is an attempt to convey the message that the Palestinian journey for self-determination is a human one, a cause of a people with hopes and dreams, a people who dream of a home free of conflict and ideological considerations. It connects the readers with Palestinians who have gone through detailed experiences under occupation so that readers connect to these people, feel their plight and better understand their aspirations.

In the book, the memories of Palestinian hunger striker Hana Shalabi are that of an entire generation of Palestinians who were separated from their families for decades, spending the best of their lives behind Israeli bars. It also speaks of Israel's fear of a woman shackled to a hospital bed in Haifa, or rather her memories of Haifa, where she is originally from. She was transferred to a new hospital after she told her jailer that one of her dreams came true: visiting her original home. Hana was separated from her family in Jenin, practically forever, after she was deported to Gaza upon her release.

While *The Last Earth* is about the past, it is also a reminder of the present, and it is an indication of how life seems for the future generations. The narrative of Gaza is not different from that of Jerusalem or that of Jenin. It is one continuing plight that continues, just like the permanency of the Palestinian cause. It goes

¹ Said, Edward W. "The Question of Palestine," London: Vintage, 1992.

beyond the boundaries of time and place. The narrative of a child in Yarmouk refugee camp in Syria seems to be no different from that of Sarah Saba, who ended up in Australia, living in a different state, and still self-describing herself as a refugee.

Israeli Prime Minister David Ben-Gurion once said that the old will die and the young will forget.² Narratives of young Palestinians have falsified Ben-Gurion's statement. Second and third generation Palestinians still have close ties to Palestine and are aware of the Nakba. For the coming generations of Palestinians, the book is meant to be an eyewitness account of current life, and how life has developed over the years.

Baroud adopts a new style of chronological narration which presents in a novel-form. The stories look fictional in their styles, but they are real experiences of real people who lived inside and outside Palestine. The author has

written several books on Palestine, focusing on Palestinian history, including *Searching Jenin* and *My Father was a Freedom Fighter: Gaza's Untold Story*.

Baroud's book is an illustration of an African proverb that does not attempt to generate pity. It reads, "Until the lions have their own historians, the history of the hunt will always glorify the hunter". Rather it aims at conveying the details of the lives of a people, who act as if they "are above occupation, not under it," as Palestinian novelist Ibrahim Nasrallah put it.³ In other words, the book is a contribution to narrating Palestine, in all its possible forms, by Palestinians who are at the same time struggling to own their own narrative.

Yousef M. Aljamal
PhD Candidate, Middle East Institute, Sakarya University

---

² Nabulsi, Karma, "The Great Catastrophe," *The Guardian*, London, published on Friday 12 May 2006, website <https://www.theguardian.com/world/2006/may/12/israel1> (the website was last accessed on 6 December 2017)

³ Nasrallah, Ibrahim, "Under the Midmorning Sun," Arab Scientific Publishers, Lebanon, 2009.

AMAC VE KAPSAM

Tarih Dergisi (Turk J Hist), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayınlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi, derleme ve çeviri makaleler yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda kitabiyat, eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

Derginin editoryal ve yayın süreçleri International Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) organizasyonlarının kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilir. Tarih Dergisi, Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice) ilkelerini benimsemiştir.

Tarih Dergisi, EBSCO Historical Abstracts, Web of Science-Emerging Sources Citation Index ve TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin tarafından indekslenmektedir.

Derginin tüm masrafları İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Makale değerlendirme ve yayın işlemleri için yazarlardan ücret talep edilmemektedir. Tüm makaleler <http://dergipark.gov.tr/iutarih> sayfasındaki online makale değerlendirme sistemi kullanılarak dergiye gönderilmelidir. Derginin yazım kurallarına, gerekli formlara ve dergiyle ilgili diğer bilgilere web sayfasından erişilebilir.

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen bilgi, fikir ve görüşler İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bilgi ve görüşlerini yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı, bu gibi yazarlara ait bilgi ve görüşler için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir.

Yayınlanan tüm içeriğe <http://dergipark.gov.tr/iutarih> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Basılı kopyaların temini için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile iletişime geçilmesi gerekmektedir.

Dergide yayınlanan içeriğin tüm telif hakları İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne aittir.

Dergi asitsiz kağıda basılmaktadır.

YAZARLARA BİLGİ

Tarih Dergisi (Turk J Hist), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çift-kör hakemli açık erişimli bilimsel yayın organıdır. Dergi Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayınlanır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Tarih Dergisi (Turk J Hist); ulusal, bölgesel tarih ve dünya tarihiyle ilgili her konuyu kapsayan araştırma makalesi ve çeviri makaleleri yayınlamaktadır. Dergide aynı zamanda kitabiyat, eleştiri ve değerlendirme yazılarına da yer verilmektedir.

Derginin editoryal ve yayın süreçleri International Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) organizasyonlarının kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilir. Tarih Dergisi, Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice) ilkelerini benimsemiştir.

Özgünlük, yüksek bilimsel kalite ve atıf potansiyeli bir makalenin yayına kabulü için en önemli kriterlerdir. Gönderilen yazıların daha önce başka bir elektronik ya da basılı dergide, kitapta veya farklı bir mecrada sunulmamış ya da yayınlanmamış olması gerekir. Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar için, sunum yapılan organizasyonun tam adı, tarihi, şehri ve ülkesi belirtilmelidir.

Tarih Dergisi'ne gönderilen tüm makaleler çift-kör hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir. Tarafsız değerlendirme sürecini sağlamak için her makale alanlarında uzman en az iki dış-bağımsız hakem tarafından değerlendirilir. Dergi Yayın Kurulu üyeleri tarafından gönderilecek makalelerin değerlendirme süreçleri, davet edilecek dış bağımsız editörler tarafından yönetilecektir. Bütün makalelerin karar verme süreçlerinde nihai karar yetkisi Baş Editördedir.

Dergiye makale gönderen tüm yazarların hazırladıkları çalışmalarda evrensel etik ilkelere uymaları beklenmektedir. Bu ilkeler; bilimsel doğruluk, veri ve analiz doğruluğu, kurumsal dürüstlük, tarafsızlık ve sosyal sorumluluk çerçevesinde şekillenmektedir.

Bütün makalelerin benzerlik tespiti denetimi, iThenticate yazılımı aracılığıyla yapılmaktadır.

Yayın Kurulu, dergimize gönderilen çalışmalar hakkındaki intihal, atıf manipülasyonu ve veri sahteciliği iddia ve şüpheleri karşısında COPE kurallarına uygun olarak hareket edecektir.

Yazarlık

Bilimsel bir makalenin yazarlığı, makale yazarı olarak belirtilen kişinin çalışmaya önemli katkı sunduğu ve makale içeriğinin tüm sorumluluğunu taşıdığı anlamına gelmektedir. Birden fazla yazarı olan makalelerin yazarların aşağıdaki kriterleri karşılanması beklenmektedir:

- Makalenin tasarım, veri toplama ve/veya veri analizi aşamalarında kayda değer bir katkısı olması
- Makale yazımı ya da düzenlemesi aşamalarında görev almış olması
- Makalenin dergiye gönderilecek son haline ve hangi dergiye gönderileceğine onay vermiş olması
- Makale içeriğinin tüm sorumluluğunu kabul etmesi

Yukarıdaki maddeler dışında, makaleye yapılmış herhangi başka bir bireysel katkı Teşekkür bölümünde belirtilmelidir.

Bir yazar, çalışmada katkı sağladığı kısımların sorumluluğunu almasına ek olarak, diğer yazarların çalışmanın hangi kısımlarından sorumlu olduğunu da teşhis edebilmelidir. Ayrıca, yazarlar birbirlerinin katkılarının bütünlüğüne güven duymalıdır.

Yazarlık haklarına uygun hareket etmek ve hayalet ya da lütuf yazarlığın önlenmesini sağlamak amacıyla sorumlu yazarlar makale yükleme sürecinde <http://dergipark.gov.tr/iutarih> adresinden erişebilen Yazar Katkı Formu'nu imzalamalı ve taranmış versiyonunu yazıyla birlikte göndermelidir. Yayın Kurulu'nun gönderilen bir makalede "lütuf yazarlık" olduğundan şüphelenmesi durumunda söz konusu makale değerlendirme yapılmaksızın reddedilecektir. Makale gönderimi kapsamında; sorumlu yazar makale gönderim ve değerlendirme süreçleri boyunca yazarlık ile ilgili tüm sorumluluğu kabul ettiğini bildiren kısa bir ön yazı göndermelidir.

Tarih Dergisi; gönderilen makalelerin değerlendirme sürecine dahil olan yazarların ve bireylerin, potansiyel çıkar çatışmasına ya da önyargıya yol açabilecek finansal, kurumsal ve diğer ilişkiler dahil mevcut ya da potansiyel çıkar çatışmalarını beyan etmelerini talep ve teşvik eder.

Bir çalışma için bir birey ya da kurumdan alınan her türlü finansal destek ya da diğer destekler Yayın Kurulu'na beyan edilmelidir. Editörler, yazarlar ve hakemler ile ilgili potansiyel çıkar çatışması vakaları derginin Yayın Kurulu tarafından COPE rehberleri kapsamında çözülmektedir.

Derginin Yayın Kurulu, itiraz ve şikayet vakalarını, COPE rehberleri kapsamında işleme almaktadır. Yazarlar, itiraz ve şikayetleri için doğrudan Editöryal Ofis ile temasa geçebilirler. İhtiyaç duyulduğunda Yayın Kurulu'nun kendi içinde çözemediği konular için tarafsız bir temsilci atanmaktadır. İtiraz ve şikayetler için karar verme süreçlerinde nihai kararı Baş Editör verecektir.

Tarih Dergisi makale gönderirken yazarlar makalelerinin telif haklarını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne devretmeyi kabul ederler. Reddedilen makalelerin telif hakları yazarlarına geri iade edilecektir. Tarih Dergisi her makalenin <http://dergipark.gov.tr/iutarih> adresinden erişebileceğiniz Yayın Hakkı Devir Formu ile beraber gönderilmesini talep eder. Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dahil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalıdırlar. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir.

Dergide yayınlanan makalelerde ifade edilen görüşler ve fikirler Tarih Dergisi, Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı'nın değil, yazar(lar)ın bakış açılarını yansıtır. Baş Editör, Editörler, Yayın Kurulu ve Yayıncı bu gibi durumlar için hiçbir sorumluluk ya da yükümlülük kabul etmemektedir. Yayınlanan içerik ile ilgili tüm sorumluluk yazarlara aittir.

MAKALE HAZIRLAMA

Makaleler sadece <http://dergipark.gov.tr/iutarih> adresinde yer alan derginin online makale yükleme ve değerlendirme sistemi üzerinden gönderilebilir. Diğer mecralardan gönderilen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak Editöryal Ofis tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmamış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazarların; Yayın Hakkı Devir Formu'nu ilk gönderim sırasında online makale sistemine yüklemeleri gerekmektedir. Bu forma <http://dergipark.gov.tr/iutarih> adresinden erişilebilmektedir.

Makale Hazırlama

Tarih Dergisi'ne gönderilen tüm yazılar, A4 boyutunda MS Word uyumlu programda Times New Roman yazı karakterinde 11 punto olarak yazılmalıdır.

Türkçe hazırlanan makalelerde TDK yazım kılavuzu esas alınır.

Başlık sayfası: Gönderilen tüm makalelerle birlikte ayrı bir başlık sayfası da gönderilmelidir. Bu sayfa;

- Makalenin başlığını ve 50 karakteri geçmeyen kısa başlığını,
- Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,
- Yazarların ORCID numaralarını
- Finansal destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,
- Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil), faks numarası ve e-posta adresini,
- Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ama yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri
- Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

Özet: Özgün araştırma makalelerinde 80 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet bölümü alt başlık içermeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

İngilizce genişletilmiş özet: Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atıf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 1000 kelimelik İngilizce geniş özet hazırlanıp sisteme yüklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumların kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Araştırma makaleleri en az 3 en fazla 6 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler İngilizce ve Türkçe olarak hazırlanıp ilgili özetin altına yazılmalıdır.

Makale Türleri

Özgün Araştırma: Ana metin, araştırmanın konusuna uygun şekilde alt başlıklara ayrılmalıdır. Alt başlıklar konusunda yazarlar serbest bırakılmışlardır.

Kitabiyat: Bu türdeki yazılar düz bir metin olarak hazırlanmalıdır. Makale başlığı olarak incelenen kitabın yazarı, kitabın adı, yayın evi, yayın yeri ve yılı ve sayfa numaralarını gösterecek şekilde hazırlanmalıdır. Metin içerisinde kitabın ilgili bölümlerine yapılan referanslar parantez içerisinde sayfa numarası belirtilerek yapılmalıdır.

Örnek: David J. Breeze, The Roman Army, Bloomsbury Academic Pub., London 2016, xvi+152 s.

Derleme: Yazının konusunda birikimi olan ve bu birikimleri uluslararası literatüre yayın ve atıf sayısı olarak yansımış uzmanlar tarafından hazırlanmış yazılar değerlendirmeye alınır. Yazarları dergi tarafından da davet edilebilir.

Çeviri: Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da online makale sistemine yüklenmelidir.

Tablolar

Tablolar ana dosyaya eklenmeli, kaynak listesi sonrasında sunulmalı, ana metin içerisindeki geçiş sıralarına uygun olarak numaralandırılmazdır. Tabloların üzerinde tanımlayıcı bir başlık yer almalı ve tablo içerisinde geçen kısaltmaların açıklımları tablo altına tanımlanmalıdır. Tablolar Microsoft Office Word dosyası içinde “Tablo Ekle” komutu kullanılarak hazırlanmalı ve kolay okunabilir şekilde düzenlenmelidir. Tablolarda sunulan veriler ana metinde sunulan verilerin tekrarı olmamalı; ana metindeki verileri destekleyici nitelikte olmalıdırlar.

Resim ve Resim Altyazıları

Resimler, grafikler ve fotoğraflar (TIFF ya da JPEG formatında) ayrı dosyalar halinde sisteme yüklenmelidir. Görseller bir Word dosyası dokümanı ya da ana doküman içerisinde sunulmamalıdır. Alt birimlere ayrılan görseller olduğunda, alt birimler tek bir görsel içerisinde verilmemelidir. Her bir alt birim sisteme ayrı bir dosya olarak yüklenmelidir. Resimler alt birimleri belli etme amacıyla etiketlenmemelidir (a, b, c vb.). Resimlerde altyazıları desteklemek için kalın ve ince oklar, ok başları, yıldızlar, asteriksler ve benzer işaretler kullanılabilir. Makalenin geri kalanında olduğu gibi resimler de kör olmalıdır. Bu sebeple, resimlerde yer alan kişi ve kurum bilgileri de körleştirilmelidir. Görsellerin minimum çözünürlüğü 300DPI olmalıdır. Değerlendirme sürecindeki aksaklıkları önlemek için gönderilen bütün görsellerin çözünürlüğü net ve boyutu büyük (minimum boyutlar 100x100 mm) olmalıdır. Resim altyazıları ana metnin sonunda yer almalıdır.

Makale içerisinde geçen tüm kısaltmalar, ana metin ve özetinde ayrı ayrı olmak üzere ilk kez kullanıldıkları yerde tanımlanarak kısaltma tanımının ardından parantez içerisinde verilmelidir.

Tüm kaynaklar, tablolar ve resimlere ana metin içinde uygun olan yerlerde sırayla numara verilerek atıf yapılmalıdır.

Kaynaklar

Times New Roman yazı karakterinde, 9 punto tek aralık yazılmalıdır. Tüm noktalama işaretlerinden sonra bir boşluk bırakılmalı ve tüm dipnotların sonuna, mutlaka nokta konulmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde yazar ismi ve kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra sadece yazar soyadı ve *a.g.e.*, *a.g.m.*, veya *a.g.t.* gibi yazarın belirlediği kısaltmalarla yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa ikinci eserin ilk kullanımından sonra, yazarın soyadı, sonra kitap veya makalenin kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakilerde kısaltılarak verilmelidir. Dipnotlarda makale, kitap içinde bölüm veya ansiklopedi maddesinin tamamına yönelik bir atıf mevcutsa, başlangıç ve bitiş sayfaları gösterilmelidir.

Örnekler:

Kitap:

Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010, s. 115. Sonraki atıflarda: Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 123 ya da Kütükoğlu, s. 123.

Bir yazarın birden fazla yayınına atıf yapılacak ise, ilk atıfta tam künye verilmeli; daha sonra yine kullanılacaksa nasıl kısaltılacağı parantez içerisinde gösterilmelidir:

Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 98 (Terzi, *Hazine-i Hassa*).

Eserin cildine işaret etmek için (cilt ya da c. yazılmadan) sadece Romen rakamıyla cilt sayısı yazılmalıdır:

Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü'î-tevârih*, I, İstanbul 1279, 25.

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, haz. Mehmet Arslan, Kitabevi, III, İstanbul 2010, 138.

Çeviri eserler:

Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009, s. 51.

Ansiklopedi maddeleri:

Feridun M. Emecen, "Başmukataa Kalemî", *DİA*, V, 135.

Bir yazarın iki ayrı çalışması aynı dipnotta peş peşe gösterilecekse:

Mustafa Akdağ, *Celâli İsyânları, 11550-1603*, Anlara 1963, s. 110; keza büyük kaçgunluk için bk. ayn.yzr. ya da ayn.mlf., "Celâli İsyânlarından Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 (Ankara 1964), 1-50.

Birden çok yazarlı bir eser kullanılacaksa:

Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 25. Aynı eser daha sonraki kullanımlarda sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Anhegger-İnalçık, *a.g.e.*, s. 36.

Makale:

Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlıdan Günümüze Yer Adları", *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, "Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.

Mücteba İlgürel, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 164.

Sempozyum Tebliğleri:

İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, 30-31 Mayıs 1994*, İstanbul 1995, s. 145.

Birden çok yazarlı bir makale:

Kayhan Orbay-Hatice Oruç, "Sultan II. Murad'ın Edirne Câmî'-i Şerîf ve Dârü'l-hadîs Vakfı (1592-1607)", *Tarih Dergisi*, sayı 56 (2012/2), İstanbul 2013, s. 10. Aynı makalenin daha sonraki kullanımlarında sadece yazar soyadlarına yer verilmelidir: Orbay-Oruç, *a.g.m.*, s. 15.

Çeviri yazıları:

Géza Dávid, “XVI. Yüzyılda Osmanlı-Habsburg Mücadelesinin Bir Kaynağı Olarak Mühimme Defterleri”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, sayı 53 (2011/1), İstanbul 2012, s. 295-349.

Aynı soyadlı iki yazarın makalelerinin gösterilmesi:

Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXXVI/275 (2012), 149.

Bekir Kütükoğlu, “Ahmed Cevdet Paşa, Ma‘rûzât”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 251.

Daha sonraki kullanımlarda: M. S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 160 ya da B. Kütükoğlu, a.g.m., s. 250.

Tez atıflarında; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Sinem Serin, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 146.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı:

Arşiv belgeleri dipnotta kullanılırken öncelikle arşivin adı, sonra tasnifin adı, dosya ve evrak numarasına sırasıyla yer verilecektir. Tasnif için arşivlerin kullandıkları kısaltmalar kullanılabilir. Kaynakçada bunların açılımı yapılmalıdır.

Mesela:

BOA, A.MKT, nr. 145/629.

Arşivden defter tasnifinden bir bilgi kullanılacaksa:

BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 9146, s. 200.

BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 120, s. 103, h. 250.

- Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 11 punto yazılmalıdır. Sadece dipnotlarda kullanılan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010. Hoca Sa‘deddin Efendi, *Tâcü ‘-tevärih*, I-II, İstanbul 1279-80.

Birden çok yazarlı bir esere yer verilecekse:

Anhegger, Robert -Halil İncılık, *Känünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Känünnâmeler*, TTK Yay., Ankara 2000.

Sadece editör veya yayına hazırlayanlar var ise bu isimler kitap adından sonra yer almalıdır:

Osmanlı Uygarlığı, yay. haz. Halil İncılık-Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., I-II, Ankara 2009³.

Kitap içinde bölüm olarak geçen makaleler:

Terzi, Arzu, “II. Abdülhamid’in Emlakı ve Irak Petrolleri”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s. 181-188.

Çeviri eserler:

Fresne-Canaye, Philippe du, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2009.

Kitabın kaçınıcı baskısı olduğunu belirtmek üzere basım tarihinin üzerine üst simge şeklinde basım sayısı yazılmalıdır:

Terzi, Arzu, *Sultan Abdülhamid'in Mirası, Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014².

Kaynakçada yer alan makalelerde makalenin başlangıç ve bitiş sayfalarına yer verilmelidir:

Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlıdan Günümüze Yer Adları", *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 147-165.

Kütükoğlu, Bekir, "Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1983, s. 249-252.

İlgürel, Mücteba, "Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Dergisi*, sayı 28-29 (1975), s. 123-166.

Sempozyum Tebliğleri:

Bostan, İdris, "Kuyûd-ı Mühimmat Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri*, 30-31 Mayıs 1994, İstanbul 1995, s. 143-163.

Ansiklopedi maddeleri:

Emecen, Feridun M., "Başmukataa Kalemî", *DİA*, V, 135.

Kaynakçada teze yer verirken; tezi yapan, tez adı (italik), kurum ismi sırasıyla verilmelidir:

Serin, Sinem, *Yıldız Çini/Porselen Fabrikası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Arşiv Belgelerinin Gösterilmesi:

Kaynakçada dipnotlarda kullanılan arşiv tasnifleri açık bir şekilde yazılır, kısaltma kullanıldıysa bunlar parantez içinde belirtilir. Farklı arşivlerden kaynak çalışması var ise bu arşivler tasniflenir. Kullanılan arşiv belgelerinin numaralarına dipnotlarda yer verildiğinden kaynakçada sadece belge tasniflerine yer verilmelidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Bahriye Evrakı (C.BH.)

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

Bahriye Nezareti (BN.)

Makale dipnotlarında kullanılacak kısaltmalar

Türkçe makaleler için:

çev. : çeviren

trc. : tercüme eden

yay. : yayınlayan

haz. : hazırlayan

sad. : sadeleştiren

nşr. : neşreden
ed. : editör
a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale ya da madde
a.g.t. : adı geçen tez
ayn.yzr. : aynı yazar
ayn.mlf. : aynı müellif

Yabancı Dildeki makaleler için:

id. : aynı yazar
ibid., loc.cit, op.cit. : aynı yerde
a.g.e., s. 27; *a.g.m.*, s. 28; *a.g.t.*, s. 29 şeklinde kullanılmalıdır.

REVİZYONLAR

Yazarlar makalelerinin revizyon dosyalarını gönderirken, hakemlerin istediği düzeltmeleri ve hakemlerin sorularına yanıtlarını ana metin içerisinde renklendirerek belirtmelidir. Revize makaleler karar mektubunu takip eden 30 gün içerisinde dergiye gönderilmelidir. Makalenin revize versiyonu belirtilen süre içerisinde yüklenmezse, revizyon seçeneği iptal olabilir. Yazarların revizyon için ek süreye ihtiyaç duymaları durumunda uzatma taleplerini ilk 30 gün sona ermeden dergiye iletmeleri gerekmektedir.

Yayına kabul edilen makaleler dil bilgisi, noktalama ve biçim açısından kontrol edilir. Yayın süreci tamamlanan makaleler, yayın planına dahil edildikleri sayıyla birlikte yayınlanmadan önce erken çevrimiçi formatında dergi web sitesinde yayına alınır. Kabul edilen makalelerin baskıya hazır PDF dosyaları sorumlu yazarlara iletilir ve yayın onaylarının 2 gün içerisinde dergiye iletilmesi istenir.